

Gaan in het licht van de hoop

JAN EERBEEK

Gaan
in het licht van
de hoop

ark media

ISBN 978 90 33819 80 3

NUR 740

GAAN IN HET LICHT VAN DE HOOP

© 2013 Ark Media,

Donauweg 4, 1043 AJ Amsterdam.

www.arkmedia.nl

Geschreven door Jan Eerbeek

Omslagontwerp: Remco de Vries, ROUTE5DESIGN

Vormgeving binnenwerk: CO2 Premedia

Omslag: *Er is een weg voor jou*. Oliepastelkrijt-tekening 50 x 65cm. Deze tekening is gemaakt door ds. Folly Hemrica. Zij is oud-justitiepredikante en beeldend kunstenaar.

Via Stichting Ark Mission draagt Ark Media bij aan verspreiding van de Bijbel in binnen- en buitenland. Zie voor meer informatie: www.arkmission.nl. De bijbelteksten in deze uitgave zijn ontleend aan de NBG-vertaling 1951.

Copyright © Nederlands Bijbelgenootschap 1951.

Niets in deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

- Inleiding 7
- 1 Het gewone leven tegemoet 9
- 2 Hoopgevend geloof 117
- 3 Pastoraal handelen 147
- 4 Hoop brengen in de samenleving 197
- 5 De kerk: een gemeenschap van hoop 219
- 6 Gaan in het licht van de hoop en politiek handelen 233
- Geraadpleegde literatuur 253

Inleiding

Het komt goed met de mensen en met de wereld.

Dat is de hoop die diep van binnen in mij leeft. Ik ontleen die hoop aan het christelijk geloof. In onze wereld gaat God alles heel maken wat gebroken is. En wij mogen daarin met Hem meewerken.

In het pastoraat in en buiten de gevangenis kom ik heel dicht bij mensen in hun persoonlijk leven. Je kunt er zien hoe mooi het leven is en hoeveel goeds er in mensen is, maar ook hoe diep gebroken het bestaan kan zijn. Het is onbeschrijfelijk wat mensen zichzelf en elkaar kunnen aandoen. Ik heb gezien hoe het leven zich ook weer kan herstellen.

Naast mijn pastoraat heb ik bestuurlijk en politiek werk gedaan. Ik heb daarbij altijd geprobeerd om maatschappelijke structuren ook bij te laten dragen tot perspectief. En in de maatschappelijke orde voor mensen kansen in te bouwen op een nieuw en beter bestaan. Ik heb daar de ervaring opgedaan dat wij de samenleving kunnen verbeteren.

‘Gaan in het licht van de hoop’ is de titel van dit boek. ‘Hoop’ is in het christelijk geloof een krachtige boodschap die zijn oorsprong heeft in wat God doet. Hoop is er voor ieder mens persoonlijk en voor de samenleving als geheel.

In dit boek gaat hoofdstuk 1 over fragmenten van mijn pastorale praktijk in en buiten de gevangenis. Het gaat over het gewone leven van iedere dag. In hoofdstuk 2 beschrijf ik geloofsinhouden en

in hoofdstuk 3 pastorale handelingen die hoopgevend zijn.

In de hoofdstukken 4, 5 en 6 betrek ik de titel 'Gaan in het licht van de hoop' op de samenleving, de kerk en de politiek.

Het gaat mij in alles om de vierkante millimeter van het persoonlijke en de vierkante kilometer van het breed maatschappelijke.

Wat ik beschrijf is niet gebaseerd op grondige studie, maar op mijn persoonlijke pastorale praktijk en mijn ervaringen in het werken op het bestuurlijk niveau van het ministerie van Veiligheid en Justitie, bij Exodus¹, in de politiek, in de samenleving en in de kerk.

OPMERKINGEN

Ik gebruik de benamingen predikant en pastor door elkaar. Veelal zal wat hier over de uitoefening van het justitiepastoraat geschreven wordt, ook van toepassing zijn op de rooms-katholieke pastor. Waar er in de tekst sprake is van begrippen die zowel op mannen als op vrouwen van toepassing zijn, is omwille van de leesbaarheid gekozen voor de mannelijke taalkundige vorm.

---

¹ Exodus is een nazorgproject voor ex-gedetineerden. Het project wordt op verschillende plaatsen in dit boek toegelicht.

1

Het gewone leven tegemoet

Iedereen heeft levensvragen. Ze komen op uit het gewone leven. Nu eens zijn ze diep verborgen, dan weer kan zo'n vraag ineens in alle scherpste op je afkomen.

Het gewone leven heeft een diepe ondertoon. Het gaat om herkenbare vragen. Wie ben ik? Wat is de zin van mijn leven? Waar leef ik voor? Waarom zou ik me inzetten?

Ieder mens zoekt op zijn manier geborgenheid. In een grote wereld kan er bij alles wat op je afkomt ineens de vraag zijn bij wie of bij wat je je geborgen of gedragen voelt. Met geborgenheid is vertrouwen verbonden. Waar haal je het vertrouwen vandaan om te leven? Hoe word je gelukkig? Hoe kan je het goede leven ervaren? Deze diepe vragen gelden ook voor relaties. Hoe ga je om met een ander, je partner, je ouders, je vriend, je vijand? Wie ben je zelf in een relatie? Wat verwacht je zelf van een relatie?

En dan het grote begrip 'verantwoordelijkheid'. Hoe ziet dat er voor jou uit? En hoe moet je verder als je je verantwoordelijkheid niet hebt waargemaakt en ernstig gefaald hebt? En als je gefaald hebt, hoe vind je dan vergeving en herstel van het leven? En wat doe je als mensen naar jou toe gefaald hebben en tekortgescho-

ten zijn? En dan is er natuurlijk die diepe toon die veel mensen herkennen: de liefde. Prachtig als je liefde ervaart! Maar diep verdrietig als je erin teleurgesteld wordt. Liefde kan mensen maken en breken.

En ten slotte het grote woord perspectief. Het leven kan je toelachen, maar het kan je ook uit handen vallen. Het leven kan mooi en compleet zijn, maar ook gebroken. Hoe krijg je dan weer zicht op de toekomst?

Tijdens mijn loopbaan in het pastoraat heb ik uit het gewone leven veel levensvragen zien opkomen. Opgang en neergang heb ik gezien. En altijd is het weer de vraag hoe je daarmee omgaat. Dit hoofdstuk laat flitsen zien uit mijn pastorale praktijk. Ze zijn gegroepeerd rondom herkenbare levensthema's.

Geloven in groei

Mooi in het leven is dat er groei kan zijn. Ontwikkeling. Jezelf ontplooien. Niet altijd kunnen mensen dat. Geen zelfvertrouwen, veel mislukkingen. Geloof van anderen in hen kan dan stimulerend en bemoedigend zijn. Hoop geven.

RECHTOP EN ZELFBEWUST

Ik ontmoette Brigit in een Exodushuis in Utrecht. Daar worden ex-gedetineerden na hun gevangenschap in een strak gestructureerd programma begeleid op een nieuwe levensweg. Er wonen mannen en vrouwen.

Criminaliteit bestaat vaak niet op zichzelf. Er is sprake van een complexe problematiek van persoonlijke en maatschappelijke achterstanden verenigd in één persoon.

Op persoonlijk gebied is er veel mis: een zwakke identiteit; je wel heel breed en sterk maken in een groep samen met anderen, maar niet weten wie je zelf bent als je alleen bent; een gebrek aan sociale vaardigheden; instabiliteit in de dagelijkse levensverrichtingen; 's nachts leven en overdag slapen; geen structuur hebben; verslavingsproblematiek en spanning met de religieus-culturele achtergrond. We zien die spanning vaak bij allochtone gedetineerden. Ze kunnen hun eigen christelijke of moslim-achtergrond niet verbinden met de westerse cultuur waarin ze leven. En ook is er zingevingsproblematiek. Men is dan zo gericht op het materiële alleen, dat men geen immateriële zin aan het leven kan geven. Vaak ontbreekt het aan significante contacten. Dat zijn contacten waarin mensen op een diep niveau het

leven met elkaar delen. In significante contacten ben je uit op elkaars welbevinden.

Ook op maatschappelijk gebied ontbreekt er veel. Het gaat dan om het ontbreken van werk en huisvesting. Velen hebben schulden. Er is stigmatisering: eens een dief, altijd een dief.

Om iets te doen aan deze complexe problematiek heeft Exodus een begeleidingsprogramma ontwikkeld dat zich richt op alle levensgebieden: wonen, werken, relaties en zingeving. Het is een strak gestructureerd programma met afspraken en sancties op het niet nakomen ervan. Alles is daarbij gericht op maatschappelijk perspectief: huisvesting, werk, nieuwe relaties en contacten buiten de criminaliteit.

Ik was uitgenodigd voor een thema-avond over mijn boek 'Een misdadiger is meer dan zijn delict' met de bewoners van Exodus Utrecht. We begonnen met een maaltijd, zelf klaargemaakt, en daarna gingen we in gesprek. Brigit was wel aanwezig, maar ze deed niet echt mee. Ze was net een paar dagen ervoor uit de gevangenis gekomen. Zo nu en dan reageerde ze als haar iets gevraagd werd, maar ze was niet echt betrokken op het gesprek. Ze was ook onrustig en vooral bezig met haar uiterlijk. Eerlijk gezegd dacht ik bij mezelf: 'Zou zij het hier wel redden...?'

Een paar maanden later was ik in een theater bij de jaarlijkse muziekcompetitie tussen de bewoners van de verschillende Exodushuizen, genaamd 'Battle of the Houses'. De presentatie was in handen van Hijlco Span, radiopresentator bij de NCRV. Er is altijd een professionele jury. Er waren zo'n honderdvijftig aanwezigen, ruim honderd bewoners en verder belangstellenden en begeleiders.

Er heerste een uitgelaten en enthousiaste sfeer. Ieder huis vuurde zijn eigen muzikanten en zangers aan. In de pauze interviewde Hijlco Span mij kort. Hij vroeg mij naar mijn gevoel erbij. Ik zei

dat ik het ontroerend vond: zoveel jonge mensen, nog maar net uit de gevangenis, in zo'n goede sfeer bij elkaar. En dat ik het heel mooi vond dat mensen die in hun leven zo weinig applaus gekregen hebben, hier zoveel applaus ontvingen voor hun inzet.

Na de pauze trad de band van Exodus Utrecht op. Er stonden muzikanten op het toneel en de muziek begon te spelen. De lichten in de zaal gingen uit. Opeens draaiden de spotlights naar boven in het theater en daar verscheen een zangeres. Prachtig gekleed. Mooi opgemaakt. Rechtop en zelfbewust daalde ze als leadzangeres de trap af in de richting van het podium. Ineens zag ik dat het Brigit was. De band werd helemaal door haar zang gedragen. Iemand naast me uit het Exodushuis fluisterde me toe: 'Ze heeft het lied ook zelf geschreven.'

De groep uit Utrecht met Brigit als leadzangeres won de eerste prijs van Battle of the Houses.

De grote beker werd aan haar uitgereikt. Ze hield hem vol trots omhoog. Ze kuste hem.

Na afloop feliciteerde ik haar. Ik zei hoe ze gegroeid was sinds die eerste ontmoeting, toen ze pas in huis was. En verder: 'Als je na vier maanden al zoveel bereikt hebt, heb je nog veel meer in je!' Ze keek me met haar grote opgemaakte ogen aan en ze zei: 'Geloof u dat echt?' En ik zei: 'Ja, dat geloof ik echt.'

TALENT

'Waarom heb ik die talentprijs gekregen? Ik heb nog nooit in m'n leven een prijs gewonnen!'

Die vraag stelde Karin, ook een bewoonster van een nazorghuis, bij de Exodus-League op 1 juli 2011 in het sportpark Bokkeduinen in Amersfoort. Er waren zo'n 250 sporters: bewoners en medewer-

kers van de Exodushuizen, vrijwilligers en teams van zusterorganisaties DOOR uit Zeeland en de Ontmoeting uit Epe. Ook was er een sportteam van justitiepastores.

De competitie vond plaats rondom allerlei groepssporten, van een spekgladde stormbaan met water waar overheen geklommen moest worden tot allerlei balspelen.

De sportieve leiding was in handen van studenten van de sport-academie. Voor de wedstrijden sprak ik hen. Ze deden het voor hun opleiding, maar zeker ook vanuit betrokkenheid bij deze bijzondere doelgroep. 'Het is mooi,' zei een van hen, 'als je iets kan doen om mensen weer een nieuwe kans te geven in de samenleving. De opleiding staat er ook helemaal achter.'

Ik vond de inzet van de studenten en de opleiding erg inspirerend. Jonge mensen, waarschijnlijk allemaal opgegroeid met veel kansen, die zich inzetten voor jongeren die heel weinig kansen gekregen hebben.

Voordat de wedstrijden begonnen, bracht ik op het terrein een bijzonder bezoek. Ik ging naar de kinderen die met hun moeder wonen in het Exodushuis in Venlo, speciaal voor ex-gedetineerde vrouwen. De kinderen waren door vrijwilligers naar Amersfoort gebracht. Ze waren spelletjes aan het doen. Bij de wedstrijden zag ik ze later op de waterstormbaan. Ze zouden bij dat onderdeel in de competitie met afstand van ieder team hebben gewonnen.

Ik heb veel wedstrijden gezien. Dat moest ook wel, want ik jureerde voor drie prijzen van het justitiepastoraat: twee bekertjes en een tinnen roos voor de beste talenten en de sportiviteitsprijs, beschikbaar gesteld door het sportpark Bokkeduinen. Er was een sportieve sfeer en iedereen gaf blijk van een grote inzet.

Bij de eerste prijsuitreiking ging het om een stimuleringsprijs, op het laatste moment ingesteld, voor de kinderen van Exodus Venlo, voor hun optreden op de stormbaan. Onder daverend

applaus kwamen ze naar voren. Voor ieder van hen was er een klein engeltje. Een beetje steun van boven kunnen ze goed gebruiken. En dan de sportiviteitsprijs. We hadden gelet op samenwerking in het team, het betrekken van alle spelers, omgaan met tegenstanders, kunnen incasseren, de tegenstander groeten na afloop van het spel en tegen je verlies kunnen. De sportiviteitsprijs werd gewonnen door de vrouwen van Exodus Venlo.

Voordat de talentprijzen werden uitgereikt, vroegen we aandacht voor de fotograaf van de dag (ook een bewoner van een Exodushuis), die met professionele apparatuur honderden persoonlijke foto's van alle deelnemers had gemaakt.

Daarna werden de prijzen voor de talenten uitgereikt. Het waren er drie. De eerste was voor Carla. Ze was niet erg lenig. Maar ze werd wel uitgekozen, omdat ze samen met nog een andere vrouw te midden van allemaal mannen speelde. Er was een groot verschil in kracht. En toch bleef ze geconcentreerd meedoen. Ze bleef zich aanspeelbaar opstellen en zorgde ervoor dat ze in het spel betrokken bleef.

De tweede winnaar was Brian, gekozen vanwege zijn onnavolgbare schijnbewegingen.

En dan Karin, gekozen vanwege haar geweldige lenig en atletisch vermogen. Ze was zichtbaar heel blij en verrast. Na afloop kwam ze naar me toe, nog heel verbaasd over de prijs die ze had gekregen. 'Waarom heb ik die gekregen, ik heb nog nooit in mijn leven een prijs gewonnen!' Het raakte me. 'Je hebt een heel speciaal talent voor sporten', zei ik. 'Dat zou je verder moeten ontwikkelen.' 'Dat heb ik zelf nooit geweten', zei ze.

Dat is precies waar het om gaat in de begeleiding. Bewoners leren ontdekken wat hun talenten zijn en leren om die te ontwikkelen.

VERWACHTINGEN STIMULEREN

In het najaar van 2012 brachten adjunct-hoofdaalmoezenier Wim Timmer en ik een werkbezoek aan Bonaire. We hadden als opdracht te onderzoeken hoe de geestelijke verzorging in de gevangenis aldaar kan worden opgezet. Bonaire is een gemeente van Nederland, en dus moet daar in de gevangenis ook in geestelijke verzorging worden voorzien. We bezochten de gevangenis en spraken met gedetineerden en personeelsleden. Ook leidden we twee kerkdiensten in de kerk buiten de gevangenis in Kralendijk en Rincon.

Het overgrote deel van de bevolking van Bonaire heeft een christelijke identiteit. Er is manifeste rijkdom, vaak van buitenlanders, en manifeste armoede. Het eiland kent een geschiedenis van slavernij. Dat is ook te merken aan het ambitieniveau. Er zijn weinig verwachtingen dat iets kan lukken, dat er vooruitgang te boeken is.

We bezochten het project Krusada, verbonden met De Hoop in Nederland en bedoeld om ex-gedetineerden en verslaafden op te vangen en te begeleiden. Er kunnen twaalf cliënten terecht. Naast de opvang doet Krusada aan drugspreventie op lagere scholen en aan straathoekwerk.

Wij spraken met Kees-Jan de Kruijf, coördinator werkervaring en resocialisatie.

Krusada beschikt over een groot eigen terrein van vier hectare, met daarop een groot landhuis. In het huis werden vroeger slaven gehuisvest. Toen Krusada er kwam, zaten de ringen waar de slaven aan waren vastgeketend nog in de muren. Het huis was onverkoopt, omdat men er op het eiland van uitging dat het vol zat met geesten. Kees-Jan zei: 'Wij geloven niet in geesten, dus hebben we het huis gekocht.' Het onderhoud van het huis is zeer

arbeidsintensief. Ze onderhouden het samen met de bewoners. In het huis wonen de ex-gedetineerden en ex-verslaafden. Ze hebben er een kamer, en er zijn groepsruimten en werkvertrekken voor begeleiders. Krusada heeft weinig personeelskosten. De mensen die er komen werken, zijn vanuit hun christelijk geloof geïnspireerd en brengen zelf de fondsen bij elkaar voor hun levensonderhoud.

Kees-Jan werkt als coördinator werkervaring en resocialisatie aan werkprojecten. Daarin werken ook gedetineerden uit de Penitentiaire Inrichting. Ze doen aan metaalbewerking: ze maken barbecues uit autovelgen, ze repareren oude containers en dergelijke.

Een bijzonder project is het kassenproject. Er is weinig groenten en fruitteelt op het eiland, terwijl de tropische omstandigheden daar wel veel mogelijkheden voor bieden. Daarom was Kees-Jan begonnen met het kassenproject. Hij liet een waterbron slaan. Via Marktplaats kocht hij twee grote kassen in Groningen voor tienduizend euro. Toen de verkoper hoorde waar het voor was, belde hij later terug en vroeg er het symbolische bedrag van 1 euro voor en hij zorgde samen met vrijwilligers dat de kassen verscheept konden worden.

Ze stonden er prachtig bij. De eerste oogst was een groot succes. 'De mensen hier hebben een ingeboren gevoel dat het toch allemaal niet zal lukken', zei Kees-Jan, 'en daarom beginnen ze er ook niet aan. Ik wil ze op deze manier laten zien dat er veel mogelijk is. En door eraan te werken en dat te ervaren, kunnen ex-gedetineerden dat ook in verbinding brengen met hun eigen leven.' Hij gebruikt bij het bewerken van de grond bijbelse voorbeelden, door bijvoorbeeld de grond na de oogst enige tijd rust te geven, vochtig te houden en af te dekken met planten. Verder heeft hij het plan om met de bewoners kleine kassen te gaan produceren en die tegen betaalbare prijzen aan te bieden, om zo de tuinbouw te stimuleren. Mooi zoals alles met elkaar verbonden wordt!

VERLOREN KANSEN

Hans is afkomstig uit Zuidwest Den Haag. Hij groeide op in een goed gezin. Zijn ouders zijn gewone mensen. Ze leven goed en hebben nooit iets met criminaliteit te maken gehad. Ik ken hem vanaf zijn 23ste. Hij gaat gevangenis in, gevangenis uit. Hans is een heel aardige man. Hij ziet er goed uit. Als hij vrij is, is hij verslaafd aan drugs. Als hij vastzit, kun je je niet voorstellen dat hij winkels beroofde. De inrichtingsrapportages over hem zijn goed. *'Is werkzaam op de houtafdeling. Heeft vanaf de eerste dag een goede indruk achtergelaten. Werkt prima, zowel alleen als met anderen. Is opgewekt en ziet er goed verzorgd uit. Zoekt makkelijk contact, zowel met gedetineerden als met personeel. Heeft goed contact met familie buiten.'* En vanuit de bewaking: *'Zijn houding tegenover lotgenoten en personeel is zeer correct.'*

In het huis van bewaring was hij lid van de kerkenraad die ik samen met de gedetineerden had. Hans bracht altijd veel vrolijkheid en ontspanning. Hij dacht ook dieper over het leven na. Als hij vastzat, was hij zeer gemotiveerd om zijn leven een nieuwe wending te geven. We hadden daar diepgaande gesprekken over. Hij voelde zich schuldig ten opzichte van zijn ouders. En ook over zijn tekortschieten om van zijn eigen leven iets te maken. Hij was gelovig; dat had hij van zijn ouders meegekregen. Hij vertelde dat hij op zijn cel veel bad. Onze gesprekken waren zoekend. Hoe kan in jouw leven een stukje van het koninkrijk Gods groeien?

Hans was vanaf het allereerste begin in contact met het Open Huis van Exodus. In het Open Huis in Den Haag lag het begin van het nazorgwerk van Exodus. Het werd in 1981 opgestart om de contacten vanuit het justitiepastaat na de detentie voort te kunnen zetten. Ex-gedetineerden konden er twee dagdelen per week terecht. Er was een huiskamer waar je je kon ontspannen, maar

ook samen met de vrijwilligers iets doen op het gebied van creativiteit. Er werd altijd om zes uur samen gegeten. Vanuit het huis van bewaring belde Hans met Kerst naar het Open Huis. Als hij vrijkwam, ging hij er op bezoek. Vanuit Exodus was ook contact met zijn ouders. Later was hij een van de eerste bewoners van het Exodushuis aan de Frankenslag. Hij was een heel goede bewoner: vrolijk, betrokken en gemotiveerd. Ik heb nog een foto waar hij samen met de andere bewoners grappen makend bij een levensgroot beeld staat in een klooster, waar ze heen gingen voor bezinningsdagen. Toch viel hij in de loop van het programma van Exodus ook weer terug in gebruik van harddrugs. En zo nu en dan hoorde ik over hem als hij weer vastzat. 'Je krijgt de groeten van Hans', zei een collega dan. Ik vond het altijd leuk om van hem te horen. En diep in mezelf ben ik er altijd van overtuigd geweest dat het toch een keer goed zal blijven gaan.

Een keer, niet zo lang geleden, was hij in de kerk toen ik voor-
ging in PI Hoogeveen. Het was weer een ontmoeting als vanouds. Hij zag er getekend door het leven uit. Nu ik dit schrijf, zie ik dat hij net vandaag 52 jaar zal zijn. We zijn zo'n dertig jaar verder. Mijn gedachten dwalen weg. Hoe zou het nu met hem zijn? Zou er voor hem ooit nog iets van dat nieuwe begin, waar hij altijd zo gemotiveerd voor was, tot stand komen? En die verslaving; steeds meer gaan er geluiden op dat dat ook een chronische ziekte kan zijn. En dus niet zo persoonlijk aanrekenbaar als vroeger werd gedacht. Wat ontbreekt ons in de hulpverlening dat we mensen als hij niet beter kunnen toerusten voor een nieuwe levensweg? Zolang er nog mensen in een levenssituatie als die van Hans bestaan, moeten we blijven onderzoeken wat nodig is om tot herstel van het leven te komen.

EN TOCH...

Net toen ik hoorde dat Hans nog steeds vastzat, had ik Erwin aan de telefoon. De eerste keer dat ik hem zag, was in het jeugdhuis van bewaring De Sprang in Scheveningen. Hij was een van de eerste bezoekers van het Exodus Open Huis in Den Haag. Zijn leven was een aaneenschakeling van ellende geweest met drank en drugs. Een paar jaar geleden kreeg ik hem voor het eerst weer aan de telefoon. Erwin vertelde mij dat het nog steeds goed met hem gaat. Hij zat in het begeleidingsprogramma van De Ontmoeting in Epe. Hij was gedoopt met de tekst 'Weest standvastig en strijdvastig' en was actief lid van een baptistengemeente geworden. Het was een teken voor mij het geloof in mensen nooit te verliezen. Er kan altijd een doorbraak naar de toekomst komen.

NOOIT OPGEVEN

Ik zag Benno na vijftien jaar weer terug. Ik kende hem uit het Exodushuis in Den Haag. Het was met hem geen successtory geworden. Hij was nog jong, twintig jaar, en het begeleidingsprogramma was niet goed afgelopen. Hij zat nu in een tbs-kliniek. Ik kwam weer met hem in contact door een tv-programma van de EO waaraan ik zou meewerken. Ze wilden een programma maken over mijn werk in het justitiepastoraat en bij Exodus. Ik zou in beeld gebracht worden met iemand die ik nog van vroeger kende. Bij navraag onder de collega-predikanten of er zo iemand was, kwam ik weer in contact met Benno.

Hij wilde wel meewerken. Om het voor te bespreken bezocht ik hem in de kliniek samen met een programmamaakster van de EO. Het was niet te merken dat er zoveel jaren overheen gegaan

waren. We hadden direct contact, alsof we elkaar de dag ervoor nog hadden gezien. Benno vertelde over zijn tijd in het Exodus-huis in Den Haag. Hij had er goede herinneringen aan. Ook aan de eetgroep van de kerk die hij regelmatig bezocht. Hij wist ook nog dat hij samen met de bewoners in 1996 bij mijn installatie in de gemeenteraad van Den Haag was geweest. Benno vertelde hoe het hem was vergaan. Hij was weer komen vast te zitten en had tbs opgelegd gekregen. Het ging door de behandeling steeds beter met hem. Hij zat op een speciale afdeling buiten de directe kliniek en hij hoopte ook weer meer vrijheden te krijgen, en dat hij daarna de kliniek zou mogen verlaten, eerst begeleid en daarna met onbegeleid verlof. Hij keek uit naar de ‘leuke fase’ in de behandeling: ‘het opbouwen buiten’.

Benno vertelde dat zijn moeder was overleden, en dat had hem diep geraakt. Ze was heel ziek geweest. ‘Het is juist op deze dag een jaar geleden dat ze is overleden’, zei hij: ‘Het zal dus wel niet toevallig zijn dat u hier nu bent.’

Hij vertelde uitvoerig over haar en over hun laatste contacten. En hoe goed dat was geweest.

Ik had als geschenk een Vrijheidsbijbel² voor hem meegenomen en een engel. Ik gaf hem eerst de bijbel met het familieregister voorin. Hoe symbolisch, juist op deze dag. En daarna de engel. ‘Die leg ik bij de foto van mijn moeder. Mijn moeder was gelovig. En m’n oma ook’, zei Benno. ‘Ik heb een mooi kruis met Jezus en het horloge van mijn oma bij haar foto gelegd.’

Vlak voor de uitzending bezocht ik Benno nog een keer. Omdat

---

² De Vrijheidsbijbel is een uitgave van Het Boek, een toegankelijke bijbelvertaling. De Vrijheidsbijbel is speciaal uitgegeven voor het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat en is tot stand gekomen in samenwerking met Bible League en Biblica Nederland.

ik later bij de tv-opname ook de kerkdienst zou leiden, maakte ik vast een kerkdienst mee om kennis te maken met de kerkgangers.

Ook tijdens dit bezoek voelde ik mee hoe bepalend het is om in de kliniek voortdurend geobserveerd te worden. Al die observaties hebben als doel in beeld te brengen hoe het er met de patiënten voorstaat. Dat is nodig, maar het geeft voor de patiënten ook een druk op hun leven. Je bent geen moment 'ongezien' als je niet in je eigen kamer bent. 'Niet vrij zijn' is zwaar, voelde ik ook zelf een beetje.

Op de opnamedag werd Benno in zijn kamer geïnterviewd door Herman Wegter. Het was een openhartig gesprek. 'Ik heb hele gezinnen stukgemaakt. Ik heb ook m'n eigen familie stukgemaakt. Als je de zorgen ziet die mijn moeder en ook mijn vader over mij gehad moeten hebben – die zijn verschrikkelijk.' Op de vraag wat er gebeurde na zijn tijd in het Exodushuis, zei Benno dat hij was doorgedaan in criminaliteit. 'Wat is je dieptepunt geweest?', vroeg Herman. 'Het dieptepunt was dat ik dacht dat ik bezig was met hoogtepunten. Dat je verknipt leeft en dat je verknipte normen en waarden hebt. Daar kwam ik achter nadat ik mijn dochter gekregen had. Je gaat je delict dichterbij halen. En je stelt je de vraag: "Als jouw dochter in een supermarkt werkt en ze wordt overvallen..." Dan ga je onder je bed zitten.'

'Voor mij kwam Exodus te vroeg', zei hij. 'Criminaliteit had nog te veel voordelen. Ik kwam uit het gevierde wereldje in het gewone leven terecht. Bij Exodus leer je uit te gaan van je eigen kracht, leer je weten wie je echt bent. Dat was het moeilijkste voor mij: te weten wie je bent.'

'Wat zou je hopen je moeder te laten zien?', vroeg Herman ten slotte. 'Dat ze op die wolk zit en denkt: "Je bent wel een kleine kakkerlak, maar je bent toch wel goed terechtgekomen."'

In de dienst die ik leidde waren zo'n twintig mensen aanwezig. Naast Benno kende ik nog iemand, uit het vroegere eetcafé van Exodus. Hij begroette mij hartelijk.

Ik begon met de woorden:

Hier gekomen,
misschien wel met vrede in je hart
of misschien wel heel onrustig.
Hier gekomen
misschien wel met verdriet
of teleurgesteld,
of het lange wachten moe.
Hier gekomen, misschien wel
met hoop en verwachting
of misschien wel vol twijfel.
Hier gekomen op zoek naar
andere mensen,
een hand om vast te houden.
Misschien wel op zoek naar God,
om een glimp van Hem op te vangen.
Hier gekomen
met heel ons leven,
mogen we ons toevertrouwen
aan het Woord van God.

Onze hulp is in de naam van de Heer
die de hemel en de aarde heeft geschapen.
In zijn naam mag ik jullie groeten,
en dan tillen die woorden ons uit
boven de sleur van het alledaagse en doodgewone,
dan wordt onze geslotenheid hier doorbroken

en dan overkomt je de liefde van God.
Genade zij u en vrede
van God onze bondgenoot,
zijn zoon onze broeder
dat is de Heer die voor ons uit is opgestaan
uit alle dodelijke wanhopigheid
en uit de dood
en van zijn Geest die ons hier aan elkaar verbindt.

Bij het gebed sloot ik aan bij het gevoel van onvrijheid dat ik ervaren had. Het is binnen een en al onvrijheid. Je wordt altijd gezien – bij alles wat je doet.

Na het gebed zongen we onder pianobegeleiding van de pastor 'Love shine a light in every corner of my heart'. Ik preekte over de genezing van de blinde Bartimeüs (Marcus 10:46-52). Bartimeüs riep tot Jezus: 'Ontferm U over mij!' Dat is een diepe schreeuw. Al z'n wanhoop klinkt erin mee. In die roep van Bartimeüs klinkt zijn behoefte om iets te ervaren van de genade en de goedheid van God. Bartimeüs hunkert naar iemand die ingaat op zijn diepste nood. En Jezus stond stil, staat er. Iemand die stilstaat bij jouw diepste nood, dat is heel bijzonder. En dan zegt Jezus: 'Roept hem!' Om te kunnen genezen, moet Bartimeüs bereid zijn zelf op te staan. Jezus weet dat Bartimeüs daarvoor andere mensen nodig heeft. De discipelen doen dat voluit. 'Houd moed, sta op, Hij roept u!' roepen ze hem toe. En dan wordt Bartimeüs in de ontmoeting met Jezus ziende en hij volgt Hem op de weg. Hij heeft nieuw zicht gekregen op zijn levensweg.

Bij de voorbeden worden kaarsjes aangestoken en persoonlijke gebeden genoemd: voor familieleden die we verloren hebben; een bewoner die weer teruggekomen is van verlof; voor iedereen; voor

mijn zoon met wie het niet zo goed gaat; voor liefde in de wereld;
voor de goede raad van vrijwilligers.

En dan aan het eind de oude en altijd weer nieuwe zegen. Voor
mij nooit anders dan met de woorden:

Ons leven is kwetsbaar
aan weer en wind staan we bloot
en toch mogen we leven
in vertrouwen onze weg gaan onder de zegen van God.
Ontvang dan met uw hart geopend
de zegen van de Heer:
De Here zegene u en Hij behoede u,
de Here doe zijn aangezicht over u lichten
en zij u genadig.
De Here verheffe zijn aangezicht over u
en geve u vrede.
Amen.

Zin aan het leven geven

Je kunt je met je leven in een vicieuze cirkel bevinden. Een spiraal naar beneden. ‘Waar leef ik voor? Er moet toch ook iets anders zijn?’ Zinloosheid kan je helemaal gevangen houden. Je kunt er ook proberen uit te breken. Zin aan je leven gaan geven.

EEN INSPIRERENDE APOSTEL

‘Met de apostel’, zo meldt hij zich wel eens op een komische toon aan de telefoon. Over Stanley heb ik eerder geschreven.

Ik ken hem nog uit de tijd dat ik als predikant werkte in het huis van bewaring in 's-Hertogenbosch. Ik ontmoette hem voor het eerst in 1979. Hij was toen twintig jaar. In mijn gespreksgroep werd hij geïnspireerd door Martin Luther King, toen ik een film over hem draaide met de bekende rede ‘I have a dream’. King werd een van de voorbeelden die zijn leven in positieve zin heeft geïnspireerd. De ander was Nicky Cruz, een bendeleider in Amerika die tot geloof kwam en die het boek schreef ‘Ik zal nooit meer huilen’. Stanley heeft zich vervolgens op een bewonderenswaardige wijze uit de criminaliteit bevrijd. Hij volgde een behandeling in een therapeutische gemeenschap en ging gelijktijdig aan extreme duursport doen: hardlopen en vervolgens triatlon: zwemmen, wielrennen en hardlopen. Hij is inmiddels 53 jaar en die extreme duursport doet hij nog steeds.

In oktober 2010 presenteerde hij een boek in de gevangenis in Vught, waar hij vroeger als jonge jongen vastgezet had. Het heeft als titel: ‘Capone en King, van delinquent tot idealist’.

Hij had heel lang gezocht naar een uitgever. Toen het zover was, riep hij door de telefoon:

‘In september komt m’n boek uit! Eindelijk! Ik heb even met Jezus gesproken en Hij zei: “Stanley, al vele bergen heb je verzet, met het boek als wapen om je ideaal in praktijk te brengen. Je hebt je hobbels genomen. Je bent nu een ongekroonde apostel. Je bent goed bezig!” Ik heb veel beproevingen gehad en ik vraag weleens aan m’n moeder: “Mama, ik bedoel het goed, waarom mag het nog niet lukken?” Mijn moeder zegt dan altijd: “Blijven bidden, blijven bidden. Vraag nooit waarom, maar blijf bidden!” Ik vraag dan aan God: “Ook al heb ik wel eens mijn vraagtekens en is mijn geloof niet zo groot, wilt U mij kracht geven om positief te blijven en om mijn ideaal te verwezenlijken?””

Ik bewonder Stanley om zijn veerkracht. ‘Ik ben net als Martin Luther King’ zegt hij dan. ‘Ik ga door alles heen. Er is geen weg terug. Ik wil bergen verzetten, de weg van de meeste weerstand gaan, dat is mijn drive! Dat is mijn missie van boven. Ik ben weer in de Sint Jan geweest. Het was hartstikke druk bij het kribbetje. Ik heb een kaarsje gebrand en gevraagd: “Heer, blijf me positieve kracht geven.””

Bij de presentatie van zijn boek was de zaal stampvol. Het was een mooie bijeenkomst met veel genodigden, ook gedetineerden. Ik sprak Stanley toe. Hierna volgen een paar stukjes daaruit.

‘Het begin van het boek laat heel duidelijk zien hoe je vast kunt zitten in “een kluwen van gebeurtenissen. In politiecellen. Voor rechters, in gevangenissen en in afkickcentra. Een draaimolen waar je niet uit kon.” En hoe een geestelijke verslaving je in de greep kan houden. Je ziet Capone en King in joulzelf met elkaar strijden. Je laat zien dat een ideaal dat groter is dan jijzelf kan helpen om uit de greep van de criminaliteit te komen. Je moet het zelf doen, maar je kunt je ook spiegelen aan wat anderen doen. Het gaat om de worsteling tussen goed en kwaad.

De Capone in jou was sterk. Langzaam zie je King in de loop van

jouw leven groeien. En wat je dan ziet: dat als het goede steeds meer de overhand krijgt, het kwade steeds minder kansen krijgt.

Je laat zien hoe de binnenkant van je leven nodig is om tot herstel van je leven te komen. Als het niet diep uit jezelf komt, dan lukt het niet. Heel duidelijk komt dat in heel jouw boek tot uitdrukking.

Stanley, jouw boek is heel belangrijk om de motivatie van gedetineerden voor een nieuw leven te versterken. Veel gedetineerden hebben een kwetsbare motivatie. Nu eens willen ze de criminaliteit achter zich laten en dan weer lukt het ze niet en glijden ze weg.

Dat kan een wanhopig gevoel geven over jezelf en je eigen leven. Jij levert een heel belangrijke bijdrage om mensen die in net zo'n levenssituatie zitten als jij zat, te motiveren om vol te houden (uiteraard op het rechte pad). Je laat zien waarop zij, maar ook hun begeleiders, moeten inzetten. En verder ben je zelf het levende bewijs dat het kan. Een rolmodel, wordt ook wel gezegd. Je laat aan mensen zien dat ze de hoop op een beter bestaan niet hoeven te verliezen. Anders gezegd: dat ze de hoop op een beter bestaan toe kunnen laten en eraan kunnen werken.

"Wees dan voorzichtig als slangen en argeloos als duiven." Dat is een kerntekst die je vond bij King, geciteerd uit de Bijbel. Ik heb het nog even precies opgezocht: hij komt uit Matteüs 10:16. Het is een woord van Jezus bij de uitzending van de apostelen.

In de negativiteit waarop jij gefocust was, overheerste de taaiheid van de slang. Voor je eigen gevoelens, de zachtheid van de duif, had je je altijd afgesloten, maar die is latent altijd aanwezig geweest. Focussen dus, een term uit de sport. Niet op het negatieve, maar op het positieve, en daarbij aandacht voor de binnenkant.

Stanley, ik vind je een kanjer. Ik heb je dertig jaar in je strijd en je ontwikkeling gevolgd. En ik heb gezien wat in dit boek te lezen is: hoe je geknokt hebt om een nieuw leven zonder criminaliteit op te bouwen.

Daarom hierbij een roos als teken van de liefde waar het om gaat in het leven en als een herinnering aan deze dag.'

De aanwezige gedetineerden reageerden op zijn boek en zagen vooral herkenning in de aantrekkingskracht van de criminaliteit als je jong bent. En de strijd die je moet voeren om het oude leven achter je te laten.

Met het boek gaat Stanley langs gevangenis en om jonge mensen te motiveren met de criminaliteit te breken. Hij geeft ook talloze interviews op radio, tv en in kranten en tijdschriften. Stanley is voor gedetineerden een rolmodel. Een droom van hem is zelf een project te beginnen om jeugdige delinquenten door middel van sport te motiveren en te begeleiden. Hij noemt het Project 13. Het sluit aan bij zijn eigen ervaring om door intensieve sportbeoefening doelen te stellen en weerstand te overbruggen. Het gaat, zoals hij zelf zegt, om 'extreme duursport, triatlon, de weg van de meeste weerstand in combinatie met je kwetsbaar opstellen, je ego laten vallen; jongens leren de taaiheid van een slang te verenigen met de zachtheid van een duif.'

Om dit project van de grond te brengen, moet hij zelf in zijn eigen woorden 'nog bergen verzetten'. Toch slaagt hij erin telkens een stapje dichterbij zijn doel te komen. Hij heeft een diepgeworteld idealisme met veel doorzettingsvermogen en met talent om er aandacht van de pers voor te krijgen.

Bij de vele dingen die hij doet was heel bijzonder de deelname onder zijn leiding van uiteindelijk zeven jongeren uit de criminele en verslavingswereld aan een duurloop in 's-Hertogenbosch op 29 mei 2011. Hij had zelf in eerste instantie dertig jongens geworven bij allerlei instellingen voor verslavingszorg. Medewerking van de instellingen kreeg hij helaas niet, wel van de burgemeester en wethouders van Den Bosch en van een stichting door bemiddeling van ds. Henk van Tilburg. Zo kon er in wat financiële middelen worden voorzien voor sportschoenen, shirtjes en een etentje na afloop. Hij trainde intensief met de jongens. Er was veel te over-

winnen. Jongens die niet op tijd kwamen of wilden afhaken. Er ontstond ook onderlinge ruzie. Stanley ging door. Op de avond voor de loop zei hij: 'Als er zes over de finish gaan, dan is het een succes'. Hij vroeg me: 'Bid maar tot de lieve Heer dat hij zes Stanley-boys over de lijn stuurt!'

Zondagavond na de duurloop belde ik hem. 'Het is te gek gegaan!', riep hij uit. 'We zitten nu bij de Griek. We zijn met z'n zevenen over de finish gekomen en ze hebben allemaal hun persoonlijk record gebroken. We zijn ook op tv geweest! Ze zijn zo trots op zichzelf. En ze doen hier nog steeds helemaal voor aan tafel hoe ze het hebben gedaan!'

Bevestiging

Veel mensen hebben nooit of heel weinig bevestiging ervaren. Daardoor is het leven nooit echt tot ontwikkeling gekomen. Als het niet direct zichtbaar is, moet de pastor als door een vergrootglas kijken of er iets te bevestigen valt. Hij moet kiemen van het goede in iemand opsporen. Blootleggen, tot groei brengen. Bevestigen is niet een incidentele activiteit, een eenmalige handeling, een woord. Het is niet zoiets als de Nationale Complimentendag of een schouderklopje. Bevestiging is een proces waar je met iemand ingaat.

IK DOE MIJ ALTIJD VREEMD VOOR

Op de gegevens van Ronnie stond ‘zonder vaste woon- of verblijfplaats hier te lande’. Hij werd verdacht van afpersing door middel van bedreiging met geweld.

Ronnie komt over als heel geïsoleerd. Langzaamaan begint hij over zijn leven te vertellen. Hij leidt een zwerversbestaan en slaapt op het rooster van de kerk. Hij voelt zich altijd alleen. En dan gaat hij drinken. Ik kreeg een keer op papier een heel persoonlijk gedicht van hem uit het diepst van zijn ziel.

De werelt is vol met orlog
En de werelt is vol met problemen
Verdriet, armoede, verrat, haat
Zons is het luk maar ook niet pretig
Er zijn menssen die een problem niet aan anderen vertellen
Maar als aan deur ijgen overlaat

die proppen als op in deur ijgen legam
Tot het booven in de kop zit
en dan maar blijven opproppen
ik zaw best maar de pijp uit zijn
daar dek ik wel ens aan
maar dat kan ik niet
ik zo best zelf moord willen doen
maar ik ben er niet voor in
in de staat voor het te doen
zow voel ik mijn af en toen
dan denk ik aan alles
heb mijn problem nog noet aan iemant vertelt
niet aan mijn vader of moeder
vrienden of vriendeni
ik vertrouw niend meer
de besten vriend of vriedin zu zijn niet te vertrouwen
als je ets in het guhim vertelt
dan maar zu er tog mispruk van
zu verraden je
of zu beztelen je
of zu maaken je kapot voor een paar hondert gulden
does vertrouw niemand meer
je best vriend of vriendin bedregen je
cel 43 Ronnie

Een relatie met vrouwen kan Ronnie niet op een normale manier aangaan. 'Ik doe mij altijd vreemd voor', zegt hij. In zijn ouderlijk huis voelde hij zich niet opgenomen. Er was wel een familie waar hij altijd terechtkon. 'Ik kon er zomaar binnenlopen.'

Ik bewaar goede herinneringen aan Ronnie. Hij kwam regelmatig langs op mijn kamer voor een praatje.

Het mooie van een pastoraal gesprek is dat het gaat om alle levenservaringen. Nu eens gaat het om gewone dingen van iedere dag, en dan weer ineens over de diepere dingen. In het 'gewone' groeit het vertrouwen voor het diepere.

Ronnie nam ook deel aan de gespreksgroepen en de kerkdiensten. Als ik goed en geconcentreerd kijk, zie ik langzaam iets in Ronnie groeien.

In mijn aantekeningen lees ik het volgende over hem terug.

'Hij geeft de indruk een onverschillige man te zijn en hij kan zich nogal eens irritant voor anderen gedragen. Achter dit gedrag gaat een zeer onzekere man schuil die niet weet hoe hij zijn houding tegenover anderen moet bepalen. Tijdens zijn detentie is hij hierover bewuster gaan nadenken. En daarbij heeft hij bij zichzelf ontdekt dat hij niet in staat is op eigen kracht iets van zijn leven te maken. In gesprekken die ik met hem had, heeft hij heel duidelijk aangegeven hier iets aan te willen doen. Hij is bezig met hulp van verschillende kanten te zoeken naar zijn zwakke punten in relatie met anderen, leren kiezen voor relaties die hij met het oog op zijn toekomst als positief ervaart en met het vinden van mogelijkheden in zichzelf om zijn leven als meer zinvol te kunnen ervaren. Als hij zich serieus genomen en geaccepteerd weet en men hem erop aanspreekt dat er iets van hem verwacht wordt, kan hij positief en intensief meewerken. Zo zijn zijn houding en bijdrage in de gespreksgroep vergeleken bij het begin van de detentie sterk veranderd. Hij doet serieus mee en probeert telkens een zinnige bijdrage aan het gesprek te leveren.'

In de geslotenheid van de gevangenis kon de ook in zichzelf opgesloten Ronnie in een klimaat van acceptatie gaan werken aan een nieuwe levensstijl. Zo kunnen individuele gesprekken en groepsactiviteiten ook in hun onderlinge verbinding voor hem oefenplaatsen worden voor iets nieuws.

Hoe het met Ronnie verder is gegaan, weet ik niet. Ik hoop dat hij mensen gevonden heeft die achter zijn afstotend gedrag hebben willen kijken en die hem in zijn onzekerheid hebben geaccepteerd. Uitnodigende mensen, zoals die familie uit zijn jeugd waar de deur altijd voor hem openstond.

Meér in iemand zien

Mensen kunnen helemaal op hun buitenkant beoordeeld worden. En dan kan een volledig negatief beeld ontstaan. Het persoonlijke kan helemaal schuilgaan achter een beeld dat bestaat. In ieder mens is meer te zien dan dat beeld. Het is altijd weer een uitdaging om te zien wie iemand echt is.

EEN VAAS VAN STANLEY H.

‘Toch afrekening met “De Ouwe”; Stanley H. (1946 – 2011) crimineel veteraan’ was de kop in het NRC Handelsblad op 21 februari 2011.

Het artikel dat verscheen naar aanleiding van zijn overlijden, vertelt over zijn criminele loopbaan.

‘De criminele veteraan H. begon zijn carrière in de jaren zeventig als bankovervaller. Hij werd beroemd toen hij ten minste vier keer uit de gevangenis ontsnapte en daar – getooid met grote zonnebril, snor en pruik – op televisie over vertelde. Hij was door de politie aangemerkt als extreem vuurwapengevaarlijk en vreesde voor zijn leven. H. liet zich door Sonja Barend interviewen om zich te verdedigen tegen de “hetze” tegen hem. Korte tijd later werd hij opnieuw ingerekend. Na zijn vrijlating verlegde hij zijn werkterrein naar de handel in hasj, cocaïne, xtc en wapens. Hij klom in de jaren negentig op als een van de zogenoemde “erven Bruinsma.”’

Een paar maanden voor zijn overlijden kreeg ik een brief van een oud-vrijwilligster uit de gevangenis Scheveningen.

Het was al weer vele jaren terug dat ze met een groep ouderen

uit een verzorgingshuis in Den Haag de kerkdiensten in Scheveningen bezocht. Zij was verpleegkundige in het verzorgingshuis. De gevangenis Scheveningen was toen de zwaarste gevangenis van Nederland. Er zaten drie categorieën gedetineerden. Ze waren gemeenschapsongeschikt, dat wil zeggen dat ze in andere gevangnissen niet waren te handhaven. Of ze werden als vluchtgevaarlijk beschouwd, vanwege de aard van hun delict, of vanwege een vluchtpoging die ze al hadden ondernomen. Of ze waren gemeenschapsongeschikt én vluchtgevaarlijk.

De ouderen namen ook zo nu en dan deel aan de gespreksgroepen. Dat werd door de gedetineerden zeer op prijs gesteld. De ouderen werden bijzonder gerespecteerd vanwege hun leeftijd en wijsheid. Maar ook de ouderen zelf hadden er veel aan. Ze voelden zich van betekenis en van waarde. 'Fijn dat we hier iets kunnen doen', zei iemand, 'en niet passief worden beziggehouden.' Ze waren voor elkaar wederzijds van betekenis. De vrijwilligster, nu zelf in een verzorgingshuis en op hoge leeftijd, schreef hoe ze nog steeds de gedetineerden voor zich zag en bij naam kende. 'Ik zie nog steeds Mike en Stanley voor me en vele anderen van de groep. Het was een mooie tijd met vele blijvende herkenningspunten.'

Ze schreef ook over een vaas die ze destijds van Stanley had gekregen. Hij had hem op de 'crea' gemaakt. 'Iedere week zet ik weer verse bloemen in de vaas die Stanley gesigineerd heeft.'

Mooi dat zo hun namen en het goede dat ze van zichzelf lieten zien aan de vrijwilligster nog steeds worden herinnerd en genoemd. En dat wat ze in de gevangenis van zichzelf gaven nog steeds van betekenis is.

Geborgenheid en vertrouwen

Zonder geborgenheid en vertrouwen kan niemand leven. Ieder mens zoekt ernaar, diep in z'n hart.

DE ONGEDACHTE BROER VAN DE DOMINEE

Sjakie was een Belg van middelbare leeftijd. Hij had een groot deel van z'n leven vastgezet in België. Hij was daar ontsnapt en in Den Haag in het huis van bewaring terechtgekomen. Een man zonder iemand buiten die om hem gaf. Zijn thuis was de gevangenis. Hij nam met volle teugen deel aan het kerkenwerk. Hij vroeg niet alleen veel aandacht van mij, maar ook van de vrijwilligers. Sjakie wilde een paar keer per week opgeroepen worden voor een gesprek en in de kerk moest hij naast me zitten. En als hij niet die aandacht kreeg die hij wilde, kon hij zich heel vervelend gedragen.

Ik kreeg regelmatig tekeningen van hem. Hij zei dat hij ze zelf gemaakt had, maar je kon zien dat het kalenderplaten waren. Het was zijn manier om iets te kunnen geven, daarom heb ik ze ook nog steeds bewaard. Het kwam uit zijn hart. Plotseling kwam hij om mij niet bekende redenen vrij. Over zijn eerste stappen in de vrijheid hoorde ik later een bijzonder verhaal, verteld door mijn moeder.

Het Open Huis van Exodus was gehuisvest in een grote kelder onder een flatgebouw bij mijn ouderlijk huis aan de overkant. Mijn moeder en haar buurvrouw hadden de sleutel in beheer. De vrijwilligers die dienst hadden konden de sleutel bij hen ophalen.

Sjakie wist van Exodus en was er direct na zijn vrijlating heen gegaan. Het Open Huis was gesloten, maar iemand die langsliep

vertelde hem waar de sleutel werd beheerd. Zo belde hij bij mijn moeders huis aan. Mijn moeder en de buurvrouw namen Sjakie mee naar het Open Huis om koffie te drinken. Eigenlijk was dat niet de bedoeling, maar daar hadden ze niet aan gedacht, zeiden ze.

Sjakie vertelde honderduit, met veel fantasie. Die fantasie bereikte een hoogtepunt toen hij aan mijn moeder zei dat hij de oudere broer was van ds. Eerbeek, die gevangenisdominee was in Scheveningen. Mijn moeder hoorde het met belangstelling aan, en is er verder maar niet al te diep op ingegaan.

Voldaan om de aandacht die hij kreeg is hij na een tijdje weer vertrokken. Zijn 'jongere broer' heeft hem nooit meer gezien, maar is hem nooit vergeten. Een bijzonder kind van God.

WELKOM ZIJN NA DE DETENTIE

Eddie, een bewoner van Exodus, gaf voorlichting aan een aantal nieuwe justitiepastores. Hij vertelde over het begeleidingsprogramma en hoe hij er in de gevangenis toe gekomen was om zich op te geven voor Exodus. Hij had van Exodus gehoord en informatie aangevraagd. Daarna had hij in de gevangenis een tijd nagedacht of hij het zou willen. Hij had overlegd met zijn familie en zich opgegeven. Daarna had hij zijn levensverhaal geschreven en opgestuurd. 'En toen moest ik wachten of ik zou worden aangenomen. Spannend was dat...'

Hij vertelde over de brief die hij kreeg van Exodus. 'De brief lag op tafel in mijn cel. Ik wachtte even voordat ik hem openmaakte. Ik dacht: mijn toekomst zit in deze brief. Zou het gaan gebeuren...?'

Hij vertelde hoe hij de brief langzaam openmaakte. Er ver-

scheen een glimlach op z'n gezicht toen hij zei: 'Ik las: "Je bent welkom in Exodus." Ergens welkom zijn als je uit de gevangenis komt, wat is dat mooi.'

Verantwoordelijkheid nemen

Ieder mens draagt verantwoordelijkheid voor wat hij doet of laat. Maar mensen zijn zich daar niet altijd van bewust, of ze zijn er niet toe in staat. Dan moet verantwoordelijkheidsgevoel worden gestimuleerd of aangeleerd. Dat is mogelijk als je in kleine stappen aansluit bij wat bijna iedereen wel in huis heeft. De pastor heeft hiervoor veel te bieden.

WE HADDEN ERIN MOETEN VLEGGEN

Dave is een oud VN-militair die het drama in Srebrenica heeft meegemaakt. Ik kwam met hem in contact door bemiddeling van ds. Anne Kooi, destijds predikant-directeur van het Diaconaal Centrum voor het Gevangenispastoraat in Haarlem. Dave was eind 2007 aangehouden vanwege het plegen van huiselijk geweld. Toen zijn ex-vrouw hem vertelde dat hij zijn dochter, die ruim anderhalve maand eerder geboren was, niet meer te zien zou krijgen, sloegen de stoppen door. Later werden bij hem een posttraumatische stressstoornis met borderline trekken en waanideeën gediagnosticeerd. Zelf schrijft hij in een stuk dat hij mij gaf over zijn detentieperiode het volgende.

‘In verwarde toestand ben ik naar het huis van bewaring gebracht en daar heb ik een cel toegewezen gekregen. Helaas bekend terrein omdat ik eerder had vastgezeten vanwege eenzelfde vergrijp. Bewaarders hielpen mij de wegen te bewandelen naar een dominee. De dominee gaf mij een Bijbel en wees mij op Psalm 6

van David³ en een Groot Nieuws Bijbel. Ze vertelde over haar ervaringen in haar werk. Het heeft mij nieuwe hoop en geloof gegeven in de donkere tijden die ik heb gezeten voor mijn foute daden, maar ook hoop voor de toekomst zoals nu. Dat zelfde geloof houdt mij nu staande. Ondanks alle problemen die ik heb, heb ik hoop op morgen en weet ik dat God mij zal helpen om deze enorme lasten te dragen, hoe zwaar ook. Tijdens mijn detentie heb ik dat ook ervaren. De dominee maakte regelmatig tijd vrij om gewoon even naar me te luisteren. We hebben veel gepraat over wat er in Joegoslavië allemaal is gebeurd. Samen zijn we op zoek gegaan naar de weg die ik uit het oog verloren had en het geloof wat daarmee was vervlogen. Door de stukken die ik kon lezen, groepsgesprekken en kerkdiensten in de inrichting vond ik langzaam mijn weg weer terug naar de hoop...

Mijn psychische instabiliteit in alle problemen en vragen hebben mij vaak tot wanhoop gedreven en ik heb wel eens gedacht dat de dood de enige oplossing zou zijn. De dominee wees mij op wat ik al doorstaan had, wat ik al bereikt had en dat God geen eer vindt in eigen rechter spelen, zelfs niet met je eigen leven. Ze hebben allebei gelijk gehad. Hoe uitzichtloos de situatie ook is, ik kan even op Hem leunen als het niet gaat...

Na de detentie heeft de dominee me meegenomen naar een protestantse kerk. Ik durfde niet echt goed alleen naar de kerstmis aldaar te gaan. Wat zullen ze van me denken of zeggen als ze te weten komen dat ik gedetineerd ben geweest? Dan ben ik vast niet

---

3 Psalm 6 is een gebed in doodsgevaar. Het is een bede om genade en genezing. Er staat: Here, straf mij niet in uw toorn. (...) Wees mij genadig, Here, want ik kwijn weg; genees mij, Here, want mijn gebeente is verscheurd. Ik ben afgemat van mijn zuchten, Mijn oog is dof geworden van mijn verdriet, verzwakt door allen die mij benauwen. Wijk van mij, al gij bedrivers van ongerechtigheid, want de Here heeft mijn wenen gehoord.

meer welkom. Ze zullen me vast niet vertrouwen en me mijden als de pest.

Het antwoord kwam al snel toen ik zelf naar de zondagsdienst daarna ging. Ik werd er met open armen ontvangen. Ik kreeg nieuwe kansen en mocht er zelfs mijn oude beroep als kok uitoefenen voor de ouderenlunch. Iets wat mij veel vertrouwen heeft gegeven is het vertrouwen dat de mensen in mij hadden. Ik ga zoveel mogelijk naar de kerk daar...

Als ik nu even het spoor bijster dreig te raken, heb ik een plek waar ik welkom ben om over Hem te praten en te vragen over het geloof. Ik kan zo, met die hulp, mijn gezicht naar het licht houden en het blijven volhouden, hoe zwaar het ook is.'

'Dave en ik komen naar de Srebrenicaherdenking op het Plein in Den Haag', maakte ds. Anne Kooi mij per e-mail bekend. 'Het zou mooi zijn als jij daar ook even naartoe zou kunnen komen.'

Op een terras op het Plein ontmoetten we elkaar. Dave vertelde hoe hij worstelde met het gebeuren. 'Al die mensen die we moesten laten gaan. We mochten niets doen. Maar ik denk dat we er toch in hadden moeten vliegen. Ik heb voor het leger gekozen om mensen te redden en niet om ze te laten omkomen. Ik voel me verantwoordelijk voor wat is gebeurd. En daar kan ik heel moeilijk mee leven.'

Met z'n drieën gingen we naar de herdenking. Er waren nabestaanden uit verschillende dorpjes. Dave zag een collega-militair. Ze hielden elkaar vast. Er waren toespraken. Daarna de rondgang als een herdenking van de slachtoffers onder het lezen van de achtduizend namen van de omgekomenen.

Ik merkte tijdens het lopen aan Dave dat hij het steeds zwaarder kreeg. Ineens haalde hij iets uit zijn zak wat hij in z'n hand vastklemde. Het was iets koperkleurigs. In een glimp zag ik dat het

de engel was die ik hem na onze eerste ontmoeting had gegeven. *Dein Begleiter auf allen Wegen*, staat erop. Hij snikte en stamelde: 'Het zijn er zo veel.'

Ik was diep onder de indruk van het meemaken van een stukje van deze tocht. De diepte van de tragedie van Srebrenica was voelbaar aanwezig op het plein: in het noemen van de namen van de omgekomenen, de aanwezigheid van de nabestaanden, de wanhoop en de schuldgevoelens van een aanwezige militair, die erbij was en niets mocht doen en die zich daarna blijvend diep verwond voelt...

PASTORAAT VANUIT DE LONGSTAY

Ik ken Jaap al meer dan dertig jaar. Toen ik een jonge gevangenis-predikant was in Den Bosch, zat hij daar vast. Ik herinner mij met hoeveel passie hij kon vertellen over het kweken van rozen. En hoe precies hij kon uitleggen hoe ze gesnoeid moeten worden om goed te bloeien. Sinds ik hem voor het eerst ontmoette, zit hij alleen maar in de gevangenis, met een paar korte onderbrekingen. Nu al weer vele jaren in de tbs-kliniek en daarbinnen in de Longstay, dat is een inrichting voor tbs-patiënten die uitbehandeld zijn.

Jaap is inmiddels 67 jaar. Zo nu en dan belt hij me op om een beetje bij te praten. Eén keer per jaar probeer ik hem te bezoeken, en ook nog twee andere oud-gevangeniskerkgangers die daar verblijven. Bij een van die bezoeken leidde hij mij rond over zijn werkterrein. Trots liet hij me zien waar hij mee bezig was. Hij vertelde hoe zijn dag eruitziet. Van 's morgens vroeg tot 's avonds werkt hij in de tuin. Hij maait het gras, snoeit en hij kweekt groenten. Ook verzorgt hij de dieren. En 's winters ruimt hij sneeuw. Aan het eind nam hij me mee een kas in. Daar stonden groenten

en planten te koop voor de medewerkers van de inrichting. Hij nam een plant uit een rek, hij rekende die af aan de kassa, en gaf hem aan mij; een persoonlijk geschenk. Het was een christusdoorn – een mooie plant, ik kende hem nog van thuis – een plant die zomaar het gewone leven kan verbeelden. Hij kan prachtig bloeien met dieprode bloemen – hij kan je verwonden met zijn scherpe doorns – hij kan ook zelf verwond raken en bloeden als je er een blad aftrekt – maar hij is ook sterk bestand tegen de tijd.

Toen ik de laatste keer bij hem was, ontving hij mij op z'n 'kamer'. Hij was net komen wonen op een nieuwe locatie. Hij kon de deur van zijn kamer zelf open doen. Er was een kleine ruimte voor de tralies. Een soort balkon, waar hij als de deuren op slot zijn, buiten kan zitten. Tijdens ons gesprek zat een papegaaiachtige vogel op z'n hoofd. Zo nu en dan sprong die even over naar mijn hoofd. En naar het schoteltje waarop een stuk appeltaart lag dat ik meegenomen had.

Ineens vertelt hij iets heel bijzonders. 'Ik heb nog steeds contact met Arie en Bep. Ik bel ze regelmatig.' Arie en Bep zijn oud-vrijwilligers uit de gevangeniskerk van Scheveningen, waar ik vroeger werkte als predikant en waar Jaap ter kerke ging. Het zijn mensen die ook zelf heel wat zorg en aandacht kunnen gebruiken. Niemand heeft het contact met hen kunnen houden. Ze zijn snel geïsoleerd. Jaap kon dat kennelijk wel. Ik zei hem hoe mooi ik het vond dat hij dit contact zo trouw onderhield, want dat lukt niet veel mensen. Ik zag aan zijn gezicht dat hem dat goed deed. 'Ik vind het niet meer dan normaal om aandacht aan hen te geven,' zei hij bescheiden. Ik zei: 'Nou, zo normaal is dat niet, je moet wel een bijzondere gave hebben om dat te blijven doen, want veel mensen hebben afgehaakt.' Maar Jaap zei: 'Ik vind het mijn plicht, want ze hebben het voor mij ook altijd gedaan.'

Na een tijdje sprak ik Jaap weer even over de telefoon. Hij vroeg of 'omaatje' nog leefde. Oma was op hoge leeftijd als vrijwilligster begonnen bij het justitiepastoraat. Ze had zich aangemeld omdat ze ergens anders vanwege haar tachtigjarige leeftijd moest stoppen. Ik vond dat leeftijdsdiscriminatie. Ik dacht dat ze goed op haar plaats zou zijn in mijn vrijwilligersgroep in de gevangenis. Ze was een tengerere, maar krachtige Scheveningse vrouw. Ze deed wat haar hand vond om te doen en ze luisterde naar de mensen. Na afloop van de kerkdienst deelde zij altijd de bloemen uit. De

gedetineerden hielden van haar en ze noemden haar al snel 'oma'. Jaap kende haar nog uit de tijd dat hij nog in Scheveningen zat. Ik zei dat oma een jaar daarvoor overleden was op de leeftijd van 102 jaar. 'Ik heb nog steeds een artikel van haar met foto uit de Haagse Courant bewaard', zei Jaap. 'Wat ik zo mooi aan omaatje vond', zei Jaap, 'was dat ze ook nog aan vrijwilligerswerk deed op woensdagmorgen. Dan ging ze naar de oudjes, zei ze, om daar te helpen. Wat een vrouw! Dat krantenknipsel zal ik altijd bewaren.'

HET VERSCHIL MAKEN

'Ze zijn vlak bij de straat met een grote machine aan het vaststampen. Dat geeft veel herrie', zei de uitvaartleider tegen mij, vlak voor het begin van een afscheidsdienst die ik zou leiden in de aula van de begraafplaats. 'De leiding van de begraafplaats heeft al geprobeerd het te stoppen, maar die komen er niet doorheen. Het kan behoorlijk storend zijn voor de dienst straks', zei de uitvaartleider. 'Zou ik er iets aan kunnen doen?', vroeg ik hem. 'Misschien maakt het uit als u het vraagt', zei hij.

Met m'n toga aan en een jas eroverheen en paraplu op ging ik door de regen naar het hek van de begraafplaats, waar de stratenmakers bezig waren. Ik probeerde door de spijlen van het hek boven het geluid van de machine uit te komen. Het moet wel een wonderlijke vertoning geweest zijn. De stratenmaker hoorde me uiteindelijk en zette de machine zachter. 'Straks wordt hier iemands moeder begraven', zei ik. 'Kunt u mij helpen door een halfuurtje de machine uit te zetten? Het is heel belangrijk dat zo'n afscheid van je moeder goed verloopt. Ik hoop dat u er iets aan kunt doen!'

'Nou', zei de stratenmaker, 'het is al moeilijk genoeg met al die

regen, als ik de machine nou ook nog uitzet, komen we er helemaal niet mee klaar!' 'Ik begrijp het', zei ik, 'maar ik weet zeker dat u zich ook kunt voorstellen wat het voor de mensen is die hun moeder straks moeten begraven.' Toen zette hij met een resoluut gebaar z'n machine uit...

Ik riep nog: 'Ik zal het na de dienst goed met u maken', maar na de dienst waren ze al vertrokken. Ik schreef het telefoonnummer van hun bedrijf op dat op grote borden bij het werk stond en ik nam contact op met de directeur. Ik vertelde hem over mijn goede ervaringen met zijn werknemers en dat ik hun graag iets wilde aanbieden. De directeur reageerde verheugd. 'Fijn om zo iets te horen. Dat is precies waarop wij ook werken: kijken waar je het verschil kunt maken.'

Er werd uitgezocht om welke mannen het ging, en enkele weken later bezocht ik hen in een grote bouwkeet van HABO GWW op het Haagse industrieterrein De Binckhorst. De directeur had voor een traktatie gezorgd. De zeven stratenmakers kwamen binnen, zo uit hun werk ergens in de buurt van het ministerie van Justitie. Ze waren met een busje opgehaald. Ik vertelde dat ik dominee ben in de gevangenis en lid ben geweest van de gemeenteraad van Den Haag en ook hoe ik overtuigd ben geraakt van de noodzaak van burgerschap: mensen die samen de samenleving dragen. Ik haalde weer even naar voren wat er gebeurd was op die begraafplaats en hoe zij het verschil hadden gemaakt tussen een dienst die in het water viel door allerlei bijgeluiden, en een dienst die in alle rust kon verlopen.

'Dat is toch heel normaal, dat je dat doet', zei een van de stratenmakers. Daarna gaf ik ze een klein symbolisch geschenk, het symbool van Den Haag, de ooievaar. Ik had tinnen ooievaartjes laten maken. Een kleine onderscheiding. Ook gaf ik hun nog iets uit mijn eigen traditie: een kleine engel. Ze namen hem eerbiedig

in ontvangst. ‘Fijn dat we ook es wat horen als het goed gaat’, zei een van de mannen. ‘Er wordt vaak op ons gescholden. Ook door deftige mensen, hoge ambtenaren. Laatst nog iemand: toen we net het zand hadden gladgestreken om te gaan bestraten, liep ze er met d’r naaldhakken dwars doorheen! En toen we er iets van zeiden, ging ze toch tekeer! Later kwam er een klacht binnen bij de directie. Mensen zien niet altijd dat we voor hén bezig zijn.’

PERSPECTIEF DELEN

In een kindergevangenis bij Kampala (Oeganda) leven driehonderd kinderen tussen de drie en zeventien jaar. Ze zijn opgesloten. Slechts enkelen vanwege een misdrijf, de anderen van straat opgepakt, omdat ze geen thuis hadden en op straat bedelden om geld of voedsel. Gedumpt! Terechtgekomen in de meest erbarmelijke en uitzichtloze situatie. Vaak zonder ouders, broertjes of zusjes. Zonder hygiëne en school en veel erger: zonder perspectief en vrijheid. Schijnbaar niemand die om hen geeft. Kinderen horen niet gevangen te zitten.

Voor deze kinderen zetten ex-gedetineerde bewoners van het Exodushuis in Leiden en studenten zich in in het jaar van de vrijwilligers 2011. Ze brachten met allerlei acties een bedrag van € 18.500,- bij elkaar. Een mooie samenwerking tussen jongeren die het voor de wind gaat en kunnen studeren, en jongeren die veel hebben gemist en de basisvaardigheden leren om te leven.

Een van de studenten zegt erover: ‘Ons vorige project was koffie schenken bij ouderen in een verzorgingshuis. Nu kwamen we in contact met een heel andere doelgroep. Met ex-gedetineerden kom je niet zo snel in aanraking. Dat maakte het interessant en spannend. Aan de ene kant heb ik ervaren dat deze mensen in

een heel andere denk- en leefwereld leven dan een student, wat de communicatie soms weleens lastig maakte. Maar aan de andere kant heb ik ontdekt dat ex-gedetineerden mensen zijn zoals wij, met drijfveren en toekomstplannen zoals ook studenten die hebben.⁴

Tijdens een stampvolle bijeenkomst in de Vredekerk met als thema ‘Op de goede weg’ werd de actie afgesloten. Er was een gevarieerd programma met als hoofdspreker Jan de Cock uit België, auteur van het boek ‘Hotel Prison’, een verslag van zijn wereldreis waarin hij tal van gevangnissen bezocht. Hij deelde daar het leven met mensen aan de onderkant van de samenleving.

Ik mocht de aanwezigen toespreken. Ik complimenteerde de bewoners dat zij het perspectief dat zijzelf krijgen, ook wilden delen met andere mensen ver weg, met kinderen op heel jonge leeftijd in de gevangenis. Wat je zelf krijgt ook doorgeven aan anderen, daar wordt de wereld beter van.

KERKENRAAD

In de gevangeniskerk had ik regelmatig een kerkenraad van gedetineerden. We vergaderden wekelijks. Het waren zacht uitgedrukt andere bijeenkomsten dan in de kerk buiten. Ook met een geheel andere agenda. De kerkenraad had meestal bijzonder doordachte suggesties voor de uitbreiding en aankleding van de activiteiten. Persoonlijke zaken van gemeenteleden konden uiteraard niet worden besproken. Agendapunten die ik me nog herinner waren: de hoeveelheid bloemen in de kerk, kerkdiensten langer laten duren

---

4 Nieuwsbrief Exodus Leiden, december 2011

om meer contact te hebben met vrijwilligers, meer swingende liederen, Dewalifeest voor de hindoes, die toen nog bij de dominee waren aangesloten, kerstactiviteiten, maar ook deelname aan acties als er ergens een ramp was gebeurd. Ook gaf de kerkenraad een eigen krantje uit. Een van de eerste berichten van mijn kerkenraad uit 1980 uit het huis van bewaring Den Bosch bewaar ik nog steeds:

Aan alle Protestanten,
Hierbij deeld de kerkraad mede dat;
Op 2^e kerstdag een kontakt-bijeenkomst is
van de protestanten, met medewerking van
de groep "EXODUS" uit Den Haag wordt gehouden.
Het programma begint met platendraaien.
Nadat iedereen binnen is worden de kaarsen
aangestoken en zal een lied ten gehore ge-
bracht worden.
We hebben ook een gezamenlijke kerstbrood-
maaltijd. Voorts hebben wij aan het eind een
kleine verrassing. Wij hopen dat dit samenzijn
ordelijk zal verlopen en dat jullie daartoe
je medewerking verlenen.
Hartelijk dank,
Dominee van Eerbeek
secr. Evert K.
cel 171 en de gehele kerkeraad.

EEN EERSTE DIPLOMA

Een groot schip kwam op de aanlegsteiger af varen. De bemanning bestond uit jongeren uit een justitiële jeugdinstelling. Alle

ingeslotenen daar waren zwakbegaafd en ze hadden al op jeugdige leeftijd een heel fors crimineel cv. Ze zaten in een zwaar programma gericht op gedragsverandering. Na dit gedragsprogramma kreeg een aantal van deze jongeren een matrozenopleiding. Toen ze binnenvoeren, hadden ze een reis van enkele weken achter de rug. Later zagen we op film de oefeningen die ze op het water hadden gedaan. Allemaal hadden ze hun eigen taak, die ze heel geconcentreerd uitvoerden. Bij het binnenvaren stonden ze allemaal met een mooi uniform aan in de houding op het dek. Ze salueerden naar ons die uitgenodigd waren om hen te begroeten en bij de diploma-uitreiking aanwezig te zijn. Er was veel familie gekomen.

Een vader die naast me stond, veegde een traan weg en zei hoe mooi hij het vond zijn zoon in uniform te zien en dat hij straks dat diploma zou krijgen. 'Hij heeft nog nooit iets afgemaakt. Ik heb zo veel verdriet om hem gehad en had niet meer verwacht dat het ooit nog goed zou komen. En als ik hem dan nu zo zie, dan ben ik zo trots op hem dat hij dit heeft bereikt en dat het misschien toch allemaal nog goed gaat komen. Dit beeld zal ik nooit vergeten.'

Ik gaf hem een hand en feliciteerde hem met zo'n zoon.

WEDERKERIGHEID

Over Astrid heb ik al eerder geschreven. Ze was de eerste vrouw die het Exodusprogramma doorliep. Daarvoor was het vrouwen nooit gelukt aan het programma deel te blijven nemen vanwege de sterke manndominantie. Er waren veel hanen in huis. Astrid lukte het wel. En ze ging daarna gemotiveerd verder om een nieuw leven op te bouwen.

Astrid had vanaf de eerste dag dat ze bij ons kwam wonen iets bijzonders. Ze dwong respect af bij de mannen in huis. Ze kon

goed kickboksen, had lang op straat geleefd en moest voor zichzelf opkomen, een strijd om te overleven. Maar dat betekende ook dat ze voor zichzelf niemand had. Ze was er helemaal op gericht mensen van zich af te houden. Ze wist niet wie ze wel en niet kon vertrouwen. En wie ze wel en niet kon toelaten in haar leven.

In Exodus leerde ze dat er mensen zijn die wel te vertrouwen zijn. Dat begon bij haar begeleider, zoals ze zelf vertelde.

Na Exodus heeft Astrid een gezin opgebouwd, ze heeft nu een leuke man en twee kinderen. Ze is een heel goede moeder met een grote inzet voor haar gezin. Mijn vrouw Irene en ik hebben nog regelmatig contact met haar. Het leuke is dat er ook wederkerigheid in het contact gegroeid is. Ze heeft ook zorg en aandacht voor ons. Ze woont bij ons in de buurt. Voor de verjaardagen worden we altijd uitgenodigd. Regelmatig gaat ze – met haar hele gezin – mee als ik in een kerk iets vertel over Exodus. Ze maakt dan grote indruk door over haar leven te vertellen. Hoe ze als meisje alles gemist heeft om op te groeien tot een volwassen vrouw. Ze stond er op jonge leeftijd helemaal alleen voor om te overleven. Ze laat zien dat het leven heel anders kan gaan als je niet in een veilige thuissituatie bent opgegroeid. Astrid zet zich ook in voor de buurt, vooral voor de opvang van jongeren.

Mooi was het dat we in de week voor sinterklaas door haar werden gebeld of we bij hen sinterklaas wilden komen vieren. ‘Julie zullen wel alleen zitten’, zei ze.

De tafel was prachtig gedekt en met veel zorg hadden ze een heerlijke maaltijd op tafel gebracht. Ook de traditionele zak van Sinterklaas ontbrak niet. Met veel kabaal werd er op de deur gebonsd en een grote zak met cadeautjes werd naar boven gebracht door de kinderen. Het werd een heel gezellige avond. Ontroerd waren we door het cadeau dat we van Sinterklaas kregen: een mooi Jezusbeeld. Jezus, een stoere, sterke man, met een schapje

op z'n arm en een mantel helemaal afgezet met kleine stukjes glas.
Het behoort tot de mooiste cadeaus die we ooit hebben gekregen.

HET TWEEDE PARADIJS

‘Het lijkt hier wel het tweede paradijs’, zei een bewoner van Exodus-Stoel in Drenthe op de televisie. Exodus-Stoel is bestemd voor bewoners met beperkte sociale vaardigheden of met psychische problematiek. De begeleiding is intensief en de groep kwetsbaar. De bewoners wonen en werken op het twee hectare grote terrein. Ze leren er sterker te worden en meer in structuur te leven.

Het ‘tweede paradijs’ is een mooie symbolische aanduiding van wat Exodus wil bieden. Het verhaal van het eerste paradijs vertelt dat de mens geschapen is naar het beeld van God.

De mens is dus in Gods ogen van grote waarde. Dat geldt ook

voor gedetineerden en ex-gedetineerden. Hoe het leven ook gelopen is en wat er ook is misdaan, een mens behoudt altijd zijn waardigheid. Dat is een sterke basis om opnieuw te beginnen. En om kansen te bieden om dat mogelijk te maken. Een 'tweede paradijs', dat betekent ook een verwijzing naar de levensopdracht die de mens daar kreeg. En die is om in verantwoordelijkheid voor God en de medemensen te leven. Het gaat er heel concreet om de aarde als een goed rentmeester te bewerken. Ook dat leren de bewoners in Exodus-Stoel. Samen met een vrijwilliger beheren de bewoners een grote biologische moestuin. Ze leren er tuinieren zonder bestrijdingsmiddelen en ze zien dat voedsel niet uit een schap in de supermarkt komt, maar uit de grond. Bij het budgetteren leren ze verantwoorde keuzen te maken door voorraden op te maken, voedsel uit de eigen tuin te gebruiken, gezond te eten en bewust in te kopen. Deze aanpak heeft het voedingsbudget met vele duizenden euro's omlaag gebracht en het geeft bij de bewoners voldoening en inzicht.

Leren overleven

Het leven verloopt niet altijd glad en voorspoedig. Soms moet je knokken om te overleven. Ieder mens moet dat leren.

JEZELF KEIHARD TEGENKOMEN

Eind 2011 was ik in het moederhuis van Exodus in Den Haag uitgenodigd om certificaten uit te reiken aan drie bewoners. Ze hadden met twee begeleiders een intensieve reis gemaakt naar het binnenland van Gran Canaria. De reis maakte deel uit van het DOEL-project: Door Outdoor Ervarend Leren. De groep ging de bushbush in om daar te overleven. 'We hebben daar', zo schreven ze, 'veel gelopen, op vuur gekookt en in een zelfgemaakt bivak geslapen.' Je kunt er jezelf keihard tegenkomen. Kou, honger, dorst, wanhoop en altijd weer de keus: hoe ga ik ermee om...? Het ging om vragen als: hoe zeg je nee? Hoe is het om met vijf man zo dicht op elkaar te leven? Hoe overwin je je vlieg angst? En dan ten slotte de vraag diep van binnen: waarom doe je dit allemaal? Er werd een prachtige fotopresentatie van de tocht gegeven in aanwezigheid van familie, andere bewoners en begeleiders. Iedere bewoner had z'n eigen leerdoelen. Het ging om gewone dingen: nee leren zeggen, je leren overgeven als je gewend bent om alles onder controle te hebben, je eigen angst onder ogen zien, inzien dat je leefstijl is dat je er alleen voor staat en anderen geen plek kunt geven, of zelf je gedrag bepalen in plaats van je aanpassen aan wat anderen willen.

Iedere deelnemende bewoner kreeg van de begeleiders een aantal persoonlijke aandachtspunten voor z'n verdere ontwikkeling.

Aan het eind reikte ik aan ieder het certificaat uit met een persoonlijke foto die geplaatst zou worden in de Wall of Fame van het Exodushuis. Ik sprak mijn grote bewondering uit voor de prestaties, individueel en van de groep als geheel, en signaleerde dat ze ondanks de grote spanningen die het ook gekost had, ook weer samen in het Exodushuis thuisgekomen waren.

Onvermogen

Mensen kunnen onverbeterlijk zijn. Door onwil – maar ook door een diepgeworteld onvermogen. Daardoor kunnen ze worden losgelaten en afgeschreven.

De pastor laat niemand vallen, hoe groot zijn tekorten ook zijn. Het uithouden met iemands onvermogen is een belangrijke kant van het pastoraat. De pastor moet proberen zijn eigen weerstand opzij te zetten en de ander te zien in het licht van zijn eigen toekomst en hem hartelijk ontvangen als een medemens, een kind van God.

ONVERBETERLIJK

Gijs had een briefje ingeleverd voor een gesprek. Dringend, stond erop. Het eerste wat hij vroeg was of ik hem kon helpen aan een pakje shag. Hij was nog maar net binnen in het huis van bewaring en had nog geen geld. Ik zei hem dat ik dat niet had, maar dat hij wel een sigaretje kon krijgen. We raakten verder aan de praat en hij vertelde dat hij om allerlei kleine dingen was komen vast te zitten. ‘Ze moeten mij ook altijd hebben. Een paar weken geleden hebben een paar vrouwen bij een dominee thuis me er ingeluisd. Ik had gewoon wat geld gevraagd en toen begonnen ze op me in te slaan. Voordat ik wist wat er gebeurde, zat ik op het politiebureau.’

Ik kon m’n oren niet geloven, want kort daarvoor had ik uit de eerste hand de ware toedracht van het verhaal gehoord. Een goede bekende vertelde het mij als volgt. Zij was op bezoek bij de vrouw van haar wijkpredikant, samen met nog een andere dame. Er werd gebeld en de vrouw des huizes ging opendoen. Ze kwam terug in

de kamer, waar ze aan het theedrinken waren, met een jonge man, die daar wel meer kwam. Hij zei dat hij kwam voor de dominee, omdat hij geld nodig had om een aanbetaling te doen voor de huur van een kamer. De dominee was niet thuis. Zijn vrouw zei dat hij wel boven op de studeerkamer kon wachten. Toen hij daar een tijdje was geweest, kwam hij wat geagiteerd naar beneden en zei dat hij niet langer wilde wachten en dat hij het geld echt nodig had. De domineesvrouw zei dat zij hem dan wel iets wilde geven en pakte haar portemonnee. Een van de andere dames zei dat ze dat niet verstandig vond. Toen raakte hij nog meer opgewonden en greep naar de portemonnee. De vrouw van de dominee was lamgeslagen. De twee andere dames echter handelden direct. Ze gingen aan hem hangen en hij viel op de grond. ‘Ik ben toen op z’n knieën gaan zitten en heb z’n neus dichtgeknepen. Dat heb ik in de psychiatrie geleerd’, zei mijn zegsvrouw. ‘Hij riep nog: “Ik stik!”, maar ik zei: “Zolang je nog adem hebt om te schreeuwen, zal dat wel meevallen.” En ik heb tegen de anderen gezegd dat ze direct de politie moesten bellen.’ Het duurde lang voordat de politie kwam. De man riep maar dat ze hem los moesten laten. Toen de politie eindelijk voor de deur stond, konden de dames de buitendeur niet opendoen, omdat ze er met z’n allen voor lagen. Ze wisten niet zeker of het de politie wel was, dus riepen ze door de deur heen om een teken. Een van de agenten schoof toen een handboei door de brievenbus.

Nadat ik het verhaal gehoord had, had ik zelf de volgende dag een opvanghuis van de kerk aan de telefoon dat om advies vroeg, omdat Gijs daar was geweest voor financiële ondersteuning. Hij had een bedrag van vierhonderd gulden nodig als aanbetaling voor een woning. ‘Ik zou het niet direct doen, maar eerst navraag doen bij de verhuurder’, zei ik.

‘Tjoh’, zei ik tegen Gijs toen hij zijn verhaal over de vrouwen

had verteld, 'dat is wel een heel apart verhaal! En hoe is het toen verder gegaan?' 'Nou, ze hebben proces-verbaal opgemaakt en toen hebben ze me weer vrijgelaten.' 'En nu ben je hier. Je hebt een briefje ingeleverd.' 'Ja', zei Gijs. 'Ik wil met u praten over hoe het toch komt dat ik dit leven heb en dat ze mij altijd moeten hebben.' 'Dat overkomt je allemaal?', vroeg ik. 'Ja, het lijkt er wel op', zei Gijs. 'Ik ben altijd de pineut. En nou zit ik weer hier.' 'Zullen we daar de volgende keer verder over praten, hoe die dingen dan gebeuren?', vroeg ik. 'Moet ik dan weer een briefje inleveren?', vroeg Gijs. 'Nee, dat hoeft niet, ik roep je zelf wel op.' 'Dat hoop ik dan maar', zei Gijs.

GEEN ENKELE GROEI

Nogal eens moet je in het pastoraat tegen de stroom in roeien. Mensen kunnen zich eindeloos in een spiraal naar beneden begeven. Nu eens zijn er heel goede voornemens. Dan weer zijn er uitvluchten. En altijd ligt de schuld voor mislukking bij anderen.

Cor kwam regelmatig terug in detentie. Hij was heroïnegebruiker en zat voor inbraken, ook met geweld. De naald hing altijd in dezelfde groef. Ik kon eindeloos moe van hem worden. Er was geen enkele groei, geen enkele vooruitgang. Wel overwegingen en plannen. Maar nooit doorpakken. Naar mensen kijken in het licht van de hoop is geen soft gedoe. Nogal eens is het keihard werken.

In een van zijn eerste detenties ben ik een paar keer op huisbezoek bij zijn moeder geweest. Zij had kanker. Voor haar wilde hij wel zijn leven beteren. Zijn moeder wilde er ondanks haar ziekte alles aan doen om hem te steunen. Maar het kwam er bij

hem nooit van om zijn leven over een andere boeg te gooien. De ene keer wil hij naar een afkickcentrum. Een andere keer weer naar Ierland, een heel andere omgeving. Een volgende keer voelt hij zich ondergedompeld in de criminaliteit en zegt dat hij ervoor is geboren. Of een periode is hij bezig met de vraag wie hij zelf is. Er lijkt een klein beetje zelfinzicht te komen: 'Ik beantwoord aan hoe ze me willen hebben.' Later is hij weer tot het inzicht gekomen dat het allemaal aan zijn opvoeding ligt. 'Ik weet nog hoe ik mijn moeder nodig had bij het overlijden van een vriendin, maar ze was er niet. Toen m'n vriendin is overleden, is alles stukgegaan. Ik was kvv'er (kortverbandvrijwilliger in het leger) en zag er geen gat meer in.' Ook heeft hij veel problemen met anderen. De spullen van zijn vriendin kort en klein geslagen. Een andere keer zit hij in zak en as omdat mensen op de vleugel tegen hem zijn opgezet.

EEN HOND OP BEZOEK

Jonas was een echte bajesklant. Hij was met z'n achttien jaar een van de jongsten in het huis van bewaring, maar al wel heel geroutineerd in de misdaad. In zijn rapportage stond: 'Gestichtservaring, begonnen in tuchtschool, brutaal, grof, getapt, aanpassing redelijk. Een kwajongen, ervaren in alle kneepjes en ook bedreven in hoe je moet omgaan met het gevangenisstelsel.' Een kind van de gevangenis zou je bijna zeggen. Hij kwam uit een bekende bajesfamilie. Z'n vader zat ook veelvuldig vast. Jonas had een keer geprobeerd hem te bevrijden. Ik bewaar daarover nog een krantenartikel: 'Zoon trachtte zijn vader te bevrijden uit de gevangenis', stond erboven. Het ging om een aanhouding van vijf mannen en vijf vrouwen. 'Ze worden ervan verdacht in verschillende com-

binaties 24 inbraken te hebben gepleegd, waarbij voor ongeveer een ton aan goederen is buitgemaakt. De hoofdverdachte is de achttienjarige J., die ook heeft bekend dat hij in augustus heeft geprobeerd zijn 38-jarige vader uit de gevangenis in Alkmaar te bevrijden. Daarbij werd hij geholpen door de echtgenote (35) van de gevangene en drie anderen. Zijn vader was destijds een van de kopstukken van de zogenaamde Kempenbende, die enkele jaren achtereen Zuidoost-Brabant onveilig maakte. Zoon J. wierp op 5 augustus een nylonlijntje met een stuk lood eraan over de gevangenismuur. Zijn vader moest daaraan trekken om een stevig koord tevoorschijn te halen.

De opzet mislukte omdat het nylondraadje brak.’

Ik was erg op Jonas gesteld. Dit ondanks het feit dat ik altijd op m’n hoede moest zijn. Zo bedonderde hij me een keer met een telefoontje dat hij bij mij pleegde met zijn familie. Hij vroeg of tante nog weer eens zo’n heerlijk geurende cake voor hem wilde bakken. Ik wist direct wat hij bedoelde. Het ging niet om een onschuldig plakje cake, maar om softdrugs.

Ik heb hem meteen gezegd dat hij me niet moest belazeren. Ik liet hem terugbellen om de bestelling te annuleren en zei dat daar bij het bezoek ook extra op zou worden toegezien.

Het incident verstoorde onze relatie niet. Integendeel. Duidelijkheid en grenzen stellen wordt, als gedetineerden weten waar het voor staat, ook geaccepteerd, en ik denk ook wel gewaardeerd.

Jonas had ook een groot gevoel voor humor. Zo zei hij een keer toen we het over het geloof hadden: ‘Als ik de Bijbel lees en zie wat er van ons gevraagd wordt, dan sla ik ’m dicht.’ Z’n hobby was, zo zei hij, stropen met de hond. Bijna kinderlijk vond ik z’n vraag of ik kon bemiddelen dat z’n hond een keer op bezoek zou kunnen komen. Aandoenlijk, zo’n levensechte en simpele vraag.

Wat jammer dat zulke gewone dingen zo vaak niet realiseerbaar zijn.

Jongens als Jonas kwam ik veel tegen in de gevangenis. De een krijgt in zijn opvoeding mee dat het niet gewoon is om misdaden te plegen. Sterker nog: dat het iets is wat volstrekt verwerpelijk is. De ander krijgt van huis uit mee dat het de gewoonste zaak van de wereld is, en wordt er zelfs van jongs af aan in ingewijd. Het hoort bij je opvoeding. Nogal eens gaat criminaliteit terug naar de voorvaderen. Het is heel moeilijk om dat door de familie geïnterneerde waarden- en normenpatroon om te buigen. Zeker ook omdat de familie eerder een belemmering dan een ondersteuning is.

Ik denk dat door een pastor stapje voor stapje gewerkt moet worden aan een band van vertrouwen. En er moet gezocht worden naar nieuwe identificatiefiguren in de leefwereld van deze jongens. Het gaat dan om mensen die wel een keerpunt in hun leven hebben aangebracht, met wie zij zich kunnen identificeren. Radicale bekeringsverhalen van vroegere misdadigers spreken sterk tot de verbeelding. Zoals de eerder genoemde Nicky Cruz, een berucht bendeleider uit Porto Rico, die tot geloof kwam in contact met ds. David Wilkerson. Hij schreef de bestseller *Ik zal nooit meer huilen*. Tony Anthony was drievoudig wereldkampioen Kung Fu. Hij vertelt in zijn boek *De getemde tijger* hoe hoe hij van een gewetenloze vechtersbaas door bekering verandert in een vernieuwd mens. En Joop Gottmers, kickboks-kampioen, vertelt in zijn boek *Knock Out* hoe hij in een uitzichtloze keten van geweld, God ontmoette en de weg terug vond.

Ik hoop dat nog eens onderzoek gedaan wordt naar wat precies in deze en andere bekeringsverhalen bijdraagt tot levensvernieuwing. En ook hoe duurzaam dit is. Wat kunnen we er in de pastorale praktijk van leren?

GEVANGEN IN ONVERMOGEN

Boy is first offender. Dat wil zeggen dat hij voor de eerste keer tot een gevangenisstraf is veroordeeld. Maar het is wel gelijk heel heftig, want hij zit in de zwaarste gevangenis van Nederland een straf van zeven jaar uit. Hij is veroordeeld voor handel in verdovende middelen. Boy bezoekt trouw de kerkdiensten en ik heb regelmatig persoonlijke gesprekken met hem. Ook heeft hij contact met het vrijwilligerswerk van Exodus. Hij heeft heel veel problemen en vertoont zeer problematisch gedrag. Ook in de relatie met zijn vriendin zijn veel spanningen. Boy zou zeer egocentrisch zijn. Ik kan me daar wel iets bij voorstellen. Hij heeft weinig kritisch vermogen op zijn eigen daden. En hij heeft snel en veel medelijden met zichzelf.

Zijn vriendin Edith kan er niet meer tegenop. Ze wordt overspoeld door problemen. Haar dochttertje van twee jaar verblijft in een pleeggezin. Zij wil haar dochttertje weer terug. Een paar keer heb ik met Boy en zijn vriendin een begeleid bezoek gehad om te kijken of de problemen in hun relatie opgelost konden worden. We proberen te komen tot meer begrip voor elkaar. We bidden ook voor Edith.

Boy lijkt mij wel iemand voor een Exodushuis. Het zal wel moeilijk zijn met zijn instelling. Maar door de gesprekken met hem had ik wel het gevoel gekregen dat hij diep van binnen een besef heeft zijn gedrag te willen veranderen. Alleen kan hij dat niet. Daar heeft hij – net als zo veel anderen – intensieve begeleiding bij nodig.

Ik sta alleen in het beetje perspectief dat ik voor Boy zie. Dat blijkt uit de rapportage van Justitie. En later zullen er – tot mijn teleurstelling – ook bij Exodus geen aanknopingspunten zijn. Over zijn gedrag tijdens detentie wordt gezegd dat hij zich niet

zo gemakkelijk aanpast. Hij treedt soms op de voorgrond, is snel geïrriteerd en staat nauwelijks open voor suggesties. Hij kan tegenslagen slecht verwerken. Zijn werktempo is wisselend, maar het resultaat is redelijk. Hij heeft een nadelige invloed op de sfeer, neemt nooit initiatieven en zonder toezicht voert hij niets uit. En Exodus schrijft: 'Hij blijft steken in de rol van het slachtoffer, dat zelf geen blaam treft, zo wil hij de problemen zien. Zolang hij zijn eigen rol blijft ontkennen (al was het maar dat hij zou zien dat het zijn eigen fout is als hij steeds met de verkeerde vrienden in zee gaat), kunnen wij hem echt niet helpen. Zoals hij niet bereid is zijn eigen aandeel in vroegere gebeurtenissen te zien, zo wil hij in de toekomst alleen een ander leven leiden als hij er zelf niets voor hoeft te doen. Hij gebruikt daar liever anderen voor.'

Zo kan het gebeuren dat wat je als predikant in mensen ziet – al is het maar een heel klein vonkje – haaks staat op wat anderen waarnemen. En dat iemands levensweg – ondanks de kleine aanknopingspunten die er zijn – niet omgebogen kan worden op weg naar herstel. Dan blijft de spiraal naar beneden bestaan.

Zes jaar later komt de zoon van Boy ook in Scheveningen in de Bunker terecht. Hij heeft veel problemen in andere inrichtingen gehad en daar ook personeel bedreigd. Ook kan hij niet op een gewone vleugel worden geplaatst in verband met problemen met medege-detineerden. Hij kan niet lezen of schrijven. Hij heeft een heel grote mond en een heel breed postuur als hij zich kwaad maakt. Maar hij is verder nog als een kind. Hij kan zich niet alleen vermaken in zijn cel. Ik geef hem een set kleurpotloden en een blad met dierenplaten om te kleuren, zodat hij iets te doen heeft. Hij is er als een kind zo blij mee. Een paar dagen later komt hij mij een tekening brengen. Kort daarna wordt hij overgeplaatst naar de strafafdeling in Maastricht.

IEDEREEN ERBIJ, NIEMAND UITGESLOTEN

In iedere kerkdienst zitten mensen met heel verschillende gevoelens en verwachtingen. Het is mooi dat ieder zijn leven persoonlijk en wij ons ook samen mogen openen voor God.

Ik open de dienst nogal eens zo: 'Je kunt leeg zijn vanbinnen, angstig, hoopvol, alleen, op zoek naar mensen, een hand om vast te houden, een ervaring van God, of misschien ben je zomaar gekomen, uit gewoonte, of omdat je niets beters te doen had...'

In de kerk in de gevangenis zit rijp en groen. Mensen die een kerk gewend zijn, maar ook heel veel die dat niet zijn. Soms gaan mensen ook helemaal over de streep en ze gedragen zich ronduit onbehoorlijk. Ik liet altijd blijken dit niet te tolereren. Een kerkdienst is een heilig gebeuren. Meestal haakt men daar op in en voegt men zich in de sfeer van de dienst. Soms gebeurde dit niet en dan moest ik er iemand uit sturen. Ik vond dat dan een nederlaag van mezelf. Ik ging dan direct na de dienst naar zo iemand toe om erover te praten. Bijna altijd vond ik begrip en kwam er een verontschuldiging en de verzekering dat het niet meer voor zou komen. Eén keer kreeg ik het niet voor elkaar. De zondag nadat Gert eruit gestuurd was, kon ik hem slechts met de grootste moeite erbij houden. De zondag erna was het weer hetzelfde. Na die derde keer ben ik naar hem toe gegaan en zei hem dat het hem niet zou lukken definitief uit de kerk gezet te worden, omdat in de kerk iedereen erbij hoort en niemand afgeschreven wordt... Ik heb nooit meer last van hem gehad.

EVEN IN EEN ANDERE WERELD GEBRACHT

'Zondagmiddag is mijn middag. We bespuiten dan hanen met allerlei kleuren en we laten die dan los in het stadion van FC Den

Haag in de rust van de voetbalwedstrijd. We zitten met een hele groep op de tribune. Het is helemaal te gek. Zo veel aandacht heb ik nog nooit gehad.'

Ik had moeite om mijn verontwaardiging niet te laten blijken en de voortgang van het gesprek niet te blokkeren door hem terecht te wijzen.

Nelis was een gezichtsbepalende figuur in de Haagse achterstandswijk waar hij woonde. Ook was hij een frequent bezoeker van houseparty's. In een televisiedocumentaire had hij twee bankovervallen bekend. En dat had zijn arrestatie ingeleid.

Nelis was zoals veel gedetineerden een man van grote innerlijke tegenstellingen. Nu eens wil hij behandeld worden, voor zijn leven dat hij niet meer in de hand heeft. Hij is zich ervan bewust dat hij een ongeleid projectiel is. Dan weer kiest hij volledig voor de criminaliteit.

Als hij vastzit, is hij aan zichzelf alleen overgeleverd, een kwetsbare man. Hij overziet zijn leven: gevangenis in, gevangenis uit. Hij herinnert zich de zorg van de verpleegkundige zuster Grent, een religieuze, in het jeugdhuis van bewaring beter dan de zorg van z'n ouders.

Iedere zondag komt hij in de kerk en iedere week meldt hij zich voor een gesprek. Dat loopt er altijd op uit dat hij zoekt naar een andere weg van leven. Helaas kan hij zich niet bevrijden uit de neerwaartse spiraal.

Ik trof Nelis een keer aan, helemaal alleen in het stiltecentrum van de gevangenis. Ik wist niet wat ik zag. Het was tussen de middag en alle gedetineerden moesten ingesloten zijn. Het was volstrekt ondenkbaar dat een van hen zich alleen buiten de cel zou bevinden. Het stiltecentrum was geschonken door Willem den Hertog, de ijskoning; enorm populair in de gevangenis onder gedetineerden en het personeel. Willem was ook assistent-dominee

bij ons geworden. ‘Wat doe jij hier?!’, vroeg ik aan Nelis. ‘Ik zit te wachten op Willem’, zei hij. ‘En waar is Willem?’, vroeg ik. ‘Die is even naar beneden, naar de personeelskantine om iets te halen voor ons. We eten hier wel meer samen.’ Even later ging de deur open en Willem kwam binnen met vier broodjes bal met veel mayo. ‘Zullen we even beginnen?’, zei Willem. Nelis vouwde zijn handen, boog z’n hoofd en zei: ‘Here, zegen deze spijze, amen.’

DE DOMINEE ALS MANAGER

Veel gedetineerden hebben latente of meer expliciete motivaties op allerlei levensgebieden. Geloof, relaties, toekomstplannen, keuzes. Ze slagen er vaak niet in om die motivaties tot een structureel levensprogramma te ontwikkelen. Ze hebben iemand nodig die hen helpt de regie over hun eigen leven in handen te krijgen. Zo iemand was Mario.

Mario was een Molukker, en zoon van heel gelovige ouders. Hij was een getalenteerd muzikant en speelde in een eigen band. In het huis van bewaring in 's-Hertogenbosch was hij een actief en betrokken lid van de kerkgemeenschap. Hij bedacht allerlei plannen om zijn muzikale ambities in de inrichting samen met andere gedetineerden vorm te geven. Mario was in de strak gestructureerde omgeving van de gevangenis een man van goeden wille. In de persoonlijke contacten spraken we over de diepere dingen van zijn leven. Daar was het moeilijk. Hij had een vriendin, maar hij wist eigenlijk niet of hij met haar wilde doorgaan. Ze wilde dat hij meer tijd aan haar zou besteden. Ze kan niet leven zonder hem, heeft zij hem gezegd. Hij weet niet of hij de tijd voor haar kan opbrengen met alle optredens straks die er dan weer zijn. Hij vreest dat hij het straks buiten niet kan laten weer andere meisjes te ver-

sieren. Ook is er nog een vroegere vriendin. Zij heeft een vriend. Ze heeft hem geschreven en zegt dat ze nog steeds van hem houdt.

Mario is ook sterk bezig met zijn geloof. Hij bidt veel, ook voor zijn voorvaderen. En hij leest uit de Bijbel. Dat geeft hem kracht. Hij wil belijdenis doen en hij heeft dat zijn ouders ook laten weten. Die waren diep ontroerd. Als hij later vrij is, hoor ik van zijn dominee dat het belijdenis doen er toch nog niet zo direct van is gekomen. Hij heeft de dominee een beetje ontlopen.

Mario vertelt ook dat hij moeilijk over zijn diepere gevoelens kan spreken. En dat hij die ook niet kan uiten tegen zijn geliefden. Ook over zijn delict kan hij niet spreken. Op een keer als we weer spreken over keuzes maken, zegt hij ineens: 'Ik zoek eigenlijk een goede manager die overal met me heen kan. Iemand die me onderweg een tijdlang in alles begeleidt.' Het is dan even stil en hij vraagt: 'Zou u mijn manager niet willen worden...?'

Ik vind het niet zo'n gekke gedachte van Mario. Veel mensen missen de regie op hun eigen levensweg. Ze weten niet wat ze willen. Of ze willen alles tegelijk. Ze kunnen niet kiezen. Ze laten alles maar over zich heenkomen. Een manager, of misschien beter een coach op de achtergrond als klankbord, als gids, als metgezel, kan nuttig zijn. Misschien is het ook iets voor vrijwilligers om daarin opgeleid te worden. Mensen met veel levenservaring kunnen daarin van grote betekenis zijn.

Kwaad en goed

Kwaad en goed zijn grote levensthema's. Kwaad staat in de schijnwerpers in de gevangenis. Kwaad en goed strijden in het gewone leven. De pastor laat het kwade niet onbesproken, maar zeker ook het goede in iemand niet.

KERKEN LEEG GEHENGELD

Liefde voor de kunst en verontwaardiging over de verwaarlozing van kunstschaten door de kerk, was voor twee jonge mannen aanleiding tot diefstal. Een van hen zat in het huis van bewaring waar ik werkte. De Haagsche Courant van 28 januari 1983 schrijft erover: 'Met zijn 20-jarige vriend Rien als "invalidebegeleider" hengelde kunststudent Peter (22) twee jaar lang vanuit een rolstoel naar antieke beelden en andere religieuze kunstschaten in kerken, kathedralen en basilieken in Nederland en België. (...) De manier waarop het duo te werk ging getuigt van zeldzaam raffinement. De speciaal voor het doel aangeschafte invalidenwagen was door de jeugdige antiekdieven voorzien van een op maat gemaakte tas, waarin de buit werd meegevoerd. Deze tas bevatte ook een hengel: een vernuftig gemaakte uitschuifbare stok met lasso, waarmee de veelal hoog langs de muren geplaatste beelden van hun sokkels werden getild. Voor anderhalf miljoen gulden aan geroofde kerkschaten trof de politie aan in hun garagebox in Den Bosch die alles weg had van een overdadig ingericht museum. (...) Hun door psychiaters als "dwangmatig" omschreven kunstliefde bracht hen er voorts toe om de veelal vreselijk verwaarloosde beelden met grote toewijding prachtig te restaureren.

Zij verkochten maar één enkel beeld op een kunstveiling in Londen, om hun “bedrijfsonkosten” te bestrijden. De rest van de buit kon zo weer aan de rechthebbenden worden teruggegeven, fraaier dan voorheen.

De advocaten ontleenden gisteren hieraan een belangrijk argument om te pleiten voor een “alternatieve straf”. Ze kwamen ook met een concreet voorstel. De Sint-Jan wordt op dit moment gerestaureerd en kerkbestuur en architecten gaan ermee akkoord dat Peter en Rien een half jaar lang dagelijks hun krachten aan dit karwei zullen geven.’

Een wonderlijk samengaan van kwaad en goed dat in iemand tegelijk kan bestaan, zullen we maar zeggen.

KWAAD EN GOED

‘Meneer Milan uit Montenegro, een oude bekende van jou uit Scheveningen, vraagt of ik de groeten wil overbrengen aan jou. Hij vraagt tevens of het mogelijk is om door jou bezocht te worden’, stond in een e-mail die ik ontving van de rooms-katholieke pastor in het Uitzetcentrum Rotterdam. Milan⁵ was een Oost-Europeaan. Hij stond bekend als een keiharde man. Hij kreeg nooit bezoek en iedere week kwam hij bij mij voor een gesprek. Dan zag ik ook zijn emotionele kant.

Een week na de e-mail uit Rotterdam ontmoet ik Milan. De pastor heeft het bezoek geregeld. Het is ongeveer twintig jaar later, maar ik herinner mij hem als de dag van gisteren. We zullen elkaar ontmoeten in het stiltecentrum. Een bewaarder die ik nog kende

---

5 Over Milan heb ik eerder geschreven in mijn boek ‘Een misdadiger is meer dan zijn delict’.

uit Scheveningen zei dat Milan al de hele week met het bezoek bezig was. Ik zit daar te wachten en een van de pastores haalt hem op. Tijdens het wachten gaat alles uit de tijd van vroeger door me heen. Hoe zal het hem vergaan zijn? Ik heb nog vaak aan hem gedacht en me afgevraagd of hij ooit de gevangenis uitgekomen zou zijn. Want vanuit Scheveningen werd hij overgeleverd aan België.

Ik krijg een alarmapparaat. Voor het geval er iets gebeurt. En een telefoonnummer dat ik kan bellen als het bezoek afgelopen is. Hij komt binnen. Het is alsof ik hem gisteren nog gezien heb.

We begroeten elkaar hartelijk. Hij vraagt direct hoe het met mijn gezondheid is. Gaandeweg ga ik meer begrijpen waarom. Hij heeft een duidelijke missie. Hij legt direct drie kaartjes voor mij op tafel. Hij is een afbeelding van een heel oud orthodox klooster in Montenegro in de bergen met boven de bergen een groot verlicht kruis. Daarnaast een kaartje met een afbeelding van een heilige uit het klooster en op het kaartje daarnaast een afbeelding van de heilige in een halfopen kist.

Hij vertelt me over zijn vrouw en de zoon die hij kreeg na de tijd in Scheveningen en België, en laat me een foto van zijn zoon, nu al tegen de twintig, zien als kleine jongen. Zijn zoon is gedoopt in het klooster. Hij is daar zelf ook gedoopt. Hij vertelt over z'n vrouw en hun huis in Montenegro.

'U vroeg me toen weleens naar mijn geloof. Ik was niet heel gelovig. Mijn ouders waren communisten. Communisten waren tegen alles wat geloof was. Mijn ouders waren er ook heel erg tegen. Ik heb in het klooster gezien dat het geloof werkt. Ik ben militair geweest. En ik ben door schoten vlak bij mijn hoofd aan één oor helemaal doof geworden. De dokter kon er niets meer aan doen. Ik ben bij de kist van de heilige geweest. En daarna was de doofheid helemaal weg. Die kaartjes, dominee, die zijn voor jou. Ze komen uit het klooster uit de kamer van de heilige. Daar

zijn ze een hele nacht geweest. Anders werken ze niet. Je moet ze op je hart dragen', zegt hij, wijzend op het borstzakje in mijn overhemd.

Bij het afscheid nodigt hij me uit in Montenegro. Ik vraag hem of ik hem mag zegenen. 'Natuurlijk, dominee, zo hoort dat toch!' Hij gaat rechtop staan en hij buigt z'n hoofd. Ik zegen hem met een lichte trilling in mijn stem.

Slachtoffers en daders

SLACHTOFFERS VAN MISDRIJVEN

Slachtoffer zijn van een misdrijf is diep ingrijpend. Er kunnen wonden worden geslagen die nooit meer helen.

Regelmatig word ik daarover aangesproken als ik vertel dat ik in het justitiepastoraat werk. 'Jonge mensen, dat begrijp ik, dat daarop geïnvesteerd wordt. Maar mensen die al op middelbare leeftijd zijn, daar hoeven we niet meer op in te zetten. Daar is niets meer van te verwachten', zei iemand tegen me op een receptie. Ze was werkzaam in het project Child Focus voor vermiste kinderen. Zij vertelde over een jong meisje dat van het ene op het andere moment verdwenen was bij een bushalte. Dat is inmiddels twintig jaar geleden, en haar ouders hebben sinds dat moment niets meer over haar vernomen. Zij weten niet wat er met haar gebeurd is. De vader is nog steeds koortsachtig bezig om de dader op te sporen.

Deze reacties blijven me erbij bepalen de ernst van criminaliteit te blijven zien. En in het pastoraat alles te doen om bij te dragen aan bewustwording en verantwoordelijkheid nemen voor het delict. Slachtoffers van misdaden hebben recht op onze zorg en aandacht.

DE MUUR TEGEN GEWELD

Op zaterdag 25 september 2011 wordt de Muur tegen Geweld in de buurtschap De Stapel bij De Wijk onthuld in aanwezigheid van koningin Beatrix en premier Mark Rutte. Het is een nationaal

monument voor geweldsslachtoffers en nabestaanden. Het Dagblad van het Noorden⁶ bericht erover. ‘Tientallen nabestaanden hebben portretten van hun dierbaren meegebracht. (...) Bekende namen naast minder bekende. Kaarsjes verlichten lachende gezichten, maar de werkelijkheid is wrang en wreed. Gedichten van nabestaanden verwoorden het leed, de leegte en het verlangen... De burgemeester van De Wolden ziet in het monument een krachtig signaal naar de maatschappij. Het is een klaagmuur, troostmuur en bezinningsmuur. Geweld kan niet, mag niet en past niet in onze samenleving. Dat moeten we met elkaar uitspreken en uitdragen.’

EEN BLOEDBAD

De gevolgen van misdrijven zijn iedere dag in de krant te lezen en op televisie te zien. Zomaar een krantenbericht dat me aangreep.

‘Een dag die nooit meer voorbijgaat’ staat boven het artikel in Trouw van 20 april 2012.

Dini van den Assem werd in haar huis mishandeld door drie jonge overvallers. ‘Ik heb geen gezin, maar wel dertien honden. Het zijn afdankertjes waar ik zo goed mogelijk voor zorg. Ik heb een ruime tuin waar ze kunnen spelen. Wij – de honden en ik – hebben het hier altijd goed gehad.’

Ze geeft pianoles aan een vijftienjarige jongen, als er gebeld wordt. Ze denkt dat het zijn vader is om hem op te halen. Ze trekt de deur open. Daar staan drie donker geklede, getinte jongemannen. Volgens Dini niet ouder dan dertig jaar. Vooraan staat een

---

6 Dagblad van het Noorden, 26 september 2011

lange en vooral brede kerel. Dini wordt tegen de grond gelopen. Knal. Een stomp op haar voorhoofd. Ze valt. ‘Geld, geld, geld!’, schreeuwt de lange man. De vrouw gilt zo hard als ze kan. Een van de overvallers duwt een hand op haar mond. Hij trekt haar aan haar haren omhoog en sleurt haar de woonkamer in. Daar krijgt ze meer klappen op het hoofd en op haar neus, en stompen op haar ribben. Als ze weer op de grond ligt, beginnen twee van de daders haar te schoppen. ‘De helden’, zegt Dini. ‘Het was een bloedbad, werkelijk waar. Mijn hoofd kleurde helemaal rood. Ze timmerden maar raak. Ik voelde me meer dood dan levend, alle lucht verdween uit mijn lichaam, ik stond op het punt mijn bewustzijn te verliezen.’ Haar redding bevindt zich in een naastgelegen kamer. Dertien honden staan wild tegen de muur te trapelen, met neuzen die onraad ruiken. Dini probeert de beesten te bevrijden, maar ze wordt hard geslagen zodra een van de overvallers haar hand ziet bewegen. De mannen worden zenuwachtig van de wild blaffende honden en gaan er plotseling vandoor. Ze maken niets buit.

Dini van den Assem ligt in een plas bloed. ‘Ik keek op en zag mijn leerling wezenloos naar mij kijken. Hij zei dat hem niets was overkomen. Ik moest hem echt vragen om de burens te waarschuwen, hij bleef daar maar staan. De politie was er heel snel. Ik heb het overleefd, beseftte ik. Een wonder. Het had veel erger kunnen aflopen. Die overval, die hele dag eigenlijk, zal ik nooit meer vergeten.’

SLACHTOFFERS EN DADERS

Steeds meer wordt eraan gewerkt om daders van misdrijven bewust te maken van het leed dat aan slachtoffers is aangedaan.

Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, Fred Teeven, heeft dat in zijn beleid opgenomen.

Jonge geweldplegers vaker in gesprek met slachtoffers

Daders hebben eerder spijt, omdat ze indringender op de gevolgen van hun daden worden gewezen.⁷

De organisatie Slachtoffer in Beeld kreeg in 2011 1200 aanmeldingen binnen voor herstelbemiddeling tussen daders en slachtoffers. Dat is 11 procent meer dan in 2010. De aanmeldingen kwamen voor in 85 procent van de zaken van (minderjarige) daders. Van alle aangemelde zaken leidde 42 procent tot daadwerkelijke bemiddeling.

Een dader: 'Mijn geweten speelde op bij de trainingen (...). Als ik mij destijds had kunnen inleven in mijn slachtoffers, had ik dat geweld nooit gebruikt.'

VERGELDEN OF VERGEVEN?

'Vergelden of vergeven?' was het thema van het televisieprogramma Schepper en Co aan Tafel van Jacobine Geel. Jacques Beemsterboer en ik waren te gast in het programma. Jacques is de vader van Nadine die in 2006 op gruwelijke wijze met 36 messteken door haar ex-vriend om het leven is gebracht.

Wanda Beemsterboer-Avenarius, moeder van Nadine, heeft daar een aangrijpend boek over geschreven onder de titel 'Mam,

---

⁷ Trouw 10 april 2012 (voorpagina).

ik bel je zo terug'.⁸ Het zijn Nadines laatste woorden die haar moeder over de mobiele telefoon van haar hoorde vlak voordat ze werd vermoord, in het huis van haar ex-vriend. Het boek beschrijft hoe de familie Beemsterboer vanuit een gelukkig en harmonieus leven in een hel terecht kwam.

'Is vergeving mogelijk als iemand je kind heeft vermoord? Of moet je vergeven om verder te kunnen met je eigen leven?' vroeg Jacobine Geel. Jacques vertelt hoe zijn gezin verder is gegaan. Ze wilden iets constructiefs doen. Iets in de geest van Nadine. Ze hebben een stichting voor dierenwelzijn opgericht. Als kind wilde Nadine 'later bekend worden en iets voor dieren doen.'

'Wij leiden een aangepast leven', zei Jacques. 'We hebben het woord *verwerken* veranderd in *verweven*. Zoiets onvoorstelbaars kun je niet verwerken, maar wij proberen het te verweven in ons leven.' Jacques zei dat hij daarbij in de geest van Nadine wil denken. Zij was een vergevingsgezind en positief ingesteld meisje.

Mij paste bescheidenheid in het gesprek. Ik zei hoe diep het mij raakte wat zij hebben meegemaakt. Iets dat je hele leven bij je blijft. We moeten slachtoffers van misdrijven uiterst serieus nemen. Heel belangrijk is dat justitiepredikanten het delict niet verdoezelen maar bespreekbaar maken.

Jacques en Wanda hebben een brief gekregen van de dader. Hij betuigt spijt en wil een ontmoeting als daar behoefte aan is. Jacques weet nog niet in hoeverre dit helemaal oprecht is. Dat wil hij eerst weten. Jacques vindt dat hij dat het gesprek een keer aan zal moeten gaan. Ik zei hoe bijzonder ik het vond dat Jacques de dader ook een plaats wil geven. 'Het kan me helpen in de rouwver-

---

⁸ Beemsterboer-Avenarius, Wanda (2010) *Mam, ik bel je zo terug*, Inmerc bv, Utrecht/Antwerpen.

werking. Ik kan nog niet bij mijn boosheid. Als ik zou zien dat de dader echt spijt en berouw heeft, kan dat mij misschien helpen bij mijn diepere gevoel te komen.' Ook voor de dader vindt Jacques het zien wat hij heeft aangericht nodig om verder te kunnen. 'Hij moet straks ook de maatschappij weer in.' Ik vertelde dat ik bij veel gedetineerden ook de behoefte heb gezien om te genezen van wat ze hebben gedaan en waar ze wakker van liggen. En dat is ook nodig om weer verder te kunnen.

In mijn werk heb ik veel daders begeleid. Veel minder contact had ik met slachtoffers. Steeds sterker ben ik gaan zien dat wat ze gedaan hebben, met gedetineerden besproken moet worden. Het bespreken van het delict is niet altijd gemakkelijk. En ook niet altijd mogelijk. Allerlei dingen kunnen dat in de weg staan. We zijn daar met de justitiepredikanten en –pastores sterker op gaan inzetten. En ook bij Exodus zijn begeleiders erin getraind om het delict aan de orde te stellen.

Ik nam mij voor bij lezingen en kerkdiensten nooit meer buiten slachtoffers om over daders te spreken. Maar daar moest ik toch nog veel meer aandacht aan besteden en dat ook leren. Dat werd mij duidelijk gemaakt na een kerkdienst.

OOK SLACHTOFFERS HEBBEN TROOST NODIG

Het was een bijzondere kerkdienst ergens in het midden van het land. Het ging over de vraag of de kerkgemeenschap een Kerk met Stip zou willen worden. Kerken met Stip zijn kerken die gastvrij willen zijn voor ex-gedetineerden. Ze willen meehelpen om mensen die uit de gevangenis komen een nieuw begin te laten maken. Het project was een jaar voorbereid. Na de dienst zou een besluit worden genomen. Ik preekte over Jezus die stilstaat bij een blinde

bedelaar die langs de weg zit. Hij laat hem door mensen tot zich roepen.

Na afloop van de dienst was er een nagesprek met zeventig kerk-gangers waarin werd ingestemd met het voorstel van de voorbereidingsgroep.

In de week daarna kreeg ik verschillende brieven. Een vrouw schreef het een heel mooi project te vinden. Ze was het er ook mee eens dat de Kerk met Stip er zou komen. Een ding had ze gemist: aandacht voor de slachtoffers van misdrijven. Er waren in de periode ervoor vier gezinnen uit de kerkgemeente zwaar beroofd... In de dienst had ik wel gezegd dat ik niet buiten de slachtoffers om over de daders wilde spreken. 'Misdaden zijn nooit goed te praten, want ze hebben een groot effect op het leven van de slachtoffers. En nogal eens gaat dat nooit meer over.' Eén zin uit de brief trof mij diep: 'Ook slachtoffers hebben troost nodig...' Ik voelde direct dat hier iets niet goed gegaan was. Ik had veel meer de situatie van de slachtoffers ook door de hele preek heen in beeld moeten houden. En daarin ook sterker tot uitdrukking moeten brengen dat de justitiepastor een meerzijdige partijdigheid heeft. Hij moet er niet alleen voor de dader zijn, maar zeker ook betrokken zijn op de slachtoffers van misdrijven.

Een week of twee later bezocht ik de briefschrijvers. Het echtpaar had heel wat meegemaakt in hun leven. En dan ook nog een overval. Op een morgen werd er aangebeld en de man deed open. Er stonden drie mannen voor de deur met een dreigende houding. Ze wilden naar binnen. De man riep naar zijn vrouw om de politie te bellen. Daarna liep zij naar de gang en begon enorm te gillen. Daarop liepen er twee mannen weg, en de derde bleef staan. Hij liet een wapen zien en keek met holle ogen. 'Ik zei op besliste toon: "Dat gaan we niet doen", en toen liep hij ook weg.'

Als je dan in de kerk zit met deze ervaringen, is er toch wat een-

zijdig gesproken over misdadigers. ‘Prima, zo’n project’, zeiden ze, ‘wij vinden ook dat de beste straf voor hen een leerstraf is. Het gaat ons niet om vergelding, maar om te zorgen dat het niet meer zover komt.’

Ik zei hun dat ze mij hadden geleerd, door de laatste zin in de brief, dat een preek altijd troostend moet zijn naar meerdere kanten. In dit geval voor dader en slachtoffer. En vooral ook dat het mij weer de noodzaak liet zien in het justitiepastoraat het delict niet buiten beschouwing te laten.

Liefde

GECOMPLICEERDE LIEFDE

Normaal gesproken groei je geliefd door je ouders op naar een evenwichtig leven. Maar soms ontbreekt alles wat nodig is om toekomst te hebben.

Pleun was gedetineerd in Scheveningen en werkte bij mij in het plantenproject. In een speciale ruimte kweekte hij kamerplanten, bestemd voor bewoners van een verzorgingshuis in Den Haag. De ouderen kregen met hun verjaardag een plantje uit de gevangeniskerk Scheveningen. Vanuit de kerkdienst bij de 'dienst van de gaven' werden ze verstuurd en meegenomen door de vrijwilligers. We hadden het verzorgingshuis als gevangeniskerk geadopteerd. Pleun had er een heuse kwekerij van gemaakt, met kweekpotten, sierpotten, professionele plantensproeiers en vele stekken. Allemaal bij elkaar gebracht door de diaconie van Den Haag en vrijwilligers.

Pleun kreeg nooit bezoek. Zijn vriendin kon het niet aan om te komen. Het was een gecompliceerde relatie. Na groen licht van het stafoverleg waarin de begeleiding van gedetineerden werd besproken, belde hij iedere zondagmorgen voor de kerkdienst op mijn kamer met haar. Het was iedere keer weer een bijzondere start van de zondag. Hij rustig in gesprek op mijn kamer en ik bezig met de voorbereiding van de dienst.

Pleun en ik hadden door de planten en het regelmatig bellen met zijn vriendin een bijzonder contact. We hadden niet altijd geplande gesprekken, maar gaandeweg hadden we een steeds dieper contact. Pastoraat en begeleiding gedijen het beste als het direct

verbonden is met het leven van iedere dag: pastorale gesprekken bij wijze van spreken aan de keukentafel, of als je met iets bezig bent. Bij Pleun was dat tijdens het werk in de kwekerij. Stukje bij beetje vertelde hij mij zijn hele levensverhaal. Hij had drie broers en twee zussen. Z'n moeder hield zielsveel van hem, maar had verkeerde mannen. Zijn eigen vader was een misdadiger en een avonturier. Z'n tweede vader was een harde werker vol goede bedoelingen, maar met veel beperkingen. Hij kreeg veel slaag van hem. Al heel jong voelde Pleun zich eenzaam. Hij kon, anders dan zijn broers, geen vriendjes maken. Hij was agressief en spijbelde veel. Op elfjarige leeftijd sloeg hij een jongen bewusteloos. Hij ging uit stelen.

Zijn oom en tante waren hartelijke mensen. En als hij bij zijn opa en oma was, had hij het heel fijn. Toen hij van school kwam, ging hij zwerven. Het werd een aaneenschakeling van tehuizen en gevangenissen: naar de Rekkense inrichting, het Lloyd Hotel, Groot Batelaar, het huis van bewaring en de gevangenis Veenhuizen. Van thuis hoorde hij niets. In de laatste maanden leerde hij zijn vriendin Annie kennen. Annie hield van hem. Ze had een enorme behoefte aan zekerheid en ze had angst hem te verliezen. Ze gingen samenwonen. Na een zwaar nieuw delict gingen ze samen in therapie. Ze konden elkaar niet bereiken en elkaar geen vertrouwen geven. Kort daarna vermoordde hij een onbekende vrouw.

Ik vond het verschrikkelijk om te horen en kon me niet voorstellen hoe zo'n chaos kon ontstaan zonder ergens onderbroken te worden. Wat kun je je dan ook als pastor machteloos voelen!

RELATIES

‘Your dreams come true’ stond op een bestelauto voor de deur van Exodus Utrecht. Ik was daar uitgenodigd om te spreken op de vip-dag van de bewoners. Vip staat voor ‘very important person’. En die vips van de bewoners waren mensen die hen tijdens de detentie en de tijd bij Exodus niet hadden laten vallen. Er was een heel divers gezelschap aanwezig: een oma van 88 en een jong kind van een van de bewoners, een vriendin, een moeder, iemand van de kerk, een hulpverlener.

Ik vertelde over de betekenis van relaties in een zware tijd. Dan laten velen je vallen, en dan is het belangrijk dat er mensen zijn die je niet laten zakken, maar die je blijven steunen. Relaties zijn belangrijk om in de toekomst te blijven geloven. Ze bieden houvast en er is wederkerigheid: je bent voor elkaar van betekenis. Ook bij Exodus heb je mensen nodig die je steunen in het zware programma om een nieuw leven te beginnen.

‘Your dreams come true... Medemensen kunnen dat geloof een beetje stimuleren.

Relaties zijn een lichtpunt. Een lichtpunt als het moeilijk is. Een lichtpunt ook om geloof in het goede leven te houden. Jullie allemaal hier zijn zo’n lichtpunt geweest. En daarom krijgen jullie als vips allemaal een klein sterretje van de bewoners, als teken van waardering en als herinnering aan deze dag.’

AANDACHT VOOR HET THUISFRONT

Bladerend in mijn aantekeningen raak ik weer onder de indruk van de grote relatieproblematiek van gedetineerden en hun part-

ners. De partners, meestal vrouwen, zitten vaak in een groot isolement. Ze staan er helemaal alleen voor. Er moet heel veel geregeld worden met instanties en dat is vaak heel stroperig. Er moet gereisd worden voor bezoek, nogal eens met kinderen. En dan moet er gepland worden vanwege schoolgaan. Het is moeilijk tijdens de detentie een relatie te blijven onderhouden, men raakt snel van elkaar vervreemd. Er is weinig of geen echte intimiteit bij het bezoek. Elk van de partners heeft veel eigen problematiek, zodat onderlinge steun moeilijk is.

In mijn werk heb ik veel tijd geïnvesteerd in relatiebegeleiding. In gesprekken met gedetineerden, maar ook in begeleide bezoeken. Met de vaders sprak ik ook over de kinderen en hun rol in de opvoeding. En soms bemiddelde ik bij de aankoop van een verjaardagsgeschenk, met ondersteuning uit de kas van de kerk als er geen financiële middelen waren. Als lijstje voor sinterklaas-cadeautjes kom ik ergens tegen: 2x letter M (dochters van 2 en 7), 1x J (voor zoon van 6), 2 chocoladebeestjes, 1 speelgoedbeest, 2 dozen kleurpotloden en 2 kleurboeken. En ook ergens wordt een groen fietsje voor een verjaardag aangeschaft.

Verder waren er dramatische scheidingen, maar ook weer huwelijksluitingen waarbij ik gevraagd werd een woordje te spreken en soms ook een dienst te leiden. Samen met de maatschappelijk werker, Nico Hus, deden we dan alles om er voor bruid en bruidegom en de familie toch iets bijzonders van te maken.

HET GEWONE LEVEN BINNEN BRENGEN

Overal in het land brengen vrijwilligers kinderen bij hun ouders in de gevangenis. Ze doen dat in het Ouders, Kinderen en Detentieprogramma (OKD) van Exodus. De ontmoetingen worden

door Exodus en de inrichtingen in een goede samenwerking georganiseerd.

Op een zondagmorgen in de adventstijd waren we uitgenodigd bij zo'n bijeenkomst in de gevangenis van Veenhuizen. We kwamen de zaal binnen waar een aantal vrijwilligers en personeelsleden bezig waren de zaal gezellig te maken. Op de tafels werd materiaal neergelegd waarmee de vaders met hun kinderen kerstkransen konden maken. Eerst kwamen de vaders binnen. Daarna zagen we hoe de kinderen werden gebracht. Toen ze binnenkwamen vlogen ze op hun vader af. Ontroerend om te zien.

De vrijwilligers waren vol aandacht, maar hielden zich bescheiden op de achtergrond. Ze brachten wat te drinken en lekkernijen, en hier en daar hielpen ze wat met het maken van de kerstversiering. Aan het eind was er patat voor iedereen.

Namens Exodus kon ik aan iedereen een kerstcadeautje uitdelen.

Wat is het goed dat er ruimte gemaakt wordt voor ouders en kinderen tijdens de gevangenschap. Zo kunnen vaders of moeders zich een ouder tonen en de kinderen voelen dat er aandacht voor hen is. Iets van het gewone leven komt zo binnen in het ongewone van de gevangenis.

MIMOENTJE

Op een vrijdagmorgen in mei overleed onze kat Mimoentje. Ze werd bijna negentien jaar en was achttien jaar en vijf maanden daarvoor zelf bij ons aan komen lopen. Ze was een lieve huisgenoot die in die kleine twintig jaar in vreugde en verdriet aanwezig was. We waren zeer aan haar gehecht. En we denken: zij ook aan ons. Ze zocht altijd onze nabijheid.

De laatste dagen ging het steeds minder met haar, bewegen en eten werd steeds moeilijker. De dierenarts gaf nog een kuur, maar het baatte niet. We zagen het afscheid naderen. De laatste dagen was ze 's avonds dicht bij ons. We voelden hoe dicht je met een huisdier verbonden kunt zijn en hoe erg het is als je haar verliest. Dit maken veel mensen mee en wij kunnen het ons nu voor altijd ook voorstellen. Dan heb je troost nodig.

We moesten haar laten inslapen. De dierenarts was zeer involgend. Ze legde uit wat er ging gebeuren. Eerst een spuitje om te slapen en daarna een overdosis van een zwaarder slaapmiddel. Mimoentje lag in haar reismandje bij het eerste spuitje. Daarna namen we haar bij ons op schoot. Ze viel rustig in slaap. Ze ontspande zichtbaar – alsof ze weer jonger werd. Daarna kreeg ze het tweede spuitje en overleed ze vrijwel direct. Voor ons onmerkbaar.

We besloten haar zelf naar het dierencrematorium te brengen in de Binckhorst, een Haags bedrijventerrein. Een schat van een vrouw ontving ons in een soort huiskamer, heel persoonlijk en met heel veel gevoel. Wat kunnen mensen het verschil maken!

Ze legde Mimoentje nog even op een kussen in een mand en dekte haar toe met een dekentje. Ze stak er een kaars bij aan. Ze liet ons nog even met haar alleen. Daarna brachten we haar naar de ruimte waar de oven stond. We legden haar zelf in de oven – met tranen in onze ogen. We gaven haar een klein engeltje mee, dat we in Rome op het Sint-Pietersplein gekocht hadden. 'Angelo Custode' stond erop het zakje waarin het verpakt was, 'beschermengel'.

Ik moet eerlijk zeggen dat ik me afvroeg waar ze nu zou zijn...

Glimlachen onderweg

Gelukkig is er ook altijd wel wat te lachen, als je er oog voor hebt. Dat maakt het leven lichter.

EEN LEESBRILLETJE

Van justitiepredikante ds. Folly Hemrica kreeg ik een spreekbriefje onder ogen met de volgende tekst.

Wenst te spreken met: dominee.

Reden: Ik wil heel graag in aanmerking komen voor opname in een Exodus woon-werkgemeenschap. Kunt u mij daarbij behulpzaam zijn? Kunt u mij ook een leesbrilletje (+3) ter beschikking stellen.* Eentje van kruidvat. Tegen vergoeding dat spreekt.

*zodat ik de Bijbel ook werkelijk kan lezen.

'LEVE DE KONING!'

Ons Koningshuis is sterk betrokken bij projecten die mensen kansen geven. Zo ook bij Exodus. Het Oranje Fonds steunt Exodushuizen als er verbouwd moet worden. Vooral voor het vrijwilligerswerk is veel belangstelling. Meerdere projecten werden in de loop der jaren voor grote bedragen ondersteund. In 2007 kreeg Exodus een Appeltje van Oranje uit handen van prins Willem Alexander, voor het nazorgwerk voor ex-gedetineerden.

In 2009 bezocht prins Willem Alexander Exodus Stoel in Drenthe. Hij landde vlakbij de Exodusboerderij in Nooitgedacht

met een helikopter. De prins ging geïnteresseerd in gesprek met de bewoners. Er waren allerlei vragen aan de prins en ook van de prins aan hen. Het was een heel ongedwongen sfeer.

Na het gesprek opende de prins een grote nieuwe werkplaats op het terrein. Deze werkplaats is gevestigd in een grote loods die door vrijwilligers en bewoners was opgebouwd. De prins verrichtte de openingshandeling met verve. Een van de bewoners, die eerst niet uit bed wilde komen voor het bezoek, was er uiteindelijk toch bij gekomen. Aanvankelijk nog een beetje op afstand, maar bij de opening stond hij helemaal vooraan. Hij ging er helemaal in op. En na de openingshandeling riep hij met opgeheven handen: 'Leve de koning!' De prins glimlachte breed.

EEN ENGEL MET GARANTIE

Voor het afscheid van mijn secretaris was ik op zoek naar een geschenk met een relatie tot ons werk. Ik zocht naar een mooie engel van glas. Ik kwam bij de Swarovski-winkel in het centrum van Den Haag, vol met prachtige kristallen figuren: vogels met kleurige snavels, en allerlei andere dieren en figuren, maar geen engel te zien. Ik hoorde dat er in de Bijenkorf ook een Swarovski-afdeling was. Ik vond de kleine afdeling op de parterre. Mijn oog viel direct op een kleine kristallen engel. Ik vroeg de verkoopster of ik hem even mocht zien. Ze haalde hem voorzichtig uit de vitrine. Heel mooi was die, helemaal toen het licht van boven de toonbank erop viel.

'Houdt u van engelen?', vroeg de verkoopster. 'Ja', zei ik, 'heel veel.' 'Ik ook', zei ze, 'ze geven me vertrouwen.'

'Ik neem hem', zei ik. Ze antwoordde: 'Dan ga ik hem inpakken in een speciale doos die bij 'm hoort. En ik zal ook de papieren

klaarmaken.' Toen ik vroeg waar die papieren voor waren, zei ze: 'Dat is voor de garantie. Op deze engel krijgt u garantie.' 'Garantie?'; vroeg ik, 'Wat voor garantie krijg ik op deze engel?' 'Nou, deze engel is van een heel bijzondere kristalsoort en we garanderen u dat dit kristal mooi blijft en niet verkleurt.' 'O', zei ik, 'meer niet? Ik zou bij een engel een heel andere garantie verwachten.' 'Nee', zei ze. 'Ik begrijp wat u bedoelt, maar die garantie kan ik u hier niet geven, dan moet u boven wezen...'

Mijn toespraak hoefde ik niet meer te maken, die kwam uit het gewone leven op.

LIEFDESBRIEVEN

De heer H. was al een eind in de zestig. Ik ontmoette hem helemaal aan het begin van mijn ambtelijke loopbaan in het huis van bewaring in 's-Hertogenbosch. Ik was nog niet erg door de wol geverfd. De heer H. had in zijn leven een rijke bajeservaring opgebouwd. Hij was rap van tong en heel vaardig om anderen voor hem te laten werken. Al direct bij onze eerste ontmoeting vertelde hij over zijn relatie met mevrouw P. Hij was er helemaal vol van. Het was nog maar kort aan, maar ze waren smoorverliefd. Over de telefoon had hij ook al kennis gemaakt met haar hoogbejaarde ouders. Hij kon al direct goed met ze overweg. De heer H. kon wel een beetje lezen, maar niet schrijven. De brieven die hij kreeg van zijn geliefde kon hij dus niet schriftelijk beantwoorden, wel over de telefoon. Hij vroeg mij of ik hem wilde helpen de brieven te beantwoorden. Onervaren als ik was stemde ik toe. Twee zondagmiddagen na de kerkdienst schreef ik op wat hij te zeggen had. Erg romantisch was het niet. Het ging meer over dingen die hij meemaakte in het huis van bewaring. Ik moest me bedwingen om hem niet te gaan ad-

viseren. Al gauw merkte ik dat hij steeds minder geconcentreerd was. Terwijl ik aan het schrijven was, was hij ook met andere dingen bezig. Ik realiseerde me dat als het nog even zo doorging ik de brieven schreef met zijn naam eronder. Dat kon natuurlijk niet de bedoeling zijn. Ik heb hem dat ook op een milde wijze gezegd en hem aangeraden het contact van zijn kant over de telefoon te voeren. Dat zou hun relatie meer ten goede komen dan brieven van mij. De heer H. begreep het gelukkig volkomen.

BRIEFJE VAN TONNIE

In overleg met de directie bewaarde ik enige tweedehands audio-apparatuur, gekregen uit de kerken, voor het geval een langgestrafte in de gevangenis kwam en niets had.

'Den Haag geachten Heer 28-6-86
hier een briefje van Tonnie
met de vraag waar ik mijn picup
krijg die u mijn belooft heeft
wand zonder picup kan ik geen muziek
speelen want ik hebt helen maal
geen muziek daar om wil ik
maandag of dinsdag die picup
in mijn bezit te hebben
wat heb ik aan een versterker
zonder picup
ik wacht nu al zo lang
het woord nu eens tijd dat ik
hem krijg
en dat u uw belooft na komd

anders heb ik niks aan die
versterker
ik ben heel blij met de TV
en met de versterker
daarom wil ik zo gauw die picup hebben
die brief ben ik geholpen door
Karel die achter me staat
in verband met die picup
getekend Karel
en me zelf tonnie
TONNIE'

Nog een verzoek om een manager! Of gaat het om een butler...?

AAN DOMINEE

Ik verzoek dominee om mij zus voor mij te bellen

En vragen als ze een slaapkleding voor mij mee kan neemen En
als ze me Tante u breda kan vragen als ze dinsdag bij mij kan ko-
men. op bezoek

En als je mij advocaat kan bellen. dan moet ze me advocaat vra-
gen als ze bij mij laans kan komen.

En de groeten aan mij vrouw en zoontje

Merel en Brian

Mij zus heet Viola. Tel:.....

DE TIJD IS TE KORT

'Is een regelmatige justitiekland die door zijn veelvoud van erva-
ringen het klappen van de zweep kent' en 'Ook zijn sociaal func-

tioneren is goed te noemen' stond in een rapportje.

Ik ontving een leuk briefje van hem 'om meer tijd voor contact met buiten'.

Dominee

Elke zondag komen wij (ik) naar u toe in de kerk,
het is fijn om daar te wezen om te zingen en te bidden;
Maar nu is mijn vraag de mensen die van buiten af komen,
en nog niet hier geweest zijn stellen dan vragen hoe het hier,
is, maar omdat de tijd te kort is kun je dat in een paar,
minuten niet uitleggen, nou is mijn vraag zouden deze,
mensen op een door de weekse avond, als wij recaritie,
hebben dan volgens mijn wel zin hebben om te komen praten,
hoe het leven zo gaat in het H.V.B; Want de tijd is te,
kort om dit tijdens de dienst uit te leggen, begrijpt u,
omdat u tijdens de gebeden altijd zegt, in dat uur,
wat wij samen zijn, wat geen uur is; Misschien slaat,
het nergensop maar dat hoor ik dan wel van u. Om,
dat de gespreksgroep meestal te groot is en niet iedereen,
aan de beurt komt met een vraag van hoe of wat.
Misschien hoor ik nog wat van u of niet.
met vriendelijke groete
xxxxxxx

EEN KAART VAN PIET

Op de voorzijde een molen en een mij tegemoet zwemmende zwaan.

'Hallo dominee en hulp dominee (Ik werkte samen met een ouderling)

Ik wil jullie bedanken voor alles. De avond voor mijn uitspraak was uw preek geweldig. U zag de zon.

Die zag ik echt de volgende ochtend ook, ondanks het slechte weer.

Ik weet zeker dat God bestaat. Dankzij u.

Ik bedank u en mijn vrouw ook.

Ik hoop dat mijn huwelijk dat gezegend is door u lang zal duren.'

VOS

Van Joseph, die ik al heel lang ken, ontving ik een brief uit de gevangenis van Rio de Janeiro in Brazilië. Ook stuurde hij een prachtige tekening mee van een vos. Hij schrijft:

'Maar een keer moet ik stopzetten met risico's nemen in mijn leven. Ben er aan toe om met Pensioen te gaan en een rustig leven te leiden.'

PS. Tekst van dit tekening:

Een vos heeft zijn slimme streken,
om te kunnen over leven.

Wij kunnen onze leven aan God toe vertrouwen
dan komt het wel goed.

Joseph'

Perspectief

VAN HANGJONGERE TOT PIJLER VAN DE SAMENLEVING

Oud-minister-president Balkenende bracht aan het begin van het dertigjarig jubileumjaar van Exodus in 2011 een werkbezoek aan het eerste Exodushuis in Den Haag. Dit werkbezoek had een bijzondere voorgeschiedenis en ging helemaal terug naar de beginjaren van Exodus. Er werden toen om het werk te financieren allerlei acties ondernomen. Een van die acties was de verkoop van een kalender met pentekeningen van karakteristieke gebouwen in Den Haag, gemaakt door Hans van Meerten. Deze kalenders werden ook als eindejaarsgeschenk ingekocht door het CDA. Bij deze kalender was het CDA-partijbureau als een van de pentekeningen opgenomen. Medewerkers van het CDA-bureau kregen later als ze afscheid namen een afdruk van die prent aangeboden.

Toen Jan Peter Balkenende net minister-president was, verwees hij op het CDA-congres naar die traditie en zei met een glimlach dat hij nooit zo'n prent had ontvangen en dat hij ook niet wist wat daar de reden voor was. Toen duidelijk werd dat Jan Peter Balkenende het Torentje zou gaan verlaten, heb ik aan zijn secretariaat gevraagd of ik de originele prent aan hem mocht aanbieden. Ik mocht dat doen op de afscheidsreceptie in de Ridderzaal. Ik deed er een uitnodigingsbrief bij voor een bezoek aan het eerste Exodushuis, om kennis te maken met de bewoners en het huis en het begeleidingsprogramma. Direct erna kreeg ik een telefoontje van zijn secretaresse dat de oud-minister-president graag op de uitnodiging wilde ingaan en we maakten een afspraak voor begin januari 2011.

We ontvingen hem in een vergaderzaal met aan tafel twee bewoners, medewerkers, bestuur, een begeleider, de directeur van Exodus Den Haag en oud-wielrenner Rini Wagtmans, pr-ambassadeur. Ik vertelde over het ontstaan en de ontwikkeling van Exodus en daarna volgde een gesprek met de bewoners. De bewoners hadden aanvankelijk nogal wat aarzeling om deel te nemen aan het bezoek. Meestal bekijken ze nieuwe mensen en zeker hoog bezoek eerst van een afstand. Geleidelijk aan kwamen er toch steeds meer bewoners om de hoek kijken en sommigen kwamen ook naar binnen, toch wel een beetje nieuwsgierig. Zo ook een jonge bewoonster. Ze hield zich eerst in het gesprek sterk afzijdig. Ze maakte een heel onverschillige indruk.

Ze volgde het gesprek van een afstand en zat achterovergeleund, met haar benen gestrekt vooruit. Een verzetshouding. Hakken in het zand. Dat komen we vaak tegen bij mensen in de marge. En niet alleen daar. De kunst is dat te doorbreken. Ineens vroeg Balkenende in haar richting: ‘Wat doen jullie hier overdag in dit huis?’ Het was een mooie opening die hij maakte om haar in het gesprek te betrekken. Ze boog iets naar voren. Ze ging meedoen toen ze werd aangesproken. Ze zei: ‘We doen een opleiding of vrijwilligerswerk en ook betaald werk.’ Balkenende ging verder met communiceren en hij vroeg: ‘Wat doet u?’ Ze kwam nog wat meer naar voren en zat er helemaal bij als deelnemer, de afstand doorbroken. Ze zei: ‘Ik ben gezelschapsdame.’ ‘Gezelschapsdame?’, vroeg Balkenende geïnteresseerd, ‘Wat doet u dan precies?’ ‘Ik werk bij demente ouderen’, zei ze. ‘Ik doe dingen die ze leuk vinden. Spelletjes. En als het mooi weer is, ga ik met ze naar buiten om te wandelen. Of ik rijd ze in een rolstoel naar buiten... het licht in.’ Het bleef even stil en toen zei Balkenende: ‘Wat mooi dat u dat doet voor mensen die zo kwetsbaar zijn. U bent zo voor die mensen tot grote steun.’ ‘Als u dat zo

ziet', zei ze. 'Ja', zei Balkenende, 'zo zie ik dat. U doet heel belangrijk werk!' En ik dacht bij mezelf: van hangjongere tot pijler van de samenleving...

Na afloop werd Balkenende rondgeleid. Steeds meer bewoners kwamen erbij en ze wilden allemaal met hem op de foto. 'Mooi voor je cv', hoorde ik een bewoner zeggen.

Een paar weken erna noemt Balkenende Exodus in zijn Martin Luther Kinglezing in Den Haag. Hij verwijst naar een preek van Martin Luther King over de barmhartige Samaritaan. King zegt dat de Samaritaan het vermogen had om het 'mij' in het 'jij' te zien; de belangen van anderen laten meewegen in jouw gedrag en handelen. Met de woorden van King: 'His willingness to go far beyond the call of duty'.

Het 'mij' in het 'jij' ontdekken, gebeurt in het vrijwilligerswerk, stelt Balkenende. Sociale betrokkenheid maakt leefbaar. En in dat verband verwijst hij naar zijn werkbezoek aan Exodus.

TOT WEERZIENS

'Als er met mij iets gebeurt, moet jij de dienst leiden', zei Ien tegen me. Ik was lid van de gemeenteraad van Den Haag en had de wijk Transvaal in mijn portefeuille. Ik vond dat heel mooi, want ik ben daar geboren. Ien was een actief wijkbewoonster. Ze kwam fel op voor de belangen van 'haar' Transvaal. Ze kon je goed de waarheid zeggen als je het als lid van de raad niet goed had gedaan. Een keer greep ze me stevig bij mijn stropdas beet om me te zeggen waar het op stond. Een echte vrouw uit het volk. Met het hart op de goede plaats.

Toen ik al niet meer in de raad zat, kreeg ik een telefoontje van Herman, ook een actieve Transvaalbewoner. Hij zette zich vooral

in voor de leefbaarheid en de ouderen. Herman zei: 'Als je Ien nog wilt zien, moet je niet te lang wachten. Ze ligt in het ziekenhuis en ze is opgegeven.' Toen hij vertelde in welk ziekenhuis ze was en op welke kamer, schrok ik. Het was dezelfde zaal waar een klein jaar daarvoor mijn moeder was overleden. Natuurlijk ging ik haar opzoeken, maar ik deed het met lood in mijn schoenen. Ik vond het heel confronterend. Toen ik op de zaal kwam, was Ien er niet. Ze was weg voor onderzoek en het kon nog wel een tijdje duren. Ik ging terug naar huis.

Een paar dagen later waren we thuis met een aantal vrienden. Het was de dag van de verjaardag van mijn moeder. Gevoelig. Het eerste jaar dat ze er niet meer was. We zochten er nog een beetje naar om de avond invulling te geven.

De telefoon ging. Het was Herman die zei: 'Ien is stervende. Als je nog naar haar toe wilt, moet je nú naar het ziekenhuis gaan.' Ik vond het zwaar, juist op deze avond, maar ik stapte direct in de auto. Mijn vrouw Irene ging mee. Ien lag in een kamertje alleen. Totaal verzwakt. We konden nog wel spreken. Het duurde maar heel korte tijd. Niet langer dan een kwartier. Ik heb ervan geleerd dat ook in heel korte tijd de dingen waar het op aan komt, gezegd kunnen worden.

'Ik heb een mooi leven gehad', zei ze. 'En ze moeten niet om me rouwen. Maak er maar een mooie dienst van. Met een glaasje en een biertje na afloop.'

Samen hebben we als afsluiting van onze ontmoeting het Onze Vader gebeden en ik heb haar de zegen gegeven.

Als afscheid zei ze 'Tot ziens, of tot weerziens...' Een mooi getuigenis van een gelovige vrouw buiten de kerk. Het deed me veel, alsof ik mijn moeder hoorde, die me zo snel ontvallen was dat we geen afscheid meer konden nemen.

De volgende ochtend vroeg werd ik door haar de kinderen ge-

beld dat moeder in alle rust tegen het einde van de nacht was overleden. ‘Tot weerziens...’ hoorde ik weer haar laatste woorden.

Ik maakte een afspraak met de kinderen om langs te komen om de dienst voor te bereiden. Het was in haar huis. Om er te komen moest ik door de straat rijden waar mijn moeder geboren was en waar ik anders nooit kwam.

De familie had de wens van hun moeder helemaal opgevolgd. Het was een ontspannen gebeuren, goed voorzien van bier en met vele bezoekers. Want iedereen was van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat welkom om afscheid te nemen. De sfeer was er nog niet helemaal naar om de dienst te gaan voorbereiden. Een van de schoonzoons, al wat ouder, bleef nogal luidruchtig. Ik kwam er niet goed doorheen. Ik wachtte tot het wat rustiger zou worden. De luidruchtige schoonzoon vroeg mij ineens: ‘Wil je ma nog zien?’ Ik zei: ‘Graag, maar dan samen met jou.’ Samen gingen we de kamer in waar Ien lag. Toen we haar zagen, sloegen we als vanzelf de armen om elkaars schouders. En hij barstte in een luid snikken uit. Samen zijn we een tijd gebleven en daarna was de rust er om met elkaar de dienst te gaan voorbereiden. ‘We kunnen niet zingen’, zeiden de meesten. ‘Dat kunnen jullie best, zeker als het voor Ien is’, zei ik. Het werd een prachtige dienst en iedereen uit Transvaal zong uit volle borst mee. Ter ere van Ien en ter ere van God.

‘Ervaar je weleens iets van God?’ Hier was dat voor mij heel duidelijk het geval. Als een teken van boven, voor mij persoonlijk. De omstandigheden rond het sterven van Ien waren voor mij veelbetekenend in een verdrietig jaar dat ik, nadat mijn vader al vele jaren eerder overleden was, ook mijn moeder verloor en ik me nu als enig kind zonder hen ook wel een beetje verweesd voelde. Ik ben dat teken gaan zien als een bevestiging van boven voor de weg van mijn predikantschap, mogelijk gemaakt door mijn ouders.

Een bijzondere ervaring, ook een geloofservaring, had ik kort daarna.

Het was op een zondag in juli, de zondag voorafgaand aan de vrijdag dat het een jaar geleden zou zijn dat mijn moeder overleden was. We hadden al wat nagedacht over wat we die dag zouden gaan doen om haar te gedenken. 's Middags ging de telefoon. Het was een vriend van mij. Hij vertelde mij dat zijn moeder was overleden en vroeg mij of ik de vrijdag erop de uitvaartdienst wilde leiden. Ik kende zijn moeder ook goed. In mijn jeugd was ik vaak bij hen thuis. En onze moeders waren vriendinnen geworden. Ik was me direct bewust van de diepe betekenis van deze vraag en ik zei dat ik het natuurlijk zou doen.

Het was een ontroerend afscheid, heel persoonlijk. Voor mijzelf was deze dag ook weer veelbetekenend. Ik voelde me verdrietig, maar tegelijk ook wist ik me geroepen verder te gaan op de weg waarvan mijn ouders het zo mooi vonden dat ik ervoor gekozen had.

WAAR MOET HET HEEN MET DE WERELD?

‘Waar gaat het heen?’ Die vraag kan uit het leven zelf opkomen. Als je om je heen kijkt en dingen ziet die niet kloppen. Of het kan een persoonlijke vraag zijn voor jezelf. Waar loopt het met mijn leven op uit?

‘Waar moet het heen?’ Ik herinner me nog goed een preek daarover van heel veel jaren geleden. De preek werd gehouden door ds. Buskes (1899-1980) uit Amsterdam. Hij was predikant en een groot redenaar en bekend door zijn sociale bewogenheid. Hij werd wel ‘de rode dominee’ genoemd.. God en mens zag hij als bondgenoten. Van zijn hand verschenen veel boeken die mij inspireerden,

waaronder 'Het humanisme van God' en bijbels dagboek 'Brood voor het hart'. Ik herinner mij van hem trefzekere oneliners in zijn preken.

In de betreffende preek voerde hij een aantal dames op, ergens op een terrasje, die met elkaar rotzooi makende jongeren bespraken die ze op televisie hadden gezien. Een van de dames riep uit: 'Waar moet dat heen?!' Iemand op het terras die het hoorde, draaide zich om, aldus Buskes, en zei: 'Mevrouw, wie heeft u gezegd dat het ergens naartoe moet?'

Je kunt de diepe overtuiging hebben dat het leven in zichzelf zinloos is. Het is nergens in het bijzonder voor bedoeld en het loopt nergens op uit. Anderen hebben een besef, een gevoel, een verlangen dat onze levensweg een doel en een bestemming heeft, een perspectief waarnaar we op weg zijn. Dominee Buskes zei: 'We horen niet alleen dát het ergens naartoe moet, maar ook wat dat 'ergens' is: het koninkrijk van God.'

HOU ZOU HET MET HEM GEGAAN ZIJN?

Louis was 22 jaar. Omstreeks 1981 ontmoette ik hem voor het eerst in het huis van bewaring te 's-Hertogenbosch. Hij zat voor een zwaar levensdelict en werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van tien jaar. Later kwam ik hem weer tegen in de gevangenis van Scheveningen waar hij zijn straf moest uitzitten.

Ik had regelmatig contact met hem. Hij toonde een serieuze levensinstelling en ik kon me niet voorstellen hoe hij tot zo'n zwaar delict was gekomen. In de gevangenis trouwde hij en ik hield een toespraak bij de huwelijksceremonie. Later ondersteunde ik halverwege de straftijd een gratieverzoek voor hem.

Ik wilde iets over hem schrijven in dit boek en ik dacht: hoe zou

het, dertig jaar na ons eerste contact, met hem gegaan zijn? Hoe zou zijn leven er nu uitzien, na zo'n delict en na zo'n zware gevangenisstraf?

Een paar dagen later sprak ik voor een vrijwilligersgroep in 's-Hertogenbosch. De avond werd geopend met een e-mailbericht van een oude vrijwilligster, die er al was toen ik daar gevangenis-predikant was. Zij schreef over Louis: 'Ik heb nog steeds contact met hem. Niet regelmatig, maar zo nu en dan hoor ik iets van hem. Hij werkt met randgroepjongeren. Hij gaat met ze op survivals en leert ze zo zelfvertrouwen en doorzettingsvermogen te ontwikkelen.'

SCHRIJVEN VERWERKT VERLEDEN EN OPENT TOEKOMST

'Anne Frank in de gevangenis' was de titel van een tentoonstelling georganiseerd door Exodus Nederland en de Anne Frank Stichting in nauwe samenwerking met de Dienst Geestelijke Verzorging van DJI.

De tentoonstelling gaat over het leven van Anne Frank in de context van de Tweede Wereldoorlog. De bedoeling is om gedetineerden te leren omgaan met diversiteit, in bijvoorbeeld geloof, etnische afkomst en geardheid. Een aantal gedetineerden wordt opgeleid als gids om medegedetineerden en gasten van buiten rond te leiden over de tentoonstelling. Ook worden gedetineerden gemotiveerd om in navolging van Anne Frank ook een dagboek bij te houden. Zij kunnen daaruit inspiratie putten om zich op een positieve wijze op hun eigen toekomst voor te bereiden.

Bij de opening van de eerste Anne Frank-tentoonstelling in PI Haaglanden, was ik gevraagd om als schrijver van het boek 'Een misdadiger is meer dan zijn delict' iets te vertellen over wat schrij-

ven voor gedetineerden kan betekenen. Een gedeelte uit mijn verhaal:

'In het gevangenispastoraat heb ik in meer dan dertig jaar heel veel geschreven teksten van gedetineerden gezien. Veel heb ik ervan bewaard. Soms lees ik ze weer, om erbij bepaald te blijven wat onder hen omgaat.

Nu eens zijn die teksten heel mooi geschreven, in sierschrift, dan weer met hanenpoten. Bijna onleesbaar. Heel het leven klinkt erin door. Met eigen woorden. Soms, omdat eigen woorden niet gevonden kunnen worden, met woorden geleend van anderen. Woorden die verdriet uitdrukken, pijn, schuld, eenzaamheid, tekort gedaan, onschuld, verlangen, liefde, de lange, lange straf.

Er zijn heel veel gebeden en gedichten rondom dat ene woordje vrijheid.

*In de donkere diepe kerker
vol van wanhoop en verdriet
zie ik in een kleine erker
't licht der vrijheid in 't verschiet.*

W.V.

Ik heb gezien dat schrijven ertoe kan bijdragen dat mensen hun diepste gevoelens, die ze op een andere manier niet kunnen uiten, alleen met zichzelf kunnen opschrijven. Dat geeft zelfinzicht.

En als ze je die diepe zielenroerselen toevertrouwen, dan kun je erover met ze in gesprek komen.

En dan kan dat schrijven het begin zijn van verwerking, van inzicht in hoe het leven gelopen is, en van kijken naar een weg van herstel.

Zo kan schrijven verleden verwerken en toekomst openen.'

MIJN KLEINE WEER ZIEN SPELEN

*We zijn er weer helemaal bij en genieten van dit nieuw leven
Terug in de maatschappij, door Exodus aan ons gegeven.
Het verleden laten we gaan, een tweede kans om te leven,
om stabiel in het leven te staan, door Exodus aan ons gegeven.
In het verleden veel geleden, achter muren verbleven,
Maar kijk naar het heden, vrijheid is mij gegeven,
Mijn kleine weer zien spelen, al mijn liefde met hem delen,
Niemand zal mij meer, van mijn kind bestelen.
Soms gebeuren er dingen, waardoor je in de bajes belandt,
Achter gesloten deuren, heb je het zelf in de hand,
Soms voel ik me zo ontzettend verscheurd,
Door alles wat is gebeurd.*

Dit is een deel van het zelfgeschreven lied dat werd gezongen door de bewoonsters van Exodus Venlo bij het tienjarig jubileum. Ze zongen samen met de kinderen vol overgave. Exodus Venlo is het eerste huis in Nederland voor ex-gedetineerde vrouwen. Er wonen alleen vrouwen, soms ook met hun kinderen. Ze hadden het lied ook kort daarvoor gezongen in The Battle of the Houses en er de tweede prijs mee gewonnen.

We zijn er weer helemaal bij en genieten van dit nieuw leven... En even verder: *Soms voel ik me ontzettend verscheurd door alles wat is gebeurd.* Daarin weerklinkt het verleden, met veel pijn en verdriet. Bij Exodus leren ze een nieuw leven op te bouwen. Ze leren vaardigheden en structuur en zich te uiten en dingen bespreekbaar te maken. Het gaat ook om empowerment. Zo kunnen ze de kracht in zichzelf aanboren en van daaruit gaan leven.

Een tweede lied dat ze zongen, vond ik ontroerend. Ze waren allemaal als kloosterzuster verkleed. Ze zongen het lied 'O happy

day'. Het begon heel rustig, maar het werd steeds vrolijker en swingender. En dan ineens: 'O happy day, when Jesus washed my sins away.' Bij mij kwam dit heel scherp binnen. Een nieuw begin uit een verformfaaid verleden wordt ons geschonken! Ons verleden wordt door Jezus genezen en hersteld.

Gaan in het licht van de hoop gaat met vallen en opstaan. Het kan heel goed gaan, dan kunnen ze het op eigen kracht. En dan ineens is er een dip. En zijn anderen nodig als steun in de rug. Stapje voor stapje bouwen de vrouwen aan een nieuw leven. Velen van hen putten kracht uit hun geloof. Bij een van de bewoonsters zagen we op haar kamer een opengeslagen bijbel liggen en afbeeldingen van Jezus bij een kaarsje.

PRINSES MÁXIMA OPENT DEUR NAAR EEN NIEUWE TOEKOMST

In 2011 heropende Hare Koninklijke Hoogheid prinses Máxima het Exodushuis in Alkmaar. Exodus Alkmaar begon in een paar woonhuizen in een woonwijk. Na een paar jaar bleek de capaciteit van elf, later twaalf plaatsen te gering om financieel te kunnen draaien. Bovendien leverde het veel problemen op dat de panden niet onderling verbonden waren, met veel geloop buitenom tot gevolg. Daarom werd naar een nieuwe locatie gezocht. Die werd gevonden in een vrijstaand pand in Alkmaar/Oudorp, een voormalig boerderijtje, dat later vele jaren als jeugdsoos was gebruikt maar nu stond te verpauperen. Toen duidelijk werd dat Exodus zich daar wilde vestigen, ontstond er grote weerstand in de buurt. De gemeenteraad kwam eraan te pas en tot aan de Raad van State werd een juridische strijd tegen de vestiging gevoerd. Uiteindelijk kreeg Exodus vele jaren later met een onherroepelijke uitspraak van de Raad van State groen licht om te kunnen starten. Het pand

werd mooi verbouwd. Bij een bezoek dat ik vlak voor de opening bracht, vertelde de manager Harm Jager dat hij de meest nabije buurtgenoten had ontvangen om een kijkje te nemen. Ze waren gekomen. Een van hen vroeg wanneer de eerste bewoners zouden komen. Harm antwoordde dat die er al drie maanden waren. Daar hadden ze niets van gemerkt. Bij de uitleg over de strakke structuur van het begeleidingsprogramma zei een van de dames tegen haar man: 'Dat zou ook iets voor jou zijn!'

In oktober 2011 vond de opening plaats. In een grote tent vlak aan de overkant van het huis werden de genodigden ontvangen. Gelukkig waren ook de burens erbij.

In een hofauto kwam prinses Máxima aan. Met een krachtige, inspirerende, betrokken uitstraling liep ze de feesttent binnen. Haar aanwezigheid gaf een bijzondere lading aan de zaal. Mijn toespraak als voorzitter van Exodus Nederland sloot ik af met de woorden:

Exodus is een droom. Hoop op een nieuw begin. Een weg vooruit.

Klein begonnen als vrijwilligerswerk is het sterk gegroeid met steun van velen: personen, kerken, fondsen, bedrijven en de overheid.

En vandaag, Koninklijke Hoogheid, ook met steun van u.

U steunt met uw komst het verlangen in het hart van mensen om weer iets goeds van hun leven te maken.

U hebt zich bereid verklaard zo dadelijk de deuren van de nieuwe locatie van Exodus Alkmaar te openen, deuren die openstaan voor mensen om weer thuis te komen in de samenleving, deuren die openstaan als begin van een nieuwe toekomst.

Daarna gingen we over straat naar het Exodushuis. Het stond inmiddels vol met mensen die Máxima toejuichten en ook de pers was massaal aanwezig. Hartelijk ging ze enkele mensen tegemoet.

De openingshandeling was de onthulling van een bronzen kunstwerk, gemaakt door de medewerkers van de naburige bronsgieterij, waar Exodusbewoners ook regelmatig werkervaring opdoen. Daarna ging Máxima in gesprek met bewoners en met vrijwilligers en ook met de aanwezige buurtgenoten.

Copyright © ANP

NA LANGE TIJD

In augustus en september 2012 nam ik deel aan de verkiezingscampagne van het CDA. Ik stond op nummer 41 van de kandidatenlijst. Naar mijn verwachting niet een direct verkiesbare plaats...

De avond voor de verkiezingen op dinsdag 11 september ging ik naar de Kroonbede in de Kloosterkerk in Den Haag. De Kroonbede wordt ieder jaar georganiseerd door een aantal protestantse kerken op de maandagavond voor Prinsjesdag.

Na afloop van de dienst had ik een bijzondere ervaring. Ik werd voorgesteld aan een dame op hoge leeftijd. Ze zei me dat ze me altijd al graag iets had willen zeggen over mijn vader. Dat ontroerde me. Mijn vader is in 1972 overleden. Plotseling. Van het ene op het andere ogenblik.

Ik had mijn ouders die avond met de auto opgehaald bij hun beste vrienden. Ze waren kort daarvoor met elkaar op vakantie geweest aan het Gardameer in Italië, zoals ieder jaar. Ze hadden er intens van genoten. Mijn vader had een sterke band met zijn vriend, een rustige en beminnelijke man die goed kon luisteren. Voordat mijn vader in de auto stapte, strekte hij zich rechtop uit met een brede lach en een zwaai als afscheid naar boven, waar hun vrienden voor het raam stonden.

Toen we net thuisgekomen waren, overleed hij plotseling. Van het ene op het andere ogenblik. Zijn laatste woorden tegen mijn moeder waren: 'Ik vind het zo mooi dat Jan dominee wordt.'

Mijn vader was een gezonde en sterke man. Niets wees erop dat hij het leven zou gaan verlaten. Of misschien ook wel, maar door mij niet opgemerkt. Een paar weken ervoor, kort na hun vakantie, had mijn vader mij verteld dat hij in Italië in een kapelletje was geweest. Hij had zich daar heel rustig gevoeld. Zo rustig, dat hij zó zou kunnen sterven. Ik kon die ervaring van hem niet goed aan. Ik ging er dus ook niet echt op in. Ik zei alleen maar: 'Je gaat toch nog lang niet dood!' Voor mij voor later een leerervaring om nooit zo'n dieper bericht weg te wuiven.

Toen hij overleden was, straalde hij een diepe rust uit.

Ik heb daarna nooit zelf meer een teken van hem ervaren. Irene, die hem nooit heeft gekend, wel. En mijn jeugdvriend Leo van Oosterhout ook. Hij kwam bij hen in een droom.

Irene vertelde mij: 'Ik was in een groot, donker gebouw met veel kamers. Ik stond in een soort halletje. Er kwam een meneer bin-

nen. Hij keek om zich heen en zei: “Ik denk niet dat ik hier goed ben.” “Nou, misschien wel”, zei ik. “Wie zoekt u?” “Jan Eerbeek”, zei hij. “Ik ben zijn vader.” Toen ik zei dat ik jouw vrouw was, liep hij naar me toe en omhelsde mij. Hij vroeg ook naar mama. “Is Stien er ook?” Ik was verbaasd dat hij niet wist dat zij niet meer leefde.’

En Leo vertelde: ‘Hij stond voor me, precies zoals hij was: zwart haar, achterover gekamd. Het enige wat ik zei was: “Eerbeek, hoe oud ben je nu?” “Ik ben 90”, zei hij. Het was maar een heel korte droom. Ik was erdoor aangegrepen hem terug te zien. Ik heb nooit eerder over iemand gedroomd die overleden was. Ik was er ook helemaal niet mee bezig. Ik heb veel respect voor je vader. Ik was veel bij jullie thuis, en jij bij ons. Hij kon alles maken. Ik hoor hem nog zeggen: “Ik doe het wel even” als er iets kapot was. Ik bewonderde hem: hoe hij alles geordend had in de kelder als werkplaats.’

De dame in de Kloosterkerk op de avond voor de verkiezingen, zei me dat haar broer Arie door mijn vader een baan op het ministerie van Defensie had gekregen. Ik wist daar alles van. Mijn vader vertelde over hem. Arie was heilssoldaat en dat vond hij mooi. Arie was een minder begaafde man. Onzeker. Mijn vader was hoofd van de afdeling waar hij tijdelijk werkte en hij ontfermde zich over hem. Hij haalde alles uit de kast om hem een aanstelling te geven. ‘Mijn broer heeft een goed leven gehad door die baan’, zei zijn zuster.

Mijn vader was, zoals voor meer mensen, een houvast voor hem.

Toen we voor zijn begrafenis met de auto’s op de begraafplaats Westduin aankwamen, zag ik Arie in zijn Leger des Heils-uniform in de houding staan. Hij salueerde met de hand aan zijn pet. Ik huilde. Een week later kwam hij op bezoek bij ons thuis.

Deze herinnering zo aan het eind van de campagne was voor mij veelzeggend. Het bracht me in herinnering wat hij me meegaf:

zorg en aandacht voor mensen die een steuntje in de rug nodig hebben. Ik zet me in de politiek in vanuit een verantwoordelijkheid voor de samenleving. Dat heb ik van huis uit meegekregen.

Door een bijzondere ontmoeting werd mijn vader in herinnering gebracht in wie hij was. Voor mij een meer dan toevallige gebeurtenis. Een teken van hem, die ik altijd hoop nog eens terug te zien.

Iedereen erbij, niemand uitgesloten

De pastor is uit op verbondenheid. Ieder mens telt. Iedereen hoort erbij. Dat is de hoop die in ons is en die we waar moeten maken, dag in dag uit.

LEVENSKUNSTENAAR

Ab Biever is een levenskunstenaar. Ik ken hem al heel lang. Nog uit het jeugdwerk. Hij weet alles van de kerk en vooral van dominees. Ab is helemaal gek van draaiorgels. 's Zaterdags loopt hij met de centenbak mee met het draaiorgel, genaamd De Brandweer. De dominees van Den Haag krijgen regelmatig een brief van Ab over zijn belevenissen. En we horen van hem ook de laatste nieuwtjes over elkaar. Ook wie er wel en niet gegeven heeft voor het draaiorgel!

Ab schrijft heel direct over zijn waarnemingen en gevoelens. Hij werkt nog op een oude typemachine. Bijna altijd is er iets bij om over na te denken. Ook heel ontroerende dingen. Toen mijn moeder overleden was, schreef hij: 'Er is een boosdoende in de wereld...'

Ab had een hond waar hij veel van hield, Mandy. Daarom vroeg ik hem of hij Mandy ook mee wilde nemen naar de kerstnachtdienst waarin ik voor zou gaan. Ik had die vraag wat onnadenkend gesteld. Het leek me leuk voor hem, omdat zijn hond altijd bij hem was. Ik was me absoluut niet bewust van de consequenties die deze vraag zou hebben. Ab had onmiddellijk contact opgenomen met de koster om te zeggen dat hij van mij toestemming had om zijn hond mee te nemen. Ik denk dat hij al veel langer naar

een opening zocht om dat voor elkaar te krijgen. En nu ineens de kans! De koster belde mij opgewonden op en vroeg of ik dat had toegezegd. Honden in de kerk, dat kon helemaal niet. Er waren kerkgangers allergisch voor honden. En ook werd mij nog ingewreven dat twee jaar daarvoor Astrid ook met haar hond in de kerk was geweest. Een pitbullachtige. Ik zie hem zo nog voor me met een eierkoek in z'n bek bij het koffiedrinken. En ook dat hij tijdens het stil gebed zachtjes was gaan janken. Ik zat ermee en ik dacht: *ik laat het maar even liggen, het lost zich misschien vanzelf wel op*. Je moet niet te veel wrijven in een inktvlek.

Een paar dagen later bleek dat Ab naar aanleiding van de kwestie een enquête aan het houden was onder alle predikanten in Den Haag, over wat zij dachten van honden in de kerk. Een had gereageerd: 'Als het hondje stil is, dan mag het wel.' Ab voelde wel aan dat het steeds moeilijker voor mij werd. Op een avond belde hij heel begripvol op en zei dat hij wel een speelgoedhond wilde meenemen. Hij dacht dat ik het gevraagd had om in de kerstnachtsdienst naar de dieren in het veld te kunnen verwijzen. Met zo'n speelgoedhond kan het toch ook worden opgelost, dacht hij. Ik heb die handreiking van Ab natuurlijk met beide handen aangegrepen.

Ab is een bijzondere man met humor. 'Met mij kun je lachen', zegt hij. Hij heeft een groot hart voor dieren en mensen. Hij laat als vrijwilliger honden uit bij het hondenpension.

Een keer per vijf jaar viert hij groots zijn verjaardag met veel dominees en het draaiorgel erbij. Een tijdje geleden z'n zeventigste verjaardag, met als eregasten de draaiorgelfamilie Perlee uit Amsterdam.

EEN GLIMLACH ALS TEKEN VAN VERBONDENHEID

Ik zag haar lippen meebewegen bij het lied ‘De Heer is mijn herder, ’k heb al wat mij lust, Hij zal mij geleiden naar grazige weiden. Hij voert mij al zachtkens aan waatren der rust.’

Ik leidde de kerkdienst op maandagavond in het zorgcentrum in de Twickelstraat in Den Haag.

Het was een kwetsbare vrouw – ze was verzonken in haar eigen wereld – en ze had geen contact met de anderen aan haar tafeltje. Wel was ze opgenomen in de kring van bewoners en vrijwilligers, maar ze maakte er tegelijk ook geen deel van uit. ‘Wie zou naar haar omzien?’, dacht ik bij mezelf. ‘Zouden er mensen zijn die zich over haar ontfermen?’ Bijzonder dat ze ging meedoen bij de oude geloofswaarden, zo met het bestaan verbonden geraakt dat ze door de schemering heen braken.

Ik vind het mooi om voor te gaan in deze kleine gemeenschap van ouderen. Ik zie hoe het geloof de mensen een leven lang gedragen heeft en draagt. Als ik na de dienst een poosje bij haar zit, kijkt ze me alleen maar even aan. En als ik haar zeg: ‘Fijn dat u erbij bent’, glimlacht ze en knikt. Ik schat in dat het allemaal alleenstaande mensen zijn die aan de dienst deelnemen. Iemand zegt voor de dienst dat ze heel nerveus is. Ze is gisteren net gekomen na een paar weken verpleegtehuis. ‘Ik ben helemaal van slag.’ ‘We hebben haar meegenomen, ze is mijn buurvrouw’, zei een dame naast haar. ‘Dan kan ze hier een beetje tot rust komen.’

Na afloop van de dienst zag ik ze samen gearmd de zaal uitgaan.

EEN HELE KERSTNACHT IN DE BAJES

Helemaal aan het begin van mijn loopbaan in het huis van bewaring in Den Bosch waren de pater en ik in de kerstnacht tot 's morgens vroeg in de radiokamer van het huis van bewaring gebleven. We maakten live een radio-uitzending voor de gedetineerden over het interne kanaal. We praatten de muziekstukken aan elkaar en we lazen gedichten voor en kerstwensen. Doel was met elkaar door deze moeilijke nacht vol gedachten aan thuis heen te komen. Het was een van de mooiste kerstnachten die ik heb meegemaakt. De gedetineerden hadden van tevoren verzoeknummers aangevraagd en ook kwam er zo nu en dan een actueel verzoekje binnen via de bewaarders die hun ronde liepen op de etages. Een veelgevraagd verzoeknummer was natuurlijk 'Eenzame Kerst' van André Hazes. Een bewaarder kwam ons midden in de nacht een stuk banketkrans brengen, dat hij van een gedetineerde door een schaffluikje gekregen had om aan ons te geven. De bewaarders vertelden ons later dat ze in tegenstelling tot andere jaren, nog nooit zo'n rustige Kerst hadden meegemaakt.

Leren op straat

Op straat, onder mensen, zijn veel levenslessen te leren. Vaak meer dan uit boeken.

EEN STANDWERKER

Van jongs af aan kom ik graag op de Haagse markt. Ik ben er recht tegenover geboren in de Herman Costerstraat hoek Boerenstraat, hartje Transvaal.

De markt is veelkleurig. Je hoort er veel plat Haags. Prachtig! Ik kan uren kijken naar standwerkers. Ze zijn heel welbespraakt en vaardig om iets aan de man te brengen. Daar kunnen wij als pastores goed bij in de leer. Ze praten eerst met veel humor een grote groep belangstellenden naar hun kraam toe. Heel goed zijn ze in de samenspraak met hun publiek. En ze bouwen langzaam de spanning op. Aanvankelijk krijg je niet het idee dat je een klant bent, maar het lijkt wel alsof je een theatervoorstelling bijwoont. Een horlogeverkoper vond ik een topper. Hij nam een heel lange aanloop naar het aanprijzen van zijn product, dat alsmaar verborgen bleef. Uiteindelijk onthulde hij het uurwerk als het meest bijzondere dat er te krijgen was. Ook was hij in staat doosjes met een onbekende inhoud voor vijf gulden te verkopen. Voor een beperkt aantal dat hij zei te hebben, nam hij eerst het geld in ontvangst. Wonderbaarlijk om te zien hoe mensen over elkaar heen vielen om te mogen betalen voor iets waarvan ze niet wisten wat het was.

LEREN VERLANGEN

‘Die pop krijg je toch voor sinterklaas’, zei een moeder tegen haar dochtertje bij een speelgoedkraampje op de Haagse markt. Ik stond er vlak achter. Het was een heel mooie pop die het meisje zag. Ze rukte en trok aan haar moeder, roepend dat ze de pop wilde hebben. De moeder kon er niet goed tegenop en onthulde toen het geheim van sinterklaas.

Ik dacht bij mezelf: jammer dat ze dat geheim verklapte. Ze had natuurlijk ook kunnen zeggen: ‘Dan vraag je hem toch aan Sinterklaas’. Dan was er nog iets onvervuld gebleven. Iets om naar te verlangen, naar uit te kijken.

Een kenmerk van onze tijd is dat alle behoeften direct bevredigd moeten worden. Je ziet iets en je moet het ook direct hebben. Het is goed om kinderen te leren zich te matigen en hun behoeftebevrediging ook uit te stellen of ervan af te zien als het niet haalbaar is. Het is goed om ze van jongs af aan te leren dromen. Op iets te hopen. Het gaat om leren verwachten dat de toekomst ook nog iets te bieden kan hebben. Om uit te kijken naar de onthulling van een geheim. De vervulling die misschien komt.

Mooi dat we daarvoor zo’n feest hebben als sinterklaas.

Tot slot

VERZOEKBRIEFJE

geestelijke nood
gelieve u in de naam van Onze lieve Heer een arme van geest de
hulp en de advies te geven.
de geïsoleerde vreemdeling op aarde
R.

Niemand komt tot Mij
indien het hem niet van
de Vader gegeven is tot
Mij te komen.
Laat de kinderen
tot Mij komen
en verhindert ze
niet, want voor zodanigen is
het koninkrijk der hemelen

2

Hoopgevend geloof

Het gewone leven is nu eens heel mooi en dan weer diep verdrietig. Hoop en wanhoop wisselen elkaar af.

In het vorige hoofdstuk heb ik daar iets van laten zien. Het kan gaan van diepgeworteld onvermogen – het lijkt nooit goed te komen – tot weer kleine lichtpuntjes zien, een nieuw begin. Voor iedereen zal dat wel herkenbaar zijn: het goede leven en het verfoefaaide leven, met alles daar tussenin. En dan komt de vraag op waar we op kunnen bouwen in vreugde en verdriet, als alles voor de wind gaat en als alles kapot is gegaan. En ook als er geen herstel meer is en het nooit meer goed komt.

Een geloofsovertuiging kan draagkracht geven aan het gewone leven van iedere dag. Geloof kan helpen om het verleden te verwerken, het heden te leven en toekomst te zien.

Voor mij heeft het christelijk geloof veel in huis om ons hele leven te dragen. Het is het meest complete antwoord op onze diepste levensvragen. Het plaatst onze levensweg in het licht van de hoop.

Tijdens mijn pastoraat in de gevangenis ben ik dieper gaan geloven. Ik heb het geloof van mijn ouders meegekregen. Ik groeide op als enig kind. We woonden in Den Haag in Moerwijk. Ik

heb een mooie jeugd gehad. Het geloof was niet zwaar, het was gewoon met het dagelijks leven verbonden. Mijn vader had een groot hart en was meer een doener dan een denker. Hij hield meer van geestelijke muziek dan van een preek. Voor mijn moeder was haar geloof vanzelfsprekend. Toen ik haar aan het eind van haar leven vroeg of ze nooit bang was om dood te gaan, zei ze: 'Nee, waarom? Ik weet toch waar ik heen ga.' Van mijn ouders heb ik levensvertrouwen meegekregen. Thuis leerde ik dat iedereen erbij hoort. Iedereen was altijd welkom. Mijn ouders deden veel voor anderen. Voor mij als kleine jongen was er in en om ons kleine huis veel ruimte om te spelen. Zo had ik een groot circus waar ik het hele huis mee door trok. En buiten bouwden we in de gemeenschappelijke tuin dorpen met tenten en karren door vaders gemaakt.

Toen ik op de middelbare school zat, kwam ik in aanraking met moderne literatuur. Ik las boeken van Jan Wolkers en Jan Cremer voor mijn literatuurlijst. Dat riep heel wat vragen op in de kennissenkring van mijn ouders. 'Mag Jan dat lezen?!' Mijn ouders waren er zelf aarzelend over, maar ze lieten me wel de ruimte met de nieuwe tijd mee te gaan. Ik zat bij de jeugdvereniging van de kerk. In de tijd dat ik theologie ging studeren, kwam ik ook met de politiek in aanraking. Ik werd lid van de ARJOS (de jongerenorganisatie van de Anti Revolutionaire Partij) en ik kwam onder de indruk van de beweging van evangelische radicaliteit in de ARP. Het christelijk geloof werd sterk vertaald in een beweging van gerechtigheid en vrede. Het ging om het koninkrijk Gods. Wij moeten leven naar Gods orde van zaken, zo formuleerde mijn leermeester prof. dr. Verkuyl het. Ook in de theologie en de kerk kamen de horizontale en maatschappelijke gerichtheid sterk tot ontwikkeling. De kerk moest staan voor een wereldsamenleving waar ieder mens en de schepping als geheel tot hun recht

kunnen komen. Het was voor ons thuis een nieuwe wereld die ik binnenbracht. Het recht van homo's om voor hun geaardheid uit te komen, strijd tegen de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika, tegen de Vietnampolitiek van Amerika, strijd voor gerechtigheid en eerlijk delen wereldwijd. Ook hier weer kreeg ik de ruimte, hoewel mijn ouders wel aan mijn politieke radicale oriëntatie moesten wennen.

Ik ben nog steeds overtuigd van de betekenis van het evangelie voor de inrichting van onze samenleving. Ik ben die maatschappelijke dimensie tijdens mijn gevangenispredikantschap ook weer sterker gaan verbinden met de verticale dimensie. Het geloof is van betekenis voor ieder mens persoonlijk en voor de inrichting van onze samenleving.

Jezus is het hart van het evangelie: de blijde boodschap voor de mensen en voor de wereld.

Voor alle levenssituaties heeft het evangelie dus iets te zeggen. Voor de diepte-dimensie van het persoonlijk leven en voor de breedte-dimensie van het maatschappelijk leven. Die diepte en breedte zijn ook te zien in het kruis, dat bestaat uit een horizontale en een verticale balk.

GELIEFD EN GEWILD

Liefde geven en ontvangen maakt het leven mooi. Zonder liefde is er geen leven.

Liefde is het hart van het christelijk geloof. In het Johannes-evangelie zegt Jezus: 'Gelijk de Vader mij heeft liefgehad, heb ook ik u liefgehad; blijft in mijn liefde.' (Joh. 15:9) 'Je zult de Here je God liefhebben met geheel je hart, geheel je ziel en geheel je verstand en je naaste als jezelf' is een korte kernachtige samen-

vatting. (Lucas 10:27) Het gaat dus heen en weer tussen God en mens en tussen mensen onder elkaar. Bijzonder daarbij is dat ieder mens zich in de relatie met God persoonlijk geliefd mag weten. De Bijbel heeft daar allerlei uitdrukkingen voor. Het begint al op de eerste bladzijde, waar we zien dat de mens niet een toevallig ontstaan wezen is, maar dat hij door God gewild is. De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis (Gen.1:26). En verderop in de Bijbel wordt over de mens gesproken als ‘kind van God’. (Matth. 5:44-46)

Dit gewild zijn en dit geliefd zijn geldt voor ieder mens.

Het kan moeilijk zijn om jezelf als een geliefd kind van God te zien. Ik ben mensen tegengekomen die nooit een greintje liefde hebben ervaren. En ook mensen die zulke gruwelijke dingen hadden gedaan en zo’n afstotelijk gedrag vertoonden dat je alles in jezelf moest overwinnen om met ze in contact te zijn, laat staan ze lief te hebben.

Er kunnen blokkades zijn in mensen zelf en tussen mensen onderling waardoor de liefde niet op gang kan komen. Je zou het wel willen, maar je kunt het niet, je hebt er de kracht niet voor. Dan is het bemoedigend te kunnen geloven dat er een bestaansgrond in de liefde is ook buiten de mens: in God. Het grootse van het Bijbels getuigenis is dat God de mens blijft liefhebben, vasthouden, als zijn kind blijft zien, wat de mens ook doet. Ieder mens mag zich altijd met heel zijn bestaan geworteld weten in Gods liefde.

Wat dat betekent, zien we in Jezus Christus: zijn levensweg, zijn omgang met de mensen, zijn lijden, zijn sterven en zijn opstanding. In Hem zien wij hoe God zich over ons ontfermt, ons leven draagt. Hij maakt heel wat wij zelf niet heel kunnen maken. Hij doet ons opstaan uit alle dodelijke wanhopigheid en uit de dood. Van die God mogen wij bondgenoten zijn. Zijn liefde mogen wij

doorgeven aan mensen die dat nodig hebben. Het christelijk geloof verankert dat niemand prijsgegeven wordt aan een leven zonder liefde. We blijven altijd – hoe moeilijk dat ook kan zijn – iemand zien die net als wij geschapen is om liefde te ervaren en liefde te geven.

JE MAG ER ZIJN

Een diep menselijk verlangen is ‘er te mogen zijn’. Het gaat om ‘erbij te horen’, ‘gekend te zijn’, ‘mee te tellen’, ‘een plaats te hebben’. Het is ook samen te vatten in ‘aanvaard te zijn’.

Dat gevoel er te mogen zijn, kan niet tot ontwikkeling zijn gekomen of beschadigd zijn. Als dat zo is, geeft dat een grote bestaanonzekerheid. Aanvaarding is wezenlijk in het christelijk geloof.

Het geloof dat de mens door God geschapen is, vormt de basis van ‘er te mogen zijn’. Als beelddrager van God heeft ieder mens een unieke waardigheid. En die waardigheid is onvervreemdbaar, hoe je leven ook loopt. Iemands daden kunnen worden afgewezen, als persoon blijft hij aanvaard door God, door alles heen. Er te mogen zijn, is zo ook verankerd boven de mens uit. En het betekent eveneens dat wij elkaar ook zo tegemoet treden: elkaar aanvaardend.

Wat de waarde is van het begrip aanvaarding wordt heel duidelijk in de gevangenis.

Daar speelt een heel grote aanvaardingsproblematiek, zowel bij gedetineerden zelf alsook vanuit de samenleving in de richting van de gedetineerden.

Bij veel gedetineerden zag ik dat zij zichzelf niet meer konden aanvaarden door het delict dat zij hadden gepleegd. Vaak zat het

ontbreken van die zelfaanvaarding ook al diep in hun levensgeschiedenis. Van jongs af aan was er een laag zelfbeeld. Ook aanvaarding vanuit de samenleving is vaak heel moeilijk door de afschuw over het delict dat is gepleegd.

De betekenis van de christelijk geïnspireerde 'aanvaarding' werd mij heel duidelijk in een gesprek met een aantal vrijwilligers. Ik was als spreker aanwezig op de landelijke vrijwilligersdag van Gevangenen-zorg Nederland. Het thema was 'geloof in herstel'. Ik was gevraagd te spreken over de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde voor zijn herstel. In een van de gespreksgroepen na de lezing ging het om bezoek van vrijwilligers aan tbs-gestelden. Een van de punten uit het gesprek was de moeite die veel tbs'ers hebben om hun eigen aandeel in hun levensgeschiedenis te zien. Iemand noemde het vaak volstreekte eenrichtingskarakter van een contact. Hij wist eigenlijk nooit of de bezochte het bezoek op prijs stelde. Van deze tbs-gestelde kwam nooit enig signaal, zelfs niet het kleinste. De vrijwilliger werd geadviseerd het contact af te bouwen. Dat kon hij niet. Hij ging door – jaar in, jaar uit – tot hij een keer kwam en zag dat de man die hij bezocht voor het raam op de uitkijk stond, om te kijken of hij er al aan kwam...

Ik was ervan onder de indruk dat vrijwilligers jaar in jaar uit met grote regelmaat mensen bezoeken in de tbs-instelling. Mensen zonder perspectief, die geen of nauwelijks bezoek meer krijgen, met zware problematiek en weinig of geen zelfreflectie, met wie vaak geen wederkerigheid bestaat. En toch gaan ze, omdat de ander waardevol voor hem of haar geworden is.

Dat is een krachtig getuigenis, ook van de liefde van God voor de mensen.

Ook voor de predikant kan het weleens moeilijk zijn om iemand voluit te aanvaarden.

Er kan heel zware psychische problematiek zijn of afstotend en kwetsend gedrag. Nogal eens moet men het uithouden met verwoest mens-zijn en omgaan met mensen met wie niemand het uithoudt. Van de mens uit kunnen er grenzen zijn in de aanvaarding. Dat is heel begrijpelijk. En daar moeten we ons ook altijd van bewust zijn. Tegelijk weten we zeker dat we als ambtsdragers dienaren zijn van Hem die ieder mens – hoe geschonden ook – tot zijn kind rekent. Met het ambt bekleed geven we principieel nooit op de mens in de ander te zien; geen grens die ons weerhoudt, ook niet in onszelf, om hem of haar nabij te zijn.

JE BENT UNIEK

Ieder mens mag er zijn en is als persoon uniek. Hij heeft eigen talenten en mogelijkheden. Ze kunnen heel manifest aanwezig zijn, of ze kunnen volledig verborgen zijn.

Ik ontmoet mensen die wel veel uiterlijk vertoon hebben, maar die niet weten wie ze diep van binnen zijn. Ze hebben geen persoonlijke identiteit ontwikkeld. In de persoonlijke identiteit gaat het erom dat je ‘weet wie je bent’. Je kent jezelf met je sterke en met je zwakke punten.

Weten wie je bent is belangrijk op je levensweg. Persoonlijke identiteit is van belang in alle levenservaringen en in de ontplooiing van het leven. Het ontwikkelt zich van de kinderjaren tot aan de volwassenheid. Maar ook daarna blijft de identiteit in ontwikkeling. Iemand kan zichzelf zien als een individualiteit gericht op zichzelf alleen. Dan is er een volledig op zichzelf alleen betrokken levensstijl. Er kan ook een individualiteit zijn die zich realiseert in relatie met anderen. Het christelijk geloof levert een belangrijke bijdrage aan de vorming van onze identiteit.

Mooi vind ik dat beschreven in J.B. Metz, 'Glaube in Geschichte und Gesellschaft'.⁹ Het christelijk geloof is aldus Metz 'subject constituerend en identiteit vormend'. De mens is iemand. Onderdeel van die identiteit is dat de mens als subject niet op zichzelf staat, maar in relatie tot de Ander, de ander en de schepping als geheel. Hij draagt verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor zijn medeschepselen. Met mens-zijn is universele solidariteit wezenlijk gegeven. We zijn in een wereldwijde broeder- en zusterband met elkaar verbonden.

VERANTWOORDELIJKHEID

Ieder mens draagt persoonlijke verantwoordelijkheid. Dat maakt het mens-zijn bijzonder. De mens is geen robot of een willoos wezen, maar hem is het beheer van de aarde toevertrouwd. 'En de Here God nam de mens en plaatste hem in de hof van Eden om die te bewerken en te bewaren.' (Genesis 2:15) Elders staat dat mensen medewerkers van God zijn (1 Korintiërs 3:9) Dat betekent dat de mens geroepen is zich niet alleen verantwoordelijk te voelen voor zichzelf, maar ook voor de wereld die hij bewoont. Zo kan er een appel op hem worden gedaan en zo kan hij worden aangesproken op zijn daden. De visie op de mens als verantwoordelijk persoon heeft gevolgen voor wat van mensen gevraagd kan worden. In het justitiepastoraat heb ik gedetineerden altijd gezien als mensen die verantwoordelijk zijn voor hun levensstijl en voor hun daden. Daarop aangesproken worden, behoort tot hun men-

---

⁹ Metz, J.B. *Glaube in Geschichte und Gesellschaft, Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie*, Mainz

selijke waardigheid. Voor de ontwikkeling van een persoonlijke levensstijl en voor een maatschappijvisie is de mens zien 'als draager van verantwoordelijkheid' essentieel.

De mens zien als een verantwoordelijk persoon is van belang in de actuele discussie over het al of niet bestaan van de vrije wil. Hersenonderzoekers Victor Lamme en Dick Swaab poneren de stelling dat de vrije wil van de mens niet bestaat. Heel veel dingen doen wij onbewust, omdat onze hersenen geprogrammeerd zijn om te handelen zoals we doen. In 2012 nam ik deel aan het tv-programma Schepper & Co van Jacobine Geel. Aan tafel zat ook Victor Lamme. Het programma begon met het proces tegen Robert M. Zou het door hem gepleegde misbruik van kinderen op een automatisme kunnen berusten en zou hij dus niet anders kunnen? Dat was een van de vragen die op tafel kwam.

Het door Victor Lamme in zijn boek 'De vrije wil bestaat niet' gepresenteerde onderzoeksmateriaal vind ik heel indrukwekkend. Tal van onderzoeken laten zien hoe wij met reflexen reageren en hoe er automatismen in ons handelen zijn. Heel veel van ons handelen doen we onbewust – het allergrootste deel, wordt wel gesteld. Dat neemt echter naar mijn mening de persoonlijke verantwoordelijkheid niet weg. Ik vind dat wij ook verantwoordelijk zijn voor het reflexmatige en het automatisme in ons handelen. Zeker als wij aangetoond hebben gekregen dat dat bestaat, vraagt dit een alert zijn daarop. We kunnen ook proberen nieuw gedrag aan te leren.

Op www.kennislink.nl kwam ik een reclasseringsambtenaar tegen die met een seksueel delinquent een delictscenario maakte, waaruit een bepaald patroon naar voren kwam. Hij maakte een terugvalpreventieplan waarin stond op welke signalen de ex-delinquent moest letten en wat hij moest doen als die signalen weer zouden optreden. Op deze manier kon hij meer greep krijgen op automatismen in zijn gedrag.

GEBORGENHEID EN HOUVAST

Ieder mens zoekt geborgenheid. Hij wil ergens of bij iemand, bij andere mensen, thuis zijn. Als er geen geborgenheid is, dan is er een diep gevoel van verlatenheid en vervreemding. Geborgenheid is al aan de orde vanaf ons allereerste begin: de moederschoot. En geborgenheid ervaren, behoort vervolgens vanaf onze allereerste levensdag tot onze primaire ervaringen. Het gaat om het ontwikkelen van basisvertrouwen – basic trust. Dat is een oergevoel dat we ontvangen van onze ouders/opvoeders. Zo kunnen kinderen leren de wereld en het leven als een veilig thuis tegemoet te gaan. Of ze ervaren dat het een onveilig thuis is. En dat kan hen gedurende hun hele leven opbreken.

*In haar boek *Intensive Care* schrijft Rosita Steenbeek over dat oervertrouwen. Ze beschrijft haar herstelperiode na een ernstig auto-ongeluk dat ze samen met haar moeder heeft gehad, vlak na het overlijden van haar vader.*

Aan het eind van haar herstelperiode kijkt ze terug op haar ouderlijk huis en beschrijft ze hoe ze in haar jeugd hutten bouwde onder het bureau van haar vader.

En dan zegt ze (ik citeer): ‘Die hut onder het bureau van mijn vader, was toen mijn vaste burcht. Ik heb altijd beseft dat die – vaste burcht – niet voor eeuwig zou zijn. Toch merk ik dat die vaste burcht ook een beetje in mijzelf zit.

Ik droomde dat ik terugkwam in mijn huis, mijn eigen huis. Het was aan alle kanten stuk; overal zaten grote gaten. Maar de muren waren heel dik. De structuur was overeind gebleven. De grote liefde tussen mijn ouders, de gelukkige kindertijd, hebben die muren gebouwd in mij.’¹⁰

---

¹⁰ Steenbeek, Rosita, *Intensive Care* (2004) Ambo

Het christelijk geloof heeft veel te bieden als het gaat om geborgenheid. De relatie tussen God en mens is niet afstandelijk, hoogverheven. Integendeel: er is sprake van een persoonlijke relatie. Overal in de Bijbel zien we hoe nauw God en mensen met elkaar verbonden zijn. Die band scheidt levensvertrouwen.

'Ineens stond ik alleen in een heel grote wereld, toen ik vrijkwam', vertelde Laila, bewoonster van een Exodushuis. Ze had vastgezeten in de vrouwengevangenis. 'Ik trok me vaak terug op mijn eigen cel. Ik had daar mijn eigen dingetjes. Waar ik me iedere dag grote zorgen over maakte, waren mijn kinderen. Ze waren toen 13 en 4. Bij iedere hap die ik zelf at, vroeg ik me af of zij die dag wel gegeten zouden hebben.

Om weer een goede moeder voor mijn kinderen te worden, ben ik naar Exodus gegaan. Ik leer hier vooral dichtbij mezelf te leven. Het is wel een zwaar programma, maar dat is het me wel waard. Iedere morgen ga ik om kwart voor zes de deur uit, om mijn jongste naar school te kunnen brengen. 's Middags haal ik haar ook weer op van school en breng haar naar huis. Dan wacht ik tot haar vader of zus thuiskomt, en dan ga ik gauw terug naar Exodus, want ik moet op tijd weer binnen zijn. Het is ook wel moeilijk in Exodus, met al die regels. Maar ze zijn wel nodig.

Een keer hoorde ik een stem die zei: "Geef niet op, je kunt het!" Ik lees iedere dag in mijn Bijbel. Elk woord dat ik lees, vertrouw ik. Ik geloof erin en dat geeft me rust. Het geeft me een gevoel dat God naar me luistert.

Voordat ik vast kwam te zitten, zat ik de hele dag thuis, zonder werk. Mijn vrienden werkten allemaal. Ik had voor mijn gevoel eigenlijk niks te melden. Ik raakte helemaal opgesloten in mijn eigen wereld. Ik kon ook geen hulp vragen. Die hulp was er natuurlijk wel, maar het lukte me niet om er gebruik van te maken. Ik voel me hier bij Exodus heel veilig om weer te leren mijn eigen weg te gaan. Hier heb ik geleerd

dat je niet alles zelf hoeft te doen. Je kunt hulp vragen. Dat geef ik ook door aan mijn kinderen.

Ik weet heel goed wat het betekent geborgenheid te missen. Toen ik heel jong was, gingen mijn ouders scheiden. Ook zelf ben ik een alleenstaande moeder.

Ik werk er hard aan dat het weer goed komt met de kinderen. Ik mag ieder weekend naar ze toe. Dat vind ik zo mooi, dat ik weer hun moeder kan zijn en dat ze weer weten dat ik er voor ze ben, dat ze altijd bij mama terecht kunnen. Ik zie al echt weer een toekomst voor me.'

SCHULD EN VERGEVING

Wat doen we met ons handelen dat niet goed is? En met onze slechte daden? Hoe gaan we om met onze schuld?

Vaak heb ik in de gevangenis gezien hoe moeilijk het is voor gedetineerden om te praten over wat in het delict is gebeurd en schuld te bekennen. Er kunnen allerlei oorzaken zijn om schuld niet toe te laten of om schuld af te wentelen. Die belemmeringen¹¹ kunnen in iemand zelf zitten, maar er zit ook iets in onze cultuur om schuld en boete niet toe te laten.

'Schuld, boete en vergeving horen bij een traditioneel mensbeeld dat veel moderne westerse mensen tegenwoordig achter zich hebben gelaten', stelt Hans Achterhuis in een interview in Trouw.¹² Als voorbeelden van het ontbreken van moreel bewustzijn noemt hij sporters als Lance Armstrong en topmensen uit

¹¹ Beschreven in 'Een misdadiger is meer dan zijn delict', pag. 127, 128.

¹² Trouw, 11 februari 2013.

de financiële wereld die hun cliënten ernstig hebben misleid. In Zuid-Afrika kon volgens Achterhuis een Waarheids- en Verzoeningscommissie functioneren, omdat daar ‘zowel de traditie van het christendom als de Afrikaanse filosofie van de Ubuntu leefde, de gemeenschappelijkheid, de saamhorigheid’.

Achterhuis verwijst naar de Franse filosoof Pascal Bruckner (la tyrannie de la penitence) volgens wie schuld en berouw bij de westerse mens vooral bestaan uit het terugblikken in een ver verleden (kolonialisme, slavenhandel, slavernij en onderwerping door niet-westerse volken). Hij stelt dat het zwaar is om onze tekortkomingen in het heden onder ogen te zien.

Toch is het van groot belang in het pastoraat aandacht aan de schuldvraag te besteden, ook in het justitiepastoraat. In de eerste plaats kan dat voor slachtoffers van misdrijven van grote betekenis zijn. Maar ook voor de gedetineerde zelf is de erkenning van wat gebeurd is in het delict en zijn verantwoordelijkheid daarin nodig om zelf ook weer verder te kunnen en een weg van herstel te gaan. Iemand serieus nemen in zijn schuld is een daad van medemenselijkheid. Dat is moeilijk. We zijn snel geneigd om er langsheen te gaan. Het niet toe te laten, omdat wij ook niet weten wat we ermee aan moeten. Ook kunnen we het moralistisch vinden om met iemand over zijn tekort te spreken. Laat staan hem of haar daarop aan te spreken.

Van een gevangenisalmoezenier uit België hoorde ik een aangrijpend verhaal. Hij vertelde over een ex-gevangene die zelfmoord had gepleegd nadat hij vrijgekomen was. In zijn afscheidsbrief schreef hij dat hij niet meer met zijn schuld verder kon leven. Hij had zich in de gevangenis heel verlaten gevoeld en hij had het een tekort gevonden dat niemand in de gevangenis met hem daarover gesproken had.

Erkenning van schuld alleen al kan bevrijdend werken. Ds. Bus-

kes noemde eens zo'n voorbeeld. Het ging over een kunstenaar die op hoge leeftijd op zijn sterfbed lag. Hij zei voortdurend tegen iedereen die bij hem kwam: 'Ik ben veroemd, ik ga verloren!' Iedereen probeerde hem een beetje op te beuren. Ze wezen hem op de grote betekenis die hij voor veel mensen in zijn leven had gehad. Hij was toch altijd goed voor iedereen geweest. Wat er ook gezegd werd, hij bleef bij zijn gevoel van verlorenheid. Iemand had voorgesteld dominee Buskes te laten komen, omdat hij ook bekend was bij veel mensen buiten de kerk. De man vond het goed. Toen Buskes bij hem kwam, was het eerste wat de kunstenaar zei: 'Dominee, ik ben veroemd en verloren!'. Buskes zei: 'Ja, dat is ook zo', waarop de man uitriep: 'Eindelijk iemand die het niet ontkent!' Dat gaf de ruimte om dieper over de realiteit van zijn leven in gesprek te gaan.

Nogal eens kunnen dingen die misdaan zijn niet meer goedgeemaakt worden. Het is al te lang geleden, of degene om wie het gaat is er niet meer. Heel scherp heb ik in de gevangenis gezien hoe groot de schuld kan zijn die iemand met zich meedraagt. En waar hij zichzelf ook niet meer van kan bevrijden.

Het christelijk geloof schept een veilige ruimte om over schuld te spreken en die schuld ook te erkennen. In het Handboek Justitiepastoraat schrijft dr. Henri Veldhuis een prachtig artikel over de verborgen kracht van schuldverwerking. Hij stelt daar dat 'schuldverwerking alleen mogelijk is op basis van liefde en genade. Dat is ook het hart van het Evangelie. Verantwoordelijkheid en schuldverwerking groeien alleen op de voedingsbodem van onvoorwaardelijke liefde, in het aangevochten besef dat een mens toch recht van bestaan heeft, ondanks alles; recht van bestaan bij de gratie Gods, recht van bestaan binnen het rechtsbestel.'¹³ Veldhuis wijst

---

¹³ Handboek Justitiepastoraat, pag. 234.

er verder op dat 'het leven van een mens, voordat hij ook maar iets goeds of verkeerd heeft gedaan, voordat hij crimineel of brave burger is geworden, al is gerechtvaardigd door de belangeloze en onvoorwaardelijke liefde van God.¹⁴ En verder: 'De kruisweg en kruisdood van Jezus zelf kunnen gezien worden als een ultieme vorm van herstelrecht, zoals God zelf het aan mensen aanbiedt. Tot het uiterste toe beaamt Jezus aan het kruis het menselijk leven, ons bestaansrecht, een blijvend ja-woord voor alle mensen, ook al slaan die dat ja-woord telkens weer aan het kruis.¹⁵

In de gevangeniskerk benaderen wij mensen altijd vanuit aanvaarding. Wij laten gedetineerden voelen dat ze iemand zijn, een kind van God, bemind door Hem. Boven alles uit onze broeder en zuster. Juist in de gevangeniskerk wordt de goedheid en de grootheid van God zichtbaar. Bij Hem zien we dat de eerste woorden die altijd tot ons gesproken worden liefde en genade zijn. Daar vallen wij nooit buiten op onze levensweg.

Vanuit deze diepe aanvaarding kunnen uiteindelijk ook de donkere bladzijden van onze geschiedenis besproken worden. Het bezig zijn daarmee is er niet op gericht om mensen te kleineren. Het is er ook niet op uit om iemand hard te confronteren met wat hij gedaan heeft. Voor Veldhuis is het 'een mens terecht en authentiek aanspreken op zonde en schuld (...) een vorm van empowerment; hemzelf inschakelen als verantwoordelijk voor zijn eigen leven en toekomst, en hem dan helpen die verantwoordelijkheid te nemen en de weg van herstel op te gaan, hoe zwaar die weg ook kan zijn.¹⁶

Liefde en aanvaarding scheppen zo de ruimte om schuld te bekennen, berouw te tonen en vergeving te vragen aan de mensen en

14 Handboek Justitiepastaat, pag. 237.

15 Handboek Justitiepastaat, pag. 240.

16 Handboek Justitiepastaat, pag. 236.

aan God. Een weg van bevrijding te gaan. Vrijheid tegemoet, die meer is dan vrijkomen uit de gevangenis.

Schulderkenning van wat is gedaan doet recht aan het slachtoffer.

De oriëntatie op vergeving mag uiteraard op geen enkele wijze opgevat worden als een moreel appel op de slachtoffers van misdrijven om vergevingsgezind te zijn.

VERZOENING

Verzoening is een wondermooi iets. Er is perspectief, er is bevrijding van schuld en herstel van relaties. Het is het ultieme perspectief als dingen niet goed verlopen zijn tussen de mens en God en tussen de mensen onderling. Het is ook het uiteindelijke perspectief van het justitiepastoraat.

Jezus Christus, onze Heer en Verlosser, een synodaal geschrift van de voorlopers van de Samen op Weg-kerken, spreekt over de werkelijkheid van de verzoening als een geheim.¹⁷ De verzoening wordt niet in één beeld, maar in vele beelden uitgebeeld in het Nieuwe Testament. Uit die beelden zijn in het verleden verzoeningsleren samengesteld (pag. 22 en 23). Daar kunnen talrijke dogmatische vragen bij worden behandeld. Ik laat dat allemaal liggen. Ik zoek naar een paar aanknopingspunten voor de concrete werkelijkheid zoals ik die in de gevangenis tegenkom. 'Ons is de bediening van de verzoening gegeven', zegt Paulus. (2 Korintiërs 5:18) Het hele stuk (2 Korintiërs 5:11-21) gaat over het ambt van de verzoening. Ik haal daar twee punten uit naar voren. De verzo-

¹⁷ December 2000.

ning gaat van God uit: 'En dit alles is uit God, die door Christus ons met zich verzoend heeft.' En direct daarvoor: 'Zo is dan wie in Christus is een nieuwe schepping: het oude is voorbijgegaan, zie het nieuwe is gekomen.' (2 Korintiërs 5:17) In de rauwe werkelijkheid van ons bestaan, waar wij onszelf niet van kunnen bevrijden, kan een volstrekt nieuwe levenswerkelijkheid ontstaan. Niet door wat wij doen, maar door wat God doet. Hij scheidt een uitzicht op heelheid die we zelf niet kunnen realiseren. In dit perspectief op verzoening spelen in de Bijbel reële levenswerkelijkheden mee, zoals dat het kwaad niet oppermachtig is, maar door Christus wordt overwonnen. Het kwaad dat mensen doen, wordt niet ontkend maar erkend. Er kan berouw over worden uitgesproken voor God en voor de slachtoffers. Verzoening betekent niet dat vervolgens alles bij het oude blijft, maar vraagt om een toewending naar een nieuw leven, met God en met elkaar.

JEZELF DOOR DE BRIL VAN DE TOEKOMST ZIEN

Nu eens leven we op de top van een berg, dan weer in een diep dal, met alles ertussenin. We kunnen hoopgevend zijn en licht om ons heen verspreiden voor andere mensen. We kunnen voor elkaar het leven verlichten. Maar we kunnen elkaar ook verdriet doen en elkaar breken. Ieder mens heeft wel minder fraaie bladzijden in zijn levensverhaal.

Het leven kan glanzen en het kan ons volledig uit handen vallen. De breuk kan zo groot zijn dat een nieuw begin niet meer mogelijk is. Alles is dan verduisterd. Waarom zou je nog opstaan en de gordijnen opendoen? Dat kan komen door iets wat gebeurd is, iemand die je mist door de dood, doordat iets waar je je voor hebt ingezet tot de grond toe is afgebroken, miskenning of be-

drogen zijn. Zo kun je vast gekluisterd zitten in het verleden. Je kunt naar jezelf kijken door de bril van het verleden en daarin alleen maar reële blokkades zien, zodat je je niet naar de toekomst kunt omdraaien.

Jezus kijkt naar ons door de bril van de toekomst. Heel mooi vind ik dat verwoord in het verhaal van de genezing van de blindgeborene (Johannes 9).

Voorbijgaand ziet Jezus een blinde man. Hij zit te bedelen. Hij is al sedert zijn geboorte blind, staat erbij. Hij zit in een sociaal isolement!

Die mensen kunnen we allemaal tegenkomen. Je kunt er zo je eigen gedachten bij hebben en je afvragen hoe dat zo gekomen is. Soms verkeren ze al van generatie op generatie in een achterstandssituatie.

Voorbijgaand ziet Jezus die man. Dat is een heel belangrijk begin van het herstel van zijn leven. Het is een opening die Jezus maakt in het sociaal isolement. In dat zien van Jezus wordt iets persoonlijks ingebracht bij iemand die een maatschappelijk probleem geworden is.

Van Jezus leren we dat je, door iemand persoonlijk te zien, een gaatje prikt in de werkelijkheid waarin hij zich bevindt. Deze werkelijkheid gaat Jezus steeds verder openbreken.

De discipelen zien de man ook. Maar ze zien hem anders dan Jezus. Ze nemen hem waar. Ze zien alleen de buitenkant. Zij zien niet de man zelf, maar ze kijken naar hem vanuit hun eigen optiek. Dat blijkt uit de vraag die ze stellen: 'Heeft deze gezondigd of zijn ouders?' 'Blind geboren zijn' kan je naar de overheersende mening van die tijd niet zomaar overkomen.

Als iemand blind geboren is, dan moet er in het verleden iets zijn gebeurd. Dan moet er iets mis zijn met hemzelf. Dat moet dan in de moederschoot zijn gebeurd. Of er moet iets aan de hand zijn met z'n ouders.

De oorzaak van de levenssituatie van de man ligt voor de discipelen vast in een ver verleden. Je kunt naar mensen of naar jezelf kijken door

de bril van het verleden. Wat er allemaal met je gebeurd is, vormt een blokkade voor ontwikkeling.

Je kunt ook naar mensen kijken door de bril van de toekomst. Dat doet Jezus. Noch deze heeft gezondigd, zegt hij, noch zijn ouders. Hij bevrijdt hem van het verleden of van de kijk van de mensen op zijn verleden. En dan komt het, de grote opening van de toekomst: de werken van God moeten in hem zichtbaar worden, zegt Jezus. Jezus leert ons bij onszelf en bij anderen te kijken naar wat nog allemaal tot ontwikkeling kan komen.

‘De mens is voor een tijd een plaats van God’, zegt de dichter Gerrit Achterberg.

APPLAUS NA DE PREEK

Het hele stiltecentrum zit vol met gedetineerden die gekomen zijn voor de kerkdienst. Eerst wordt er samen koffie gedronken in een klein zaaltje. Vrijwilligster Riet zet de koffie. ‘Ik ben hier graag’, zegt ze. ‘Ik heb in de gezondheidszorg gewerkt. Jammer genoeg doe ik dat niet meer. Dit geeft mij voldoening, om hier een beetje gezelligheid te brengen.’

Vrijwilliger Piet loopt rond om mensen te begroeten. ‘Hoe is het met je moeder?’, hoor ik hem aan iemand vragen. In de kerkzaal ernaast heeft het gedetineerdenkoor al geoefend onder leiding van vrijwilligster Wilma. Ze begeleidt hen op de piano. Ze coacht de zangers lichtvoetig, maar wel met vaste hand. Een hele prestatie om zo’n groep sterke mannen aan het zingen te krijgen. Ze doen het vol overgave.

De dominee begint de dienst en heet iedereen welkom. Op zijn openingswoorden ‘...in dagen van vrijheid en gevangenschap’ antwoordt de hele zaal met: ‘God wees met ons en geef ons licht’. Dan worden de paaskaars en de Amnestykaars aangestoken. Voor het gebed vraagt de dominee nog even onopvallend aan iemand zijn pet af te zetten.

Hij doet dat direct. En er wordt gebeden: 'Wil ons vergeven wanneer wij voorbijgegaan zijn aan de waarde van de ander.' Het gebed wordt vervolgd door de rooms-katholieke pastor. Hij zoekt de communicatie met de aanwezigen. Hij wijst op de zevenarmige kandelaar die op de tafel staat. Zes scheppingsdagen en de zevende dag als een dag van rust. De kleuren van de regenboog staan erop. De kerkgangers noemen voorbeden en bij iedere voorbede wordt een kaarsje aangestoken. 'M'n vrouw'; 'gezondheid'; 'mensen die arm zijn'; 'kracht voor een medegedetineerde die naar een andere inrichting gaat'; 'de nieuwe paus'; 'de vrijwilligers'. Het zevende kaarsje wordt door de pastor aangestoken om God te eren.

Dan de schriftlezing en de verkondiging. De korte preek die ik daar mocht houden ging over kijken naar jezelf door de bril van de toekomst. Na het amen is er applaus. Dat kom je toch niet vaak tegen in de kerk. Tussendoor zingt het koor liederen, waaronder 'Oh, freedom!':

*Oh, freedom, oh, freedom
Oh, freedom over me.
And before I'd be a slave
I'd be buried in my grave
and go home to my Lord and be free.*

De dienst wordt afgesloten met het Onze Vader. De meesten doen mee. Ik hoor om me heen allemaal verschillende talen.

Ten slotte de zegen. Iedereen gaat staan.

WAAR LEEF IK VOOR?

Waar moet het heen met ons leven en met de wereld? Waar leef ik voor? Waar gaat het om?

Dat zijn belangrijke levensvragen. Hoe kunnen we weten waar het heen moet met onszelf en met de wereld?

Jezus beantwoordt die vraag heel concreet. Waar het heen moet is volgens Hem naar het koninkrijk van God. Het koninkrijk van God: dat komt over als een hoogverheven en massief begrip. Het gaat echter in het koninkrijk van God om heel nabije dingen. Om dingen die we allemaal meemaken in het gewone leven. Heel simpel gaat het om verdriet om iemand die je mist, pijn en lijden, onrecht, achtergesteld zijn, niet gekend zijn, niet begrepen worden... en tegelijk om je inzetten voor gerechtigheid, iedereen erbij – niemand uitgesloten, vrede, verzoening, troosten en bemoedigen, voorthelpen. De aarde bewoonbaar maken voor mensen, dieren, de natuur. Het gaat om heelheid van de totale schepping. In het koninkrijk van God gaat het niet om dingen die moeten, maar om dingen waar we allemaal naar verlangen. Het gaat om heelheid aan de gebrokenheid voorbij. We worden opgeroepen tot een nieuwe levenswandel. Een levensstijl die beantwoordt aan het kennen van Christus, lezen we in Efeziërs 4:17-32. Ik herinner mij daarvan nog dat mijn vader altijd in zijn eigen woorden zei: 'Laat de zon niet ondergaan over je eigen kwaadheid'. Het hoofdstuk over de nieuwe levenswandel loopt uit op de tekst: 'Maar weest jegens elkander vriendelijk, barmhartig, elkander vergevend, zoals God in Christus u vergeving geschonken heeft'.

Het mooie van het koninkrijk van God is dat we het niet op eigen kracht alleen hoeven te doen. In het koninkrijk van God gaat het om een wereld van gerechtigheid en vrede waar God aan werkt. Hij werkt daar niet buiten ons om aan. Wij worden erbij ingeschakeld. We mogen met Hem meedoen. Ik vind dat in mijn werk heel bemoedigend. En een sterke inspiratie om door te gaan en vol te houden.

In de gevangenis kreeg ik nogal eens een heel moedeloos gevoel: zoveel kwaad, zoveel onvermogen, zo veel slechtheid, zo veel mensen die keer op keer terugkeerden. Was het geen dweilen met de kraan open? In de kerkdienst op zondag hoorde ik dan ook weer zelf dat ik er niet alleen voor stond. En dat het ook niet van mij afhing. Maar dat wij mogen meedoen in wat God doet. Dat we alles wat we ervaren en alles wat we doen mogen zien binnen de horizon van het koninkrijk van God dat komende is in de wereld.

TOEKOMST

Toekomst zien is een diep menselijk verlangen. Als alles goed gaat, is er een vanzelfsprekend perspectief. We staan dan vol verwachting in het leven.

Het perspectief kan ook verminderen, langzaam zonder dat je het zelf in de gaten hebt. Of het kan ineens volledig weg zijn. Ik kom veel mensen tegen die met hun gezicht naar het verleden en met hun rug naar de toekomst staan.

Er kunnen dingen gebeuren waardoor er naar de mens gesproken geen toekomst meer voor iemand is. Je bent ongeneeslijk ziek. Opgegeven. Je bent op hoge leeftijd gekomen en je hebt niemand meer. Je ervaart je bestaan als volstrekt zinloos. Je hebt een levenslange gevangenisstraf. Het leven kan ons uit handen vallen en alle glans verliezen. We kunnen in totale wanhoop gedompeld zijn. Zo kan het licht uit ons leven verdwijnen. Plotseling of langzaam. In de Bijbel staan veel van die verhalen. Ze kunnen lijken op ons eigen levensverhaal. De Bijbel is als ons eigen levensboek, waarin wij onszelf kunnen herkennen. Bijzonder in de Bijbel is dat de wanhoop niet het laatste woord heeft. Ons levensverhaal wordt verbonden met Gods verhaal. En zo kan er dan licht val-

len op wat wij meemaken. En we kunnen ons bestaan zien in het licht van Gods toekomst. De Bijbel staat vol met beelden daarvan. Heel scherp is de focus gericht op Jezus, als degene die opstond uit de dood, als eerste, voor ons uit. En verder in de Openbaring van Johannes staat dat God alle tranen van de ogen zal afwissen. Dat de dood niet meer zal zijn, noch rouw, noch geklaag, noch moeite. Johannes ziet een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Er is altijd een nieuw begin bij God.

Heel mooi vind ik dat persoonlijke toekomstperspectief beschreven door Paulus in zijn eerste brief aan de Corinthiërs.¹⁸ ‘Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen, doch straks van aangezicht tot aangezicht.’ De toekomst is geen eindeloze leegte, maar wij zijn op weg naar een zien van aangezicht tot aangezicht.

WERELDWIJDE HUMANITEIT

De hele Bijbel door gaat het in alle toonaarden over recht, gerechtigheid en vrede. Het gaat om wereldwijde humaniteit. Het wereldtoneel komt in beeld.

‘Hij zal richten tussen vele volkeren en recht spreken over machtige natiën tot in verre landen. Dan zullen zij hun zwaarden tot ploegscharen omsmeden en hun speren tot snoeimessen; geen volk zal tegen een ander volk het zwaard opheffen en zij zullen de oorlog niet meer leren. Maar zij zullen zitten, een ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom, zonder dat iemand hen opschrikt, want de mond van de Here der heerscharen heeft het gesproken.’ (Micha 4:3, 4)

¹⁸ 1 Kor. 13:12a

En ieder mens wordt geroepen bij te dragen aan die humaniteit. 'Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is en wat de Here van u vraagt: niet anders dan recht te doen, getrouwheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God.' (Micha 6:8)

DE VRAAG NAAR GOD

Over het bestaan van God kunnen eindeloze theoretische discussies worden gevoerd. De vraag naar God kan ook uit het gewone leven opkomen. Een jaargenoot van mij in de studie theologie kreeg bij een kerkelijk examen de vraag voorgelegd of hij kon vertellen wie God is. Hij zei dat hij dat niet kon. En toen hem verbaasd gevraagd werd waarom niet, zei hij dat hij die vraag niet theoretisch kon beantwoorden. 'Ik kan die vraag alleen maar beantwoorden als die vraag opkomt uit de concrete praktijk van het dagelijks leven', zei hij. Hij vertelde dat die vraag naar God hem kort daarvoor door een jonge vrouw was gesteld. Hij was samen met haar op de begraafplaats op weg naar het graf van haar vader. 'Zou er wel een God bestaan? En zal papa daar nu zijn?'

Ook bij mezelf is de vraag naar God uit het leven zelf opgekomen. Toen mijn vader plotseling overleed, bestudeerde ik net voor mijn grote tentamen dogmatiek *De dogmatische studiën* van professor Berkouwer. Ik was bezig met *De wederkomst deel I en II*. Er kwamen allerlei beelden voorbij. De toekomst van God waarheen we op weg zijn als een over onze tijd heen overhangende rots en de tussentijd: je zit in een trein en als je net ingestapt bent, val je in slaap en je wordt wakker op het eindstation. En toen ineens levensgroot die vraag in je eigen leven. Is er een weerzien? Waar is

hij nu? Wat mij altijd bijgebleven is, is de vrede die na zijn sterven op zijn gezicht te lezen was. En het vertrouwen waar hij niet lang daarvoor zelf over gesproken had.

Mensen kunnen er bij wat ze meemaken naar hunkeren om iets van God te ervaren. Ook zelf heb ik dat nodig. Iemand te ervaren boven mij uit. Toen mijn vader en later mijn moeder stierven en ik mij ontheemd voelde. Als ik in aanraking kwam met iemand die diep verdrietig en ontroostbaar was, om onherstelbaar verlies dat geleden was. Als alle grond onder iemands voeten weggeslagen is. Dan kan ik verlangen naar Iemand boven mij uit. Boven alles uit waar ik in vastloop, waar ik mij niet meer van kan bevrijden; als ik er geen gat meer in zie. Iemand boven alles uit die mij vasthoudt als ik bang ben, als ik mij in een vrije val bevind.

GLIMPEN VAN GOD ZIEN

In mijn persoonlijk leven voel ik mij gedragen door God. Ik voel zijn hand die mij leidt. Zijn nabijheid die mij omgeeft. Ik voel mij door Hem geroepen om te gaan in het licht van de hoop. Grenzen te verleggen, de komst van zijn koninkrijk te dienen; mij in te zetten voor een bewoonbare aarde. Niemand opgeven. Iedereen erbij, niemand uitgesloten.

In mijn werk als predikant heb ik God ervaren. Vaak had ik na een week werken behoefte aan de zondagse kerkdienst. Om even Gods hand te voelen en bemoedigd te worden tegen zoveel uit-zichtloosheid in. ‘Heeft het allemaal wel zin?’, dacht ik wel eens. ‘Kan ik niet beter onder eenzame ouderen in een verzorgingshuis gaan werken in plaats van onder hen die alsmaar gevangenis in en gevangenis uit gaan en die niet anders lijken te willen?’ Ik voelde

Gods aanwezigheid op die zondagmiddagen in het huis van bewaring, als we samen zongen met zo'n zeventig gedetineerden, woorden veel te groot om te kunnen bevatten:

'Heer die mij ziet zoals ik ben, dieper dan ik mijzelf ooit ken.'¹⁹ 'Evenals een moede hinde naar het klare water smacht, schreeuwt mijn ziel om God te vinden die ik ademloos verwacht.'²⁰ En dat prachtige troostlied:

*Uw naam die onze wonden heelt
en ons met manna spijst
die onze dood en zonde deelt
en onze vrees verdrijft.
Zolang Gij nog onzichtbaar blijft
een zon diep in de nacht
roep ik uw nadering reeds uit
omdat ik U verwacht.'²¹*

Ik voelde Gods aanwezigheid in de zegen die ik mee mocht geven aan al die mannen die opstonden aan het einde van de kerkdienst. En in de zegen aan iemand die stervende was, als Gods nabijheid op reis.

Zien we nog weleens iets van God? De Bijbel als het woord van God laat zien wie Hij is. Hij is de schepper van de wereld. Hij riep Abraham om naar het land van belofte te gaan. Hij bevrijdde het volk Israël uit het slavenbestaan in het angstland Egypte. Hij ging met hen mee door de Dode Zee en de woestijn heen naar het be-

19 Psalm 139:1, Liedboek voor de kerken.

20 Psalm 42:1, Liedboek voor de kerken.

21 Gezang 446:2 en 4, Liedboek voor de kerken.

loofde land. Hij zond de profeten die riepen om gerechtigheid en vrede en die visioenen lieten zien van een wereld die wordt zoals die bedoeld is. In het Nieuwe Testament zien we de komst van Jezus en de gave van de heilige Geest.

JEZUS LAAT ONS ZIEN WIE GOD IS

Is het voor ons zichtbare de enige werkelijkheid? Of is er meer dan wij kunnen zien? Velen zijn ervan overtuigd dat alleen waar is wat wetenschappelijk kan worden aangetoond: de enige werkelijkheid is de zichtbare werkelijkheid. Anderen geloven wel dat er boven ons uit iets bestaat. Het gaat om iets onzichtbaars waar we mee verbonden zijn. Zelf geloof ik in een persoonlijke God. Ik kom niet verder met een besef 'dat er ergens wel iets moet bestaan'. Het ietsisme geeft mij geen houvast en geen grond onder de voeten. Dat is me te vaag. Niet dat ik precies weet hoe God eruitziet. Wie God is, zie ik in Jezus. 'Wie mij heeft gezien, heeft de Vader gezien', zegt Hij. Jezus brengt God met een menselijk gezicht heel dicht bij ons.

Er zijn een paar kanten van Hem die mij in het bijzonder aanspreken en die voor mijn leven van iedere dag van betekenis zijn:

- Hij gaat een band met ons aan waar we nooit uit vallen. In de gevangenis kerk is Jezus Christus zo steeds meer het fundament van mijn leven geworden. De oude woorden van de Heidelbergse Catechismus die ik op de catechisatie in Den Haag Moerwijk uit mijn hoofd moest leren, heb ik daar in hun waarheid gezien. 'Wat is uw enige troost in leven en sterven?', wordt daar gevraagd. En dan volgt het antwoord. Ik geef het weer in de oude taal zoals ik het leerde: 'Dat ik met lichaam en ziel beide in het leven en in sterven, niet mijn, maar mijns getrouwen Za-

ligmakers Jezus Christus eigen ben.²² Toen ik met de zwaarste gevangenen (gemeenschapsongeschikt of vluchtgevaarlijk of beide) samen was, ging ik de betekenis ervan beseffen, dat wij het eigendom van Jezus Christus zijn. Niet het eigendom van de rechter, de officier van Justitie, de directeur van de gevangenis of de publieke opinie, maar het eigendom van Hem die zijn leven voor ons heeft gegeven. In Jezus komen alle facetten van de hele bijbelse boodschap samen.

- Hij is heel nabij. Jezus deelt het leven van de mensen. Overal waar Hij rondgaat, treedt Hij hen persoonlijk tegemoet. Hij voelt feilloos aan wat in hen omgaat. In het Onze Vader leert Hij ons Hem aan te spreken met Abba: Vader, papa. Dat is een van de eerste woorden die wij als kinderen leren. Zo dichtbij is God en zo vertrouwelijk kunnen wij Hem aanspreken.
- Jezus is veelzijdig. Hij ziet mensen, raakt aan, doet opstaan, zoekt op, reikt over grenzen heen, troost, bemoedigt, voelt aan. Hij heeft oog voor vermoeiden en belasten, is met ontferming bewogen, ziet kinderen, heeft oog voor de schare, deelt lijden en dood, staat op uit alle dodelijke wanhopigheid en uit de dood, gaat vriendschap aan, breekt brood zo dat het genoeg is voor allen (D. Sölle), doorbreekt isolement, geneest, is liefdevol, spreekt aan en corrigeert, laat zien waar het op aankomt in de religieuze traditie, is vertoornd over onrecht en bevrijdt uit religieuze en morele formats.
- Jezus is God en mens tegelijk. Hij is een mens als wij en zo deelt Hij ons bestaan. Hij kent onze wanhoop en onze hoop. Maar Hij is meer dan een mens zoals wij zijn. Hij gaat ook boven ons

---

²² Heidelbergse Catechismus, Zondag 1.

uit; Hij is ook God. Zo zien we in Jezus hoe God zelf met ons en met ons concrete leven verbonden is.

- Jezus toont een ongekeerde solidariteit. Hij deelt onze pijn, ons lijden, onze schuld, onze dood. Hij deelt dat niet alleen; in zijn weg van het lijden tot op het kruis draagt hij alle lijden, schuld, pijn, dood, met ons mee. Hij draagt wat wij zelf niet kunnen dragen.
- Jezus deelt ons leven niet alleen tot in alle uithoeken van ons bestaan, Hij draagt ons er ook doorheen. Hij gaat ons voor om eruit op te staan. Hij vergeeft en verzoent. Hij scheidt een nieuw begin. Dat zien we in het kruis en in de opstanding die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Hij brengt opstandingskracht in ons leven.
- Jezus scheidt toekomst. Hij komt altijd ons leven binnen met hoop en verwachting. Hij pint mensen niet vast op het verleden, maar Hij maakt mensen tot mensen van de toekomst.
- Jezus wijst de richting naar het leven zoals het door God bedoeld is: het koninkrijk van God. Blinden worden ziende. Doven gaan horen. Lammen gaan lopen. Iedereen erbij, niemand uitgesloten. Van dat koninkrijk is Hijzelf de belichaming. Hij richt er tekenen van op.
- Jezus laat ons zien dat onze God niet een onpersoonlijk verschijnsel is, maar een persoonlijk God is die op ieder van ons persoonlijk en op de hele schepping intens betrokken is. In het Frans vind ik dat mooi tot uitdrukking komen als God en Jezus worden aangesproken met het woord '*Seigneur*'. Dat geeft iets aan van de grootheid van God en de eerbied die wij voor Hem hebben, maar tegelijk ook van de persoonlijke verbondenheid waarop we een beroep mogen doen.
- Jezus is erop gericht dat we van het leven kunnen genieten. Hij verandert water in wijn op het bruiloftsfeest en Hij heeft zijn

liefdegebod gegeven: 'Opdat mijn blijdschap in u zij en uw blijdschap vervuld worde.'²³

3

Pastoraal handelen

Het pastoraat beschikt over unieke mogelijkheden om mensen in hoop en vrees nabij te zijn en te begeleiden. Het brengt licht op de levensweg.

DE HERDER EN DE HERDERSTAS

De herder is van oudsher het beeld van de predikant en het pastoraal handelen.²⁴ Dit weerspiegelt de zelftypering van Jezus: Ik ben de goede herder.

Hulpmiddelen die de herder in de bijbelse tijd bij zich had, waren de herdersstaf met de kromming en de herderstas. De staf

²⁴ In het 'Dienstboek van de Protestantse Kerk in Nederland', deel II staat (pag. 243) dat tot de ambtsbediening van de dienaar des Woords behoort: verkondiging van het woord; aanzegging van de vergeving van de zonde; verbreiding van het evangelie; dopen en geloofsonderricht geven; avondmaal bedienen; met de gemeente toelevan naar de grote Dag des Heren; door haar op het hart te dragen en te zegenen en leiding te geven aan gebed; onderwijzen en bemoedigen; de heiligheid van de gemeente hoeden; de zieken troosten; de stervenden bijstaan; de gemeente liefdevol begeleiden met de Goede Herder voor ogen, zodat zij in deze wereld gestalte kan geven aan haar roeping om van het heil te getuigen.

werd gebruikt om de schapen te beschermen en om ze te redden als ze bijvoorbeeld in een spleet van een rots gevallen waren. De herder kon het schaap dan met de kromming van de staf aan poot of hals eruit trekken. De herdersstaf wordt ook tegenwoordig nog gebruikt.

De herderstas bevatte gladde steentjes en een slinger om de schapen op afstand te corrigeren (1 Samuel 1:17, 40). David versloeg er de reus Goliath mee. De herder was dus ook toegerust om het kwaad en gevaren af te weren. Staf en herderstas laten zien wat de herder bij zich had om zijn beroep in die tijd te kunnen uitoefenen.

De herderstas kennen we ook uit de natuur. Het herderstasje is een mooi plantje. Het wordt wel als onkruid gezien. Het verspreidt zich razendsnel en overvloedig. Het heeft prachtige kleine witte bloemetjes en hartvormige zaadjes, de tasjes. Je komt het herderstasje vooral tegen in onvruchtbare grond en tussen stenen.

Het herderschap blijft door de tijden heen in de kern hetzelfde, maar in iedere tijd moet aan de staf en herderstas een eigen invulling worden gegeven. De vraag aan de pastor is dan: ‘Wat heb ik in mijn herderstas zitten aan pastorale vaardigheden en wat moet ik ontwikkelen om te blijven beantwoorden aan mijn roeping? Hoe kan ik toegerust blijven gaan in het licht van de hoop?’

HET AMBT VAN PREDIKANT

Het predikantschap is een prachtig ambt. Ik wilde vanaf m'n zeventiende jaar predikant worden. Daarvóór was het mijn ideaal om arts te worden. Ik koos voor het predikantschap, omdat ik daarin veel van wat mijn belangstelling had kan combineren: begeleiding van mensen, theologie, literatuur, politiek en bestuur. Ik heb het er inderdaad allemaal mee kunnen verbinden, maar het mooiste vind ik mensen te laten delen in de liefde van God, ook door onze inzet.

In de kern is de predikant dienaar van het Woord van God. Van professor Firet, mijn hoogleraar praktische theologie aan de Vrije Universiteit, heb ik geleerd wat dat betekent. De predikant bemiddelt tussen God en de mensen. God komt tot de mensen door zijn Woord, zoals dat in de Bijbel is opgetekend. De predikant is daar dienstbaar aan. De predikant legt de verbinding met Gods heil. Hij zoekt met mensen naar het krachtige licht van boven.

‘U bent zeker vertegenwoordiger!’, zei een oudere man tegen mij in een Italiaans restaurant in Alkmaar. We waren naar Alkmaar gereden om de kerstdienst te leiden in het Exodushuis in Alkmaar. Vooraf dronken we een kopje koffie in het restaurant. Ik nam tegelijk mijn tekst nog even door en pleegde een paar telefoontjes.

Een ouder echtpaar was bepakt en bezakt binnengekomen en nam alle tijd om een geschikt tafeltje te zoeken. Ze stalden hun tassen ruim om zich heen uit. Dat kon ook, want er was verder niemand in de zaak. Daarna gingen ze op luide toon de menukaart oplezen en van commentaar voorzien.

Toen we weggingen, keken ze ons aan. Ik zei: 'Eet smakelijk, laat u maar lekker verwennen.' 'Ja, dat zit hier wel goed', zei de man. 'U bent zeker vertegenwoordiger!' 'Inderdaad', zei ik. 'Van welk bedrijf?', vroeg de man. 'Ik ben vertegenwoordiger van onze lieve Heer', zei ik. 'O? Wat bent u dan?' 'Ik ben dominee. We gaan hier vanavond naar de Blijde Mare voor het kerstfeest met de bewoners van het Exodushuis. Dat is een huis voor mensen die in de gevangenis hebben gezeten en weer opnieuw gaan beginnen.' 'Mooi werk', zei de vrouw. 'Ik ben ook weleens in die kerk geweest. Zijn er bij u dan veel dingen die niet mogen? Dat zo'n jong meisje als zij (ze wees op de serveerster) 's avonds niet uit mag? Hoe noem je dat ook alweer?' 'Zwarte kousen?', vroeg ik. 'Ja!', zei ze. 'Nee hoor', zei ik, 'ik ben niet zo zwaar. Ik denk dat God graag ziet dat we genieten van het leven.' 'Dat vind ik nou ook', zei ze. 'Ik ben katholiek en u bent weer wat anders, maar we geloven toch allemaal in één God!'

Een mooiere opening voor de kerstviering had ik op mijn studeerkamer niet kunnen bedenken.

Met het ambt van predikant kunnen allerlei nadere explicaties worden verbonden. Zo zijn er predikanten die zeggen: 'Ik ben iemand die een stukje meeloopt op de levensweg' of 'een reisgenoot', of 'iemand die mee op zoek is'. Het zijn mooie typeringen. Maar predikanten zijn meer dan een reisgenoot. Ze hebben een bijzondere roeping. Ze weten waar het naartoe gaat. En dat is het koninkrijk van God. Ze mogen 'voorgaan' op de weg van de hoop.

In het justitiepastoraat wordt deze kant van het ambt van de

predikant om mensen vanuit de wanhoop voor te gaan op de weg van de hoop, heel duidelijk. Oud-hoofdaalmoezenier Van Iersel en ik zochten naar een typering van de justitiepastor in relatie met de overheid en met de gedetineerden. We kwamen op het geestelijk leiderschap als karakteristiek voor het justitiepastoraat.²⁵ Geestelijk leiderschap positioneert de justitiepastor zowel ten opzichte van de overheid als van de gedetineerden. Ten opzichte van de overheid is hij geen willekeurige hulpverlener, maar een gezondene van de geloofsgemeenschap van buiten en geestelijk leider van de stroming die hij vertegenwoordigt. En hij is ook een geestelijk leider ten opzichte van de gedetineerden. Dat betekent dat het pastoraat directiever wordt en mensen wegen wijst naar innerlijk herstel en morele rehabilitatie.²⁶

In navolging van het boek van Benito Goya wordt als overkoepelend en samenvattend doel van geestelijk leiderschap omschreven: ‘Het bevorderen van de eenwording van het leven dat de mensen leiden. Dit is een doel dat de fragmentatie van het leven van mensen probeert te herstellen in de richting van samenhang en eenheid. Alleen dan kan de menselijke persoon zich tegelijk in de richting van een verbeterde relatie tot God ontwikkelen en een beter leven in zijn sociale en maatschappelijke relaties ontwikkelen. De postmoderne fragmentatie van het sociaal en maatschappelijk bestaan is voor mensen in geestelijke nood een groot probleem dat natuurlijk terugkeert in geestelijke begeleiding. De crisis in de persoonlijke geloofsidentiteit wordt versterkt en verscherpt door de opdeling van het leven in gebieden die geen

---

25 Iersel, A.H.M. van, en J.D.W. Eerbeek (redactie) *Handboek justitiepastoraat, Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Uitgeverij Damon Budel, pag. 20

26 Idem, pag. 20

verband met elkaar lijken te houden, terwijl ze dat op persoonlijk biografisch niveau wel doen. Daarom is het smeden van eenheid en consistentie in het leven een belangrijk doel van de geestelijke leiding.²⁷

EEN GELIJKWAARDIGE RELATIE VAN VERTROUWEN

Deze pastorale relatie is geen hulpverleningsrelatie, maar een gelijkwaardige relatie van geloofsgenoten. Een predikant gaat door het ambt waarmee hij bekleed is een bijzondere relatie van vertrouwen aan. Het ambt is daarbij van bijzondere betekenis. Het ambt brengt met zich mee dat de pastorale relatie met waardigheid en respect wordt aangegaan. Er is dan ook geen ruimte voor het laten ontstaan van bijzondere interpersoonlijke relaties buiten het pastoraat om. In de gevangeniskerk heb ik de grote waarde gezien van deze bijzondere pastorale vertrouwensrelatie. In een wereld waarin iedereen erop uit is te weten te komen wat er in jouw binnenkamer leeft, biedt de predikant een veilige ruimte waar je in vertrouwen kunt spreken. Het is mooi dat de overheid het recht op deze vrije ruimte voor de ziel in de wet heeft opgenomen. In het pastoraat gaat het om verwerking van het verleden, het omgaan met het heden en de oriëntatie op de toekomst. Diep kunnen luisteren is daarbij essentieel. Gehoord worden in geloofs- en levensvragen is voor iedereen belangrijk. Daarin gaat het om de diepere laag die in de mens is, de onderstroom. De persoon die ik ben is aan de orde. Iets wat in mij sluimert. Of wat geen oor ooit heeft

27 Iersel, A.H.M. van, en J.D.W. Eerbeek (redactie) (2009) *Handboek justitiepastoraat, Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Uitgeverij Damon Budel, pag. 22.

gehoord. Het gaat om angst en schuldgevoel, verlangen, verdriet, teleurstelling, miskennis, twijfels, onvervuld zijn. Maar ook om intense vreugde, hoop, verlangen en genieten van het goede leven. In het pastoraat gaat het om heel het leven. Het persoonlijke en het breed maatschappelijke: wat je aan onrecht tegenkomt.

BIDDEN: IN HET LICHT VAN GOD GAAN STAAN

Bidden is een wezenlijk deel van het pastoraat. Het is de omgang zoeken met God. In het gebed wordt onze werkelijkheid opengebroken naar Iemand boven ons uit. We brengen wat we meemaken in verbinding met God. We gaan staan in zijn licht. We vouwen ingetogen onze handen om ons te laten vinden door Hem. Bidden betreft ons op Gods beloften en op zijn toekomst. Bidden staat in het licht van de hoop.

Behoeftte aan een gebed kan zomaar in het alledaagse leven ontstaan. Het gebeurde in een telefoongesprek met Selmon.²⁸ Ik heb hem voor het eerst ontmoet in het huis van bewaring in Scheveningen toen hij 23 jaar was. Hij was zwaar verslaafd en hij ging uit stelen om aan zijn dope te komen.

Selmon was met goud behangen. In z'n mond, als hij lachte, dan blonk het je tegemoet, en om z'n nek een zware gouden ketting. Hij kon bijna niet meer rechtop lopen van al dat goud.

Hij zat altijd in de kerk en in de gespreksgroep. Ook kwam hij iedere week een keer langs voor een gesprek. Selmon was altijd heel luidruchtig, maar ook heel betrokken. Vol met plannen om als hij vrijkwam

---

²⁸ Eerder schreef ik over hem in mijn boek 'Een misdadiger is meer dan zijn delict'.

iets van zijn leven te gaan maken. 'Nooit meer de bajes in, dominee! Maar iets opbouwen voor mezelf.' Ik was ervan overtuigd dat hij dat ook wilde. Maar altijd als hij buiten kwam, viel hij al snel weer terug in zijn oude gedrag, en hij kwam weer terug in het huis van bewaring.

Zo ging hij 'gevangenis in en gevangenis uit', meer dan twintig jaar lang. Zijn ouders, die hem altijd bleven steunen, vonden het vreselijk.

In welke gevangenis hij ook zat, Selmon bleef door de jaren heen altijd contact met mij houden. Als ik wel eens met collega's over hem sprak, was er eigenlijk niemand meer die nog enig geloof in hem had. 'Misschien is hij wel geboren voor de criminaliteit', zei iemand mij eens.

Een paar jaar geleden vertelde Selmon mij dat hij was opgenomen in een begeleidwonenproject voor ex-gedetineerden, De Ontmoeting in Epe. Hij was vast van plan om er iets van te maken. En zoals altijd stimuleerde ik hem in zijn goede voornemens. Hij hield vol en hij kon het programma met succes afronden. In De Ontmoeting ging hij mee naar de kerk en hij nam bewust het christelijk geloof aan. Hij werd gedoopt en opgenomen in een gemeente.

Nadat hij het programma had afgerond, ging het met vallen en opstaan. Hij werkte met overgave op een zorgboerderij. Hij bleef ook kwetsbaar, vooral voor alcohol. En nogal eens was er een terugval, maar hij slaagde er ook telkens weer in op te staan en de positieve draad op te pakken. Zijn geloof en zijn ervaringen in het begeleid wonen, waar hij lange tijd op het goede pad was, hielpen hem daarbij.

Hij belt mij nog steeds regelmatig op. 'Met je zwarte broeder. Ik wil even je stem horen', zegt hij dan. Nadat ik hem een engeltje opgestuurd had, stond er een bericht van hem op mijn voicemail. 'Dag broeder Jan, ik wou je bedanken voor de engel, ik heb hem ontvangen hoor! Ik zal hem in zeer veel liefde bewaren. Nou maar hopen dat hij mijn gebeden ook zal laten verhoren in de hemel. Groetjes! Gods zegen!'

Een keer nodigde hij me uit om z'n vijftigste verjaardag te komen

vieren. Het duurde nog vijf maanden, maar alles was al gepland. Het zou een groot feest worden. Een paar weken voor zijn verjaardag belde hij heel verdrietig op. Hij moest het programma waarin hij weer voor een korte periode was opgenomen, verlaten vanwege alcoholgebruik. 'Alles wat ik opgebouwd heb, al m'n spullen raak ik kwijt, want ik kan ze nergens opslaan. Alles is voor niets geweest en ook m'n verjaardag valt in duigen.'

Hij was totaal radeloos. Toen hij belde, zat ik in de auto op de A12 van Den Haag naar Utrecht. Ik kon z'n telefoontje niet afbreken. Daar was hij te veel voor in paniek. En ik kon ook niet stoppen, want ik moest op tijd op een afspraak zijn ergens in het land. Ik probeerde hem gerust te stellen, maar dat lukte niet. Ik dacht: misschien kunnen we samen een gebed uitspreken, dat is helemaal de sfeer waarin hij gelooft. Ik stelde het hem voor en hij stemde direct in. 'Zal ik dan telkens iets uitspreken en dat jij dat dan nazegt?', vroeg ik hem. Dat was goed. We baden om rust en een beetje perspectief. Dat het allemaal toch weer goed zou komen. 'Ik ben een beetje rustiger', zei hij toen we klaar waren met bidden.

Na een week hadden we weer contact. Hij had een nieuw onderkomen gevonden in een zorgvoorziening en hij zou z'n verjaardag een dag erna in kleine kring vieren bij z'n moeder. Op z'n verjaardag zelf zijn we op bezoek geweest. Met een vriend, z'n broer en z'n moeder waren we samen.

Hij was enthousiast over z'n nieuwe woonomgeving. En zoals altijd vast voornemens om verder van z'n leven iets goeds te maken. Ik zei hem hoe bijzonder ik het vond dat hij altijd bij alle tegenslagen weer was opgestaan en dat hij, alles bij elkaar genomen, de laatste jaren met steun van z'n geloof heel veel vooruitgang had geboekt.

Er volgde een tijd dat het redelijk goed met hem ging. Toen kwamen er ineens weer regelmatig telefoontjes van hem. Hij was heel gespannen en hij dronk te veel. Iedere dag werd ik gebeld door hem of door

zijn 74-jarige moeder, die hem in huis genomen had. Z'n moeder, een Surinaamse vrouw, smeekte me om langs te komen. 'Selmon gaat dood!', riep ze wanhopig.

'Alle hulpverleners verwijzen naar elkaar', zei ze toen ik haar vroeg van wie ze hulp kreeg. Die ervaring met de hulpverlening had ik zelf ook toen ik hen belde over de situatie. Een van hen had haar een onmogelijke opdracht gegeven: 'U moet hem op straat zetten.' 'Dat kan ik niet', zei ze. 'Het is toch m'n zoon.'

Ik besloot erheen te gaan. Toen ik aan het eind van de middag bij hen thuis kwam in Hazerswoude, was Selmon niet aanwezig. 'Hij is naar de supermarkt', zei z'n moeder met veelbetekenende blik. 'De burens zijn hem gaan zoeken toen ik hoorde dat u zou komen.'

Ze vertelde hoe moeilijk het was en hoe hij de hele dag op de bank lag. Na een tijdje kwam Selmon thuis. Samen met de burens die hem gevonden hadden, kwam hij binnen. De buurman fluisterde me toe dat hij een fles drank in zijn jaszak had zitten. 'Die gooi ik straks wel leeg', zei ik. Samen met de burens, een Turkse vrouw en haar Nederlandse man, zaten we in de kamer. Selmon zat naast mij op de bank. Emotioneel. Onsamenhangend. Radeloos. Te veel gedronken. Het was een compleet vastgelopen situatie. Via via had ik telefonisch contact met de verslavingszorg om te vragen of een crisisopvang mogelijk was. Ze kwamen alleen als hij agressief was of een psychose had, kreeg ik te horen. Ik belde met een psycholoog die Selmon kende. Het was helemaal zijn werk niet, maar hij schoof het niet af. Hij was de eerste die in beweging kwam. Hij deed het uit betrokkenheid en hij zei dat hij de volgende dag naar een opvangplek zou zoeken. Hij was er redelijk optimistisch over.

'Morgen gaan we proberen of je opgenomen kunt worden', zei ik tegen Selmon nadat ik de telefoon had neergelegd. 'Dan moet je nu gaan slapen, want je hebt rust nodig. En geen druppel meer drinken vannacht. Ik ga nu de flessen leeggooien. En we gaan God vragen bij je te zijn. En over jou en moeder te waken.' We baden als christenen,

hindoes en moslims een gezamenlijk gebed. We hielden elkaars handen vast. De Turkse vrouw zei: 'We moeten aan God vragen of Hij die rare gedachten uit Selmon z'n hoofd haalt en dat Selmon weer gewoon gaat leven.' En zijn moeder zei: 'Dat hij weer een beetje rustig mag worden en de drank kan laten staan.' De buurman zei: 'Dat hij de kracht krijgt om te stoppen.' Zelf bad hij ook mee: 'O God, bevrijd me van deze rotzooi. Ik wil in U geloven en mama niet teleurstellen.'

Met veel moeite kreeg ik hem de trap op naar de slaapkamer en ik legde hem op bed.

De volgende ochtend kwam ik eindelijk in contact met de huisdokter van zijn moeder. Hij was daar thuis gekomen, omdat ze een hartaanval had gekregen. Het leek allemaal gelukkig mee te vallen en wel weer goed te gaan.

Kort daarna hoorde ik van de psycholoog dat hij een plekje gevonden had in Het Passion in Hummelo: een opvangproject voor mensen met psychische nood.

Twee vrijwilligers hebben Selmon vervolgens uit Hazerswoude naar Hummelo begeleid.

Een paar dagen na zijn opname belde ik hem op. Hij had een volslagen verkeerd beeld van de werkelijkheid. Hij zei het opvanghuis te willen verlaten en hij wilde weer op zichzelf gaan wonen. Toen heb ik hem heel fors toegesproken. 'Je bent helemaal op de verkeerde weg', zei ik. 'Je moet weer terug naar het nieuwe leven dat je begonnen bent. Je moet weg uit die rotzooi. Denk aan je moeder. Vorige week kon je niet meer op je benen staan van de alcohol. Je hebt dringend hulp nodig. En vertel me niet dat je het niet kunt, want je hebt het ook laten zien in het begeleidingsprogramma waar je heel goede resultaten hebt geboekt.' Hij bedaarde en het ging allemaal een toontje lager.

Weer bad ik met hem over de telefoon. Ik sprak de woorden en hij sprak ze na. Hoorbaar werd hij in de ontmoeting met God rustiger. En toen we klaar waren met bidden zei hij: 'Ik zal hier blijven'.

Een paar dagen later belde ik Selmon op. 'Jouw gebeden worden verhoord', zei hij. Ik heb hier een goed gesprek gehad over mijn problemen. Ze hebben me gevraagd of ik mee wilde gaan naar een voorlichtingsavond over het werk van Het Passion. Ik heb het gedaan en ik heb de mensen verteld wat er in de wereld te koop is en ook over mijn geloof in God.

En hij zat alweer net zoals altijd vol met goede voornemens.' Deze keer is het echt de laatste keer. Ik ben ook gaan minderen met roken. Ik ga het niet weer verpesten, echt niet. Al duurt het drie maanden of zes maanden of een jaar, het maakt me niet uit. Ze vinden het wonderbaarlijk dat het zo snel gaat. Ze hadden gedacht: het duurt wel een week of drie. Maar ik doe m'n dingen in huis die ik moet doen.' Het gaat tot op de dag van vandaag gelukkig nog steeds goed met hem.

In die diepte van het bestaan heb ik veel met mensen gebeden. En we hebben daarin de aanwezigheid van God gevoeld. Zijn nabijheid. Zijn ontferming. Zijn liefde. Ik heb gezien hoe mensen die zich toevertrouwen aan God verder konden.

Gebeden van gedetineerden zijn vaak heel direct. Onderstaand gebed kreeg ik van een Exodusbewoner. Hij heeft het gebed gemaakt en op muziek gezet.

*In tijd van nood,
Leer je je vrienden kennen
In tijd van nood,
Leer je kennen wie en wat ze zijn.
In tijd van nood,
En dat heb ik meegemaakt.
Mijn beste vriend,
is de Heer daarboven.
Door Exodus kan ik weer gaan geloven.*

Slechte vrienden zullen heel wat beloven.

En je van je vrijheid beroven.

Zodoende heb ik voor Exodus gekozen.

Geen vriend om te troosten.

Vader,

Vader, wees als een schild voor mij.

Vader, is er altijd voor mij.

U weet hoe lang ik zal leven.

Waarom zou ik dan vrezen.

Vader, U neemt het op voor mij.

Bidden is niet alleen een verticaal gebeuren. Bidden helpt om open te blijven staan voor het leven. Dat is ook wetenschappelijk aangetoond. Peter de Rijk, geestelijk verzorger bij een instelling voor geestelijke gezondheidszorg, is gepromoveerd op het proefschrift *Bidden in de GGZ. Ontwikkeling en evaluatie van een cursus 'bidden' als interventie in de geestelijke gezondheidszorg*.²⁹ Bidden brengt ons in relatie met God. Bidden draagt ook bij aan religieus welbevinden. Peter de Rijk concludeert dat een psychiatrisch patiënt die leert bidden zich beter voelt en beter in staat is met problemen om te gaan. Hij ontwikkelde voor psychiatrische patiënten een cursus bidden: 'Bidden, hoe doe je dat?'

Dat sluit aan bij de vaardigheden die hulpverleners hun bieden om structuur aan te brengen in hun leven.

Van een van mijn predikanten die in een jeugdinstelling werkt, kreeg ik een gebedsarmband. 'Voor de band tussen jou en God', stond er in een mooie beschrijving bij. Het idee achter deze armband is ontwikkeld

---

²⁹ Nederlands Dagblad 3 november 2010 en Pastorale Verkenningen juni 2011.

door ds. Kühler, oud-justitiepredikante. De armband bestaat uit tien grote stenen. Bij elke steen hoort een gebed. De eerste witte steen is om te denken aan God. Verder zijn er stenen voor allerlei levenssituaties. Een andere groen-gele steen heeft betrekking op angst, verdriet, eenzaamheid. Het gebed daarbij is: 'God, ik voel me eenzaam. Ik heb niet veel mensen die van me houden. Wilt U voor mij zorgen en mij liefde geven, want ik voel mij alleen en angstig, kwetsbaar en verdrietig. Amen.'

Nog een andere kijk op bidden:

'Bidden is voor mij: dagelijks op een nogal stuntelige manier aan tafel met Els onder woorden proberen te brengen wat we op het hart hebben. Dat is psychologisch gezien best nuttig. En in de kerk luisteren naar de traditionele of zelf bedachte gebeden van de voorganger. Het brengt me soms op andere gedachten en verruimt mijn horizon. Kan ook geen kwaad. Maar dan dringt ineens tot me door dat we met dit alles bij Hem aan het goede adres zijn.'

Wim ter Horst (74) oud-hoogleraar pedagogiek (uit: Toer, augustus 2003)

TROOSTEN EN BEMOEDIGEN

Troosten is iets wat iedere predikant goed moet kunnen: mensen nabij zijn als ze verdriet hebben.

Troosten betekent volgens Van Dale (*proberen*) *verdriet (te) verzachten; opbeuren*. Troosten heeft allerlei aspecten. In het tijdschrift Praktische Theologie worden enkele karakteristieke kenmerken van troost opgesomd:³⁰

³⁰ Praktische Theologie 2006-2 (pag. 171).

- Troost is een reactie op verdriet,
- die dat verdriet bevestigt, en niet ontkent
- maar die toch van dat verdriet afleidt
- en een heilzame werking heeft.
- Troost bestaat in nabijheid
- die lichamelijk van aard kan zijn
- maar die ook (geestelijk) kan bestaan in een zich inleven in de-
gene die verdriet heeft
- of in een meeleven met deze.

Troost is erkennen van verdriet, intens meeleven en een beetje verlichting proberen te geven. Zo kun je een kaarsje aansteken om uiting te geven aan gevoelens, contact met een nabij staand iemand leggen, een gebed uitspreken, een snelle nieuwe afspraak maken om elkaar weer te zien, of een engeltje achterlaten om aan vast te houden.

Troosten begint denk ik daar waar we proberen diep vanbinnen de pijn van de ander aan te voelen.

Mensen kunnen ontroostbaar zijn door iets onherstelbaars wat hen is overkomen: het verlies van een geliefde of een plotseling aangekondigd levenseinde. Het veroorzaakt een diep verdriet. Hoop kan omslaan in een ieder uitzicht ontnemende wanhoop. Alles is ervan vervuld.

*Henk zat tegenover me op mijn kamer in het huis van bewaring. In-
eengekrompen. Trillend. Tranen, niet te stelpen tranen. Ongeschoren.
Een ingevallen gezicht. Hij at niet meer. Hij had z'n vrouw van wie hij
hield om het leven gebracht, in een vlaag van razernij. Ontroostbaar
was hij. Ik kon alleen maar zijn handen vasthouden. Ik zat voorover
naar hem toegewend. Hij liet z'n hoofd op mijn schouder vallen.*

*Met zachte stem kwam ik met hem voor het aangezicht van God.
'Vader in de hemel, zie Henk aan in zijn verdriet om wat hij heeft ge-*

daan. Hou hem vast en laat hem voelen dat U heel dichtbij hem bent.'

In de tijd dat hij in het huis van bewaring was, kwam hij vaak langs. Nu eens in een diep verdriet, dan weer uiterlijk wat rustiger. In z'n diepste wezen was hij onherstelbaar verwond. Een keer gaf hij mij een zelfgemaakte tekening met de gekruisigde Christus. 'Die is voor u', zij hij alleen maar. 'Daar houd ik me aan vast.' We keken elkaar aan en hielden elkaars handen vast. Ik boog me naar hem toe en zijn hoofd kwam weer op mijn schouder. Hij huilde en ik huilde diep van binnen mee.

GEBORGENHEID BIEDEN

Iedereen zoekt geborgenheid. Beschutting, bescherming. Zonder geborgenheid zijn we weerloos tegen de krachten van weer en wind. Zonder geborgenheid kunnen we niet thuis zijn bij de mensen en in de wereld. Geborgenheid zoeken we bij hen van wie we houden.

In het pastoraat gaat het ook om geborgenheid. Bij anderen, maar ook bij de Ander met een hoofdletter. In het pastoraat is te zien hoe ontheemd mensen kunnen zijn. Misschien zie je van buiten niets, maar inwendig kan er een leegte zijn.

De predikant zoekt met de ander naar geborgenheid. Dat is een zoektocht. Zijn er in een concrete levenssituatie mensen te vinden die beschutting en bescherming kunnen geven? En kun je in een bijbelverhaal of in een gebed iets van geborgenheid ervaren waar je naar op zoek bent?

Om geborgenheid op het spoor te komen, is het belangrijk dat de pastor niet incidenteel of fragmentarisch werkt. Er moet gewerkt worden aan duurzaamheid in het pastorale contact, of in het overdragen van contacten aan derden die ook continuïteit

kunnen brengen. Pastoraat is ook mensen begeleiden naar een vertrouwensvolle bedding voor hun leven.

In de gevangenis Scheveningen heb ik veel contact met Herbert. Ik ken hem nog uit het huis van bewaring in 's-Hertogenbosch. Het was een opzienbarend geweldsdelict waar hij voor zat. Hij kreeg tien jaar voor medeplichtigheid aan doodslag.

Ik had veel contact met hem. Na Den Bosch was hij overgeplaatst naar Scheveningen en vrij kort daarna naar een gevangenis in het noorden van het land. Hij was daarheen gegaan om aan z'n toekomst te werken en vakdiploma's te halen zoals een lasdiploma. 'Ik moet iets hebben voor als ik eruit kom. Anders gaat het weer fout.'

In de gevangenis in het noorden had hij een bewaarder in elkaar geslagen. Dus werd hij weer teruggeplaatst naar Scheveningen, de zwaarste gevangenis voor gemeenschapsongeschikte en/of vluchtgevaarlijke gedetineerden.

Bij Herbert kwam ik zoals bij veel gedetineerden een diepe geestelijke ontheemding tegen, die denk ik verder reikte dan zijn verblijf in de gevangenis. 'Ik voel me aan mijn lot overgelaten.' Dat moet verschrikkelijk zijn: je zo aan je lot overgelaten voelen. Dan is er niets meer vast, geen basis, geen vertrouwen, geen weg naar de toekomst – alleen het lot waar je geen grip op hebt. In zijn werkelijkheid was dat ook zo. Herbert krijgt praktisch nooit bezoek. Z'n broer en zus hebben genoeg aan hun eigen problemen. Met z'n vader heeft hij geen enkel contact. Hij heeft geen perspectief: z'n opleiding, waar hij iets voor de toekomst van verwachtte, is niet van de grond gekomen. En dan in Scheveningen: het eindstation van de eindstations.

Toch is er iets diep van binnen bij Herbert op gang gekomen. De eerste keer in Scheveningen was hij meer bezig met voorwaardenschepende omstandigheden, het goed regelen van de dingen voor zichzelf in de gevangenis. Hij spreekt nu hij weer terug is meer over zijn inner-

lijk. Hij brengt zijn plotselinge agressieve gewelddadige explosies ter sprake. Hij kan ineens ontploffen. Hij weet zelf niet waar het vandaan komt. Hij voelt het niet aankomen. En op het moment dat het er is, kan hij zich niet beheersen. Dat zal ook in zijn delict een rol hebben gespeeld: doodslag na betrapte te zijn door een veiligheidsbeambte bij een inbraak.

Herbert heeft geen aansluiting meer met het verleden. En hij heeft niets in de toekomst om naartoe te werken. Hij drijft zonder ankerpunt in het verleden en zonder haven om naartoe te gaan.

Hij zegt bang te zijn voor verloedering, geestelijk en lichamelijk. Hij heeft, zo zegt hij, niet veel mogelijkheden daar iets aan te doen. Zo kan hij geen kleding kopen en zijn kunstgebit niet laten herstellen.

In deze behoefte aan verdieping gedeeld in de vertrouwensrelatie, liggen bijzondere mogelijkheden voor het pastoraat. Hoe kun je overleven en je eigen persoon-zijn niet laten verloederen, maar verzorgen en versterken? Wat kun je doen om dichter bij jezelf te komen, jezelf te kennen en wat je in jezelf hebt te ontwikkelen? Ik heb daar veel met hem over gesproken. En we hebben in het groepswerk oefenmogelijkheden. In een rapport over hem schreef ik het volgende: 'H. neemt met een positieve inzet deel aan het werk van de protestantse geestelijke verzorging. Hij bezoekt trouw de kerkdiensten. Hij toont bij deze zondagochtendbijeenkomsten een coöperatieve instelling en hij richt zich op een goede sfeer in de groep. Dit komt tot uitdrukking in de wijze waarop hij deelneemt aan de viering, de manier waarop hij omgaat met anderen (sympathiek en behulpzaam) en in zijn bijdrage aan de dienst der offeranden (het vervaardigen van aardewerk voor een bejaardencentrum). Naast zijn deelname aan de kerkdiensten heb ik ook verder contact met hem in de pastorale zorg.

Onlangs nam hij deel aan een thematisch project (groeps gesprek en creatieve verwerking). Ook daarbij toonde hij inzet (vooral bij de handvaardigheid) en vermogen tot samenwerken. In persoonlijke ge-

sprekken geeft hij duidelijk aan na zijn detentie aan het werk te willen om een maatschappelijk bestaan op te kunnen bouwen. Zijn lange straf heeft hem tot nadenken gebracht en hem de overtuiging gegeven een andere weg in te moeten slaan.'

BEVESTIGEN

Bevestiging is een belangrijk instrument in het pastoraat. Ieder mens heeft behoefte aan bevestiging. De een krijgt het volop en de ander krijgt het nooit. Als je het nooit gekregen hebt, is het moeilijk te hanteren als je het wel krijgt. Nogal eens zie je dan dat mensen het afweren en zichzelf klein maken. Bevestigen heeft alles te maken met het hart van het christelijk geloof. Ieder mens is van betekenis en heeft talenten en mogelijkheden.

Met grote alertheid kijkt de pastor of er iets te bevestigen valt. Mijn ervaring is dat bevestigend met mensen omgaan participatie oproept. Iemand voelt zich gekend en van waarde en gaat daarnaar handelen. Ik vind dit een belangrijke sleutel in de begeleiding van mensen met afwijkend gedrag. Vaak zijn ze alleen maar aangesproken op wat niet goed ging en ze zijn gelokaliseerd als probleemgevallen. De eerste stap op weg naar herstel kan zijn iemands verborgen talenten bloot te leggen en te bevestigen.

Na een kerkdienst in de gevangenis deelde ik aan het eind van de dienst kleine engeltjes uit. Grote kerels, meestal met weinig geduld, stonden rustig op hun beurt te wachten. Sommigen openden eerbiedig hun handen. Iemand zei: 'Mag ik u iets vragen? Mag ik er ook een meenemen voor mijn celmaat?' 'Natuurlijk', zei ik, 'wat goed van jou dat je ook aan hem denkt.' Hij zei: 'Dat is toch heel gewoon?' 'Het is wel gewoon, maar veel mensen doen het niet. Dat maakt het bijzonder dat jij het wel doet.'

SCHULD, BOETE, VERGEVING EN VERANTWOORDELIJKHEID

Het pastoraat heeft bijzondere mogelijkheden om te spreken over schuld, boete, vergeving en verantwoordelijkheid. Allereerst doordat het ambt een veilige ruimte schept om vertrouwelijk te spreken over wat diep van binnen in iemand leeft. Verder vindt dat gesprek niet plaats vanuit een moreel oordeel of vanuit een superioriteit, maar het is een geloofsgesprek op basis van gelijkwaardigheid. Ten slotte is kenmerkend voor dit gesprek dat het plaatsvindt vanuit een diepe aanvaarding die de aanvaarding van de mens door God weerspiegelt.

In een groep komen ze de kerkzaal binnen. Luidruchtig. Sterke kerels. De meesten voor niets en niemand bang. Ook een aantal die timide zijn en schuchter, alleen. Geen deel van de groep. Allemaal lopen ze als vanzelfsprekend op de vrijwilligers af. Die staan klaar om een hand te geven. Dat handen geven is in de bajeskerk veelzeggend. Het maakt tastbaar waar het in het christelijk geloof om gaat. Mensen, verdacht of veroordeeld, worden opgezocht en ontvangen als medemens.

Die uitgestoken hand van de vrijwilligers ben ik illustratief gaan zien voor waar het in de genadeverkondiging in de kerk om gaat. De genade van God gaat vooraf aan alles wat wij in te brengen hebben. Gaat vooraf aan alles wat we morgen over de ander in de krant lezen. Eigenlijk zou in de kerk buiten de gevangenis de genadeverkondiging ook altijd aan het gebed van schuldbelijdenis vooraf moeten gaan. Dat laat dan zien dat onze schuldbelijdenis wordt gedaan in het licht van Gods genade. Maar dat terzijde.

Het hele verloop van de dienst laat verder ook aanvaarding voelen. En ook door de week is dat het karakter van het individueel pastoraat.

Het pastoraat spreekt van deze aanvaarding, maar schept ook in persoonlijke contacten en in kerkdiensten een context van deze aanvaarding. In persoonlijke contacten gaat het om aandacht, betrouwbaarheid, het levensverhaal van iemand tot zijn recht laten komen, opkomen voor iemand. Kort samengevat gaat het om aandachtsvolle presentie. In deze aandachtsvolle presentie kunnen ook diepere dingen aan de orde komen. Ook schuld en tekort. In aanvaarding kunnen ook belemmeringen voor schuldbeleving worden weggenomen. Vaak is daar eerst een lange weg van samen optrekken voor nodig. De wortels van de afweer of het onvermogen kunnen diep zitten en pijnlijk zijn. Het bieden van ruimte voor schuldbeleving, schuldverwerking, boete, het nemen van verantwoordelijkheid, is nodig om tot herstel van het leven te kunnen komen.

STRUCTUUR

In de loop van mijn ambtelijke loopbaan ben ik strakker geworden. Mijn instelling is om mensen nooit los te laten, maar stevig vast te houden en in verbinding te blijven, uiteraard zo lang dat nodig is. Maar ik ben wel duidelijke grenzen gaan stellen en vooral ook structuur gaan aanbieden.

Voor mensen in een chaotische levenssituatie is het bieden van structuur het begin van herstel. Het belang van structuur heb ik in de Exodushuizen gezien. Bij Exodus hebben de bewoners allemaal een complexe persoonlijke en maatschappelijke problematiek. In het persoonlijke begeleidingsprogramma wordt gewerkt aan persoonlijke doelen en aan een nieuwe levensweg. Structuur in het programma is daarbij heel belangrijk. De structuur bij Exodus betekent dat alle bewoners een duidelijk dagpro-

gramma hebben, gedeeltelijk individueel en gedeeltelijk in de groep. Ook zijn er daarbij duidelijke huisregels. Op overtreding daarvan staan sancties in de vorm van gele kaarten. Tien gele kaarten is rood. Ook zijn er groene kaarten die worden gegeven bij gewaardeerd gedrag of een bijzondere prestatie. Bij een verzameling groene kaarten wordt er een activiteit naar keuze ondernomen met de begeleider.

De structuur in het begeleidingsprogramma van Exodus heeft opgeleverd dat ruimte ontstaat om aan de problemen te werken en een nieuwe levensstijl te ontwikkelen. Er ontstaat ook ontspanning omdat niet voortdurend een afweging over wat wel en niet kan, hoeft te worden gemaakt. Ik ben gaan inzien dat het niet bieden van structuur een vorm van verwaarlozing is en het bieden van structuur een vorm van barmhartigheid.

Structuur aanbrenge kan ook in het pastoraat nodig zijn. Structuur kan een opening bieden om weer iets van perspectief te gaan zien. Zo kan in chaotische situaties ruimte ontstaan om tot oplossingen te komen.

TEGENSPRAAK

Tegenspraak kan nodig zijn om een heilloze weg waarop iemand zich bevindt ter sprake te brengen of een opvatting te toetsen. Mensen zijn niet geholpen met alleen maar begrip en naar de mond praten. Naar mijn ervaring verwachten velen ook dat niet recht gepraat wordt wat krom is en dat gezegd wordt waar het op staat.

Tegenspraak in het pastoraat moet altijd plaatsvinden in de context van aanvaarding. Het heeft alleen dan zeggingskracht als de ander zich geaccepteerd voelt. Daarom kan het zijn dat er eerst een meer persoonlijke band moet zijn opgebouwd voordat er kri-

tische vragen kunnen worden gesteld. Zeker als mensen een laag zelfbeeld hebben.

SAMENHANG BRENGEN EN FOCUSSEN

De pastor kan in zijn pastoraal handelen samenhang brengen in iemands leven. Mensen doen talloze indrukken op. Er wordt van alle kanten een appel op hen gedaan. Er zijn ontelbaar veel oriëntatiemogelijkheden. Dat kan met zich meebrengen dat het leven gefragmenteerd raakt en dat mensen zoekende zijn zonder ooit iets van voldoening te vinden. In de gevangenis kom ik velen tegen die zonder samenhang leven. Vaak leeft men van de ene impuls naar de andere. Er wordt veel gezapt. Er zijn natuurlijk wel diepere lagen, ook bij hen. Er zijn diepere bronnen waaruit geput kan worden. Er is latente of meer expliciete motivatie. Er zijn relaties om voor te leven. Er is geloof. Er zijn toekomstplannen. Men weet diep in zichzelf wel dat er keuzen gemaakt moeten worden om tot herstel te komen. Maar het lukt niet. Men kan niet kiezen. Men laat alles maar over zich heenkomen. En toch is er iets nodig om samenhang te brengen in al die prikkels. Het evangelie kan helpen die samenhang te vinden. Het oriënteert ons met alles wat in ons omgaat op de navolging van Jezus en de komst van het koninkrijk van God. Samenhang brengen kan iedere levensbeschouwing doen.

De vraag naar de dominee als manager uit hoofdstuk 1 is zo gek nog niet.

'Ik kom hier iedere zondag in de kerk om mensen te zien en om mijn ervaringen in de week te delen met anderen en alles weer op een rijtje te zetten', aldus Klaas. Ik ontmoette hem bij de koffie na een kerkdienst in de Silokerk in Utrecht. De Silokerk is een van de ca. 70 Kerken met

Stip waar ex-gedetineerden na hun detentie welkom zijn. In Silo zijn heel wat ex-gedetineerden togetreden tot de gemeente. Ze maken er helemaal deel van uit en ze verrichten ook taken als gastheer, of bij de wekelijkse maaltijdavonden. Klaas had na de gevangenis een tijd in het Exodushuis in Utrecht gewoond om te werken aan een nieuw bestaan. In het geloof en in de kerk voelde hij zich deel van een groter geheel. Hij kon zijn leven delen met anderen en, zoals hij zei: 'Dat helpt me om op de been te blijven.'

Focussen is een veelgehoord begrip in de voetbalwereld. Het betekent: concentratie op een doel. Ik vind het begrip focussen ook goed bruikbaar in pastorale begeleiding. Dat is goed duidelijk te maken bij de pastorale begeleiding van gedetineerden. Zij bevinden zich in een chaotische levenssituatie. Men heeft er een grote puinhoop van gemaakt. Er is weinig of geen toekomstperspectief. Kortom: er is een overmaat aan wanhoop. En er lijkt geen beginnen aan om weer een beetje houvast te krijgen. Focussen betekent niet het richten op onbereikbare grote doelen, maar op reëel bereikbare kleinere doelen als stepping-stones naar grotere doelen. En daar dan met steun van de pastor helemaal voor gaan.

PASTORALE DISCIPLINE

Pastoraat heeft een eigen inbreng bij het geestelijk welzijn. Deze zorg is aan alle ambtsdragers in de gemeente toevertrouwd. 'Dienaren des Woords zullen met hun medeambtsdragers dienstbaar en herderlijk omgaan met de kudde die hun wordt toevertrouwd', staat er in het Dienstboek (p. 243). Predikanten, ouderlingen en diakenen kunnen proberen de hele gemeente daarbij te betrekken. Het voorgaan, het in gezamenlijkheid vormgeven van de

pastorale zorg, vraagt een grote discipline van alle betrokkenen. Het in beeld hebben van de hele gemeente is daarbij essentieel. Nogal eens zie ik dat het pastorale bezoek zich beperkt tot een klein aantal gemeenteleden die zichzelf melden, en zich niet richt op degenen in de marge. Het pastoraat zoekt van nature op. Het wacht niet af. Het is outreachend. Het probeert een verbinding te leggen met alle gemeenteleden en wat mij betreft ook met hen die buiten de gemeente zorg nodig hebben. Het in beeld hebben van de hele gemeente en ook van anderen in de wijk die zorg nodig hebben, is essentieel. Dat lijkt niet haalbaar vanwege de beperkte menskracht en de grote adressenbestanden. Ik denk dat er veel niet al te arbeidsintensieve mogelijkheden zijn om hierin te voorzien. Pastorale zorg hoeft niet altijd via uitgebreid bezoek. Het kan ook door een persoonlijk briefje, een kort bezoek of een telefoontje. En bovendien kunnen ook gemeenteleden bij de zorg en aandacht worden betrokken.

Pastoraat als bijdrage in het geestelijk welzijn vraagt een efficiënte organisatie. Ik zie de pastor hierbij voor een deel van zijn tijd ook als een regisseur. In het justitiepastoraat heb ik altijd ingezet op een sterke organisatie om de mensen om wie het gaat ook echt te bereiken.

Zo had ik altijd twee vrijwilligers als ouderling die enkele dagen per week ondersteunend werk deden.

Ik heb de betekenis gezien van aandachtsvol pastoraat. Mensen voelen zich als persoon gekend door de belangeloze aandacht. Dat schept ook een klimaat waarin diepere dingen gedeeld kunnen worden als dat nodig is.

Pastorale aandacht is ook van betekenis bij belangrijke levensmomenten. Natuurlijk allereerst bij die gebeurtenissen waarbij het altijd al als vanzelfsprekend gebeurt: geboorte, ziekte, een huwelijk, overlijden. Maar ook kan er aandacht zijn bij andere

dingen die eruit springen: een jubileum, een verjaardag, iets ingrijpends in de familie, een verhuizing, een nieuwe baan of het behalen van een diploma.

HET UITHOUDEN MET ONVERMOGEN

Het leven kan in de versukkeling raken. Er komt niets hoopgevends meer uit, integendeel: het is een en al onvermogen en neergang. Een opeenstapeling van negativiteit. Altijd een spiraal naar beneden. Het wordt nooit wat.

Een kwaliteit van het pastoraat is het kunnen uithouden met onmogelijke mensen en onmogelijke levenssituaties. Als iedereen het opgeeft, blijft de pastor trouw. En ook tegen beter weten in geloven dat het misschien toch wel weer een beetje goed kan komen.

Het uithouden met iemand met wie niemand het uithoudt, is een belangrijke inbreng van het pastoraat in zorg en welzijn. Iemand, hoe z'n leven ook verpieterd is, nabij zijn, verlichten en waar mogelijk een klein beetje optillen. De pastor blijft openingetjes zoeken in een trouw persoonlijk contact.

Met Leo heb ik al sinds zijn zeventiende jaar contact. Hij is pas 43 geworden. Hij was een van de eerste bewoners van Exodus. Zijn motivatie was 'huisje, boompje, beestje': een leuke vriendin, een gezin, een klein huisje, een autootje en met z'n gezin op vakantie. Niks buitensigs, heel gewoon wat de meeste mensen willen.

Hij had al een hele geschiedenis achter de rug toen hij bij Exodus kwam wonen. Als baby was hij weggegeven aan een klooster en opgegroeid in pleeggezinnen, en vanaf z'n twaalfde zwerfjongere geworden.

Hij kon uiteindelijk niet bij Exodus blijven wonen omdat hij te agressief was, onhanteerbaar voor de begeleiders. Hij kwam in een

soort logement terecht, en daarna ging hij op zichzelf wonen. Hij kreeg een relatie en kinderen, maar z'n relatie liep stuk en z'n kinderen kwamen in een gastgezin. Altijd bleef hij knokken om z'n kinderen weer thuis te krijgen en een goede vader voor hen te zijn. Wat hem wel lukte, was om niet meer met criminaliteit bezig te zijn. Hij kwam niet meer vast te zitten.

Z'n leven lang is hij de moeilijke start in z'n leven nooit te boven gekomen. Door onvermogen van hemzelf, maar ook door onvermogen van hulpverleners. Niemand in de hulpverlening is in staat een blijvend contact met hem te houden. Dat is ook heel moeilijk, want hij heeft een zeer dwingend optreden. Zo leeft hij geïsoleerd op zichzelf, heeft met niemand contact, de gordijnen zijn meestal dicht, en hij is voortdurend in strijd met hulpverleners, instanties en advocaten over zijn uit huis geplaatste kinderen. Niemand van de hulpverlening kan het met hem volhouden. Hij hoeft nergens meer aan te komen. Een hulpverlener die ik inriep, zei me eens: 'Leo kan niet met de hulpverlening omgaan. Hij wil ook niets en hij weet alles beter.' Ik dacht bij mezelf dat iemand misschien juist daarom wel hulp nodig heeft. En dat zo'n patstelling dan misschien ook wel vraagtekens zou moeten zetten bij de professionaliteit van de betreffende hulpverlener. Trouwens, één vrijwilligster heeft het wel heel lang met hem volgehouden. Maar ook zij moest na lange tijd afhaken omdat ze er niet meer tegenop kon. Bij sommige mensen moeten we elkaar aflossen in de aandacht. Het is een soort maatschappelijke intensive care, die je niet alleen kunt volhouden.

Leo heeft nog maar een heel kleine kern van mensen om zich heen, voornamelijk uit het pastoraat afkomstig. Door de jaren heen hebben de rooms-katholieke pastor en ik contact met hem gehouden. Soms hoorde ik een hele tijd niets van hem, dan weer was hij er ineens met een telefoontje en een vraag om hulp. Met vallen en opstaan probeert hij te overleven. Het ging nooit echt goed met hem. Zo nu en dan belt

hij op om stoom af te blazen of om een klein geldbedrag te vragen in verband met bezoek aan zijn kinderen, bijvoorbeeld om cadeautjes mee te kunnen nemen, omdat hij anders niet meer als een goede vader zou worden gezien.

Soms zou je hem achter het behang plakken, en een andere keer raak je ontroerd door zijn eenzaamheid en zijn onvermogen. En ook breekt er bij mij soms een zekere bewondering door dat hij het met zo weinig bagage al zoveel jaren heeft gered om niet weer in de gevangenis te komen.

‘Ken ik een keer met je prate...?’ Toen hij kwam, vertelde hij hoe hij eraan toe was. Hij had haast met niemand meer contact. Alleen bracht hij zo nu en dan een bezoek aan iemand in de tbs-kliniek. En met zijn vroegere begeleider had hij soms contact. Hij had grote schulden, nog uit de tijd van zijn relatie, die hij aan het afbetalen was. ‘Ik zit de hele dag binnen voor me uit te kijken. Ik kan nergens anders meer aan denken dan aan m’n kinderen. Ik kom nergens meer toe.’ Hij zou best wat te doen willen hebben, vrijwilligerswerk of zo.

Een keer belden we hem op om hem te feliciteren met z’n verjaardag. Het was al ver in de middag. ‘Ik zit in België’, zei hij toen hij de telefoon opnam. Toen ik hem feliciteerde zei hij: ‘Je bent de eerste.’ Het ging direct weer over zijn kinderen, waar hij geen contact mee kon krijgen. Toen we zeiden dat we hem geld uit de kerkkas zouden sturen voor een cadeautje, zei hij direct dat hij dat op prijs stelde en goed kon gebruiken, maar dat hij het het mooiste vond dat we hadden gebeld.

Kortgeleden had hij wat ingesproken op mijn voicemail. ‘Dag Jan, met Leo. Door omstandigheden wil ik je even spreken. Het gaat om huisvredebreuk en mishandeling. En waarom de politie niets doet.

Irene mag ook bellen. Ik heb raad nodig. Ik word gewoon naar de knoppen geholpen. Ik wil erkenning hebben. Ik weet niet waar ik het zoeken moet!’

Als ik hem de volgende dag bel, breekt hij los. Een vriend met wie

hij gebroken had, belde hem op. 'Die vriend heeft net zo'n vrouwtje als ik vroeger. Je weet dat nog wel. Ik vertelde hem dat ik niets meer met hem te maken wilde hebben. En ook niet met z'n vrouw. Het is over. "Ik heb jullie uit m'n Skype gegooid. Je denkt toch niet dat ik een randdebiel ben?"; heb ik tegen hem gezegd. "Je bent juist wel een randdebiel", riep z'n vriendin door de telefoon. Ik heb haar toen verrot gescholden. Een paar minuten later stonden ze ineens voor de deur. Ze bleven maar bellen en ik deed niet open. Toen kon ik het niet meer houden en heb ik de deur opengedaan en gezegd dat ze van mijn terrein af moesten gaan. Ze wilden naar binnen komen. Ik hield de deur dicht, maar ze kwamen er doorheen en toen sloegen ze mijn hand tegen de deur. Ik heb een polsbeentje gebroken. Pas de volgende dag hebben ze me in het ziekenhuis in het gips gezet. Ik heb de politie gebeld, maar die wilden niet komen. Ik kon pas over een paar dagen aangifte komen doen. Toen ben ik naar het bureau gegaan en heb gevraagd waarom ze altijd wel bij mij op de stoep staan als ze mij moeten hebben en met een grote politiemacht mijn kinderen uit huis hebben gehaald, en nu ik ze nodig heb, zijn ze er niet. Ik wil ook mijn recht hebben als ze bij mij huisvredebreuk plegen en mij mishandelen. Ik heb mijn advocaat ook gebeld, die gaat een aanklacht indienen. Die is het nu ook zat.'

Ik probeerde hem een beetje rustig te krijgen. 'Ik ga aangifte doen', zei hij. 'Probeer je dan wel rustig te houden', zei ik, 'anders benadeel je jezelf.' Aan het eind van het gesprek ging het al weer wat kalmer aan. Hij zei: 'Mag ik je nog wat vragen? Volgende week voor Kerst mag ik mijn kinderen bezoeken. Zou jij een pakje klaar kunnen maken met wat cadeautjes, en dat ik misschien ook wat geld krijg om met ze te eten? Ik heb ze al een paar jaar met de Kerst niet gezien.' Ik zei: 'Dat gaan we zeker doen. Ik moet nu ergens naar binnen, morgen bel ik je weer om het verder af te spreken.'

Het geduldig kunnen uithouden als een van de kenmerken van het pastoraat komt niet allereerst uit de pastor zelf op, maar uit Hem die hij representeert: onze liefdevolle God en Vader. Van Hem weten we dat Hij altijd weer op zijn mensenkinderen wacht, hen opzoekt hoe hun leven ook gelopen is en hen nabij is waar ze ook zijn. Zoals God het uithoudt door liefdevol naar mensen te kijken, mogen wij het ook uithouden. Wij mogen in het pastoraat een weerglans zijn van dat geduld en de liefde van God.

OPENINGEN ZOEKEN; WONDERPASTORAAT

De voortgang van het leven kan helemaal geblokkeerd zijn. De werkelijkheid is grauw en grijs. Geen glimpje perspectief. Dat kan allerlei oorzaken hebben, zoals het overweldigende wat iemand is overkomen, of iemands eigen onvermogen.

Luc was net achttien jaar toen ik hem voor het eerst ontmoette. Hij vertelde me dat het begon toen hij op z'n dertiende drie auto's ging stelen.

Hij zat bij een bende. Je moet daar iemand zijn, anders lag je eruit. Zijn ouders hadden weinig tijd. Ze hadden een eigen zaak. Het was thuis altijd druk.

We hadden een keer een begeleid gesprek met zijn ouders. Zijn ouders lazen hem voortdurend de les. We spraken af vooral in te zetten op de dingen die hij wel kan en hem niet voortdurend te bepalen bij wat niet is gelukt.

Luc kreeg de kans om naar een afkickcentrum te gaan. Na een introductieperiode ging hij naar een vervolgvoorziening, waar hij vertrok.

Ik schrijf daarover in een rapportage het volgende:

'Bij zijn terugkeer in het huis van bewaring was het voor hem aan-

vankelijk moeilijk zijn teleurstelling te verwerken over het mislukken van de kans die hij gekregen had en zich opnieuw op zijn toekomst te richten. Vooral in de ervaring dat zijn ouders de relatie met hem in stand hielden en hem bleven steunen, vond hij een aanknopingspunt om toch weer initiatieven te nemen. Hij begon een studie, concentreerde zich op sport, werkte mee aan het speelgoedproject³¹ en toonde in het contact met mij inzet om opnieuw over zijn problemen te spreken.

Luc heeft de neiging de oorzaak van teleurstellingen buiten zichzelf te zoeken. Hij heeft een nauwelijks ontwikkeld vermogen tot inzicht in zijn eigen rol daarin. De laatste tijd geeft hij echter blijk voor dit inzicht meer gevoel te gaan ontwikkelen.'

De voortgang kan ook geblokkeerd worden door ontoereikendheid van de hulpverlening of van instanties.

Zo kan alles vastzitten. In de persoon zelf, in de stroperigheid van de hulpverleningsinstantie of in beide. Het gaat er dan om, in plaats van stuk te lopen op wat onbereikbaar is, te zoeken naar iets wat wel bereikbaar is.

Er zijn hulpverleners die aan cliënten heel overtuigend kunnen laten weten dat een oplossing voor een probleem niet mogelijk is. Mensen om wie het gaat kunnen daarin helemaal vastlopen en daarop doordraaien. Ik probeer dan altijd nieuwe openingen te zoeken bij de betreffende hulpverlener en de vanzelfsprekendheden die geuit worden te doorbreken en vasthoudend te zoeken of er opties zijn om langs een andere weg het gestelde doel te bereiken. Soms is het nodig die omweg in kleine stapjes te nemen. De drive bij dit alles is: het kan toch niet zo zijn dat dit knelpunt

---

³¹ In het speelgoedproject repareerden gedetineerden gebruikt speelgoed ten behoeve van een kindertehuis in Italië

voor iemand niet kan worden opgelost. Vasthoudendheid en nieuwe ingangen zoeken werkt.

Een mooi verhaal vind ik in dit verband 'De genezing van een verlamde' (Marcus 2:1-12).

Jesus is in een stampvolle ruimte. Vier mannen dragen een verlamde, liggend op een matras, naar Hem toe. Als je daar even op inzoomt, kan daar van alles aan de hand zijn. Er kan zoveel aan de hand zijn met die man, dat er helemaal niets gebeurt.

Is die man wel zo afhankelijk als het lijkt? Kan hij helemaal niets meer zelf? Heeft hij zichzelf misschien helemaal geïdentificeerd met z'n verlamming? Of is hij in een verzetshouding terechtgekomen?

Die dragers beginnen hem voort te slepen. En je kunt je onderweg een lichte irritatie voorstellen, dat hij misschien zelf ook wel een beetje zou kunnen meebewegen. Is de man gehospitaliseerd? 'Heeft hij eigenlijk wel zelf een hulpvraag?', zou een hulpverlener vandaag als eerste kunnen uitroepen. Wie weet hebben ze allemaal wel hun argumenten om niets te doen. Alles bij deze man te laten zoals het is. Mensen kunnen mensen opgeven. Maar er is bij zijn begeleiders een grote urgentie. Waarom? Omdat Jezus in de buurt is en Hij als grote Heelmeester wordt gezien.

Bijzonder is wat we die mannen zien doen. Als ze niet door de voordeur kunnen, gaan ze door het dak. Door roeien en ruiten gaan, noemen we dat. Of: als het niet linksom kan, dan rechtsom. Of: als het niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan.

De pastor moet met een vergrootglas kijken waar de openingen liggen, die realiseren en groter maken. Gaatjes prikken in de werkelijkheid, waar licht door kan vallen. En die gaatjes steeds groter maken. Over mijn pastorale praktijk van telkens nieuwe

openingen zoeken, schreef ik in mijn boek 'Een misdadiger is meer dan zijn delict'. Mijn collega adjunct-hoofdpredikant Roel Knol noemde dat 'wonderpastoraat'.

HEEL DE MENS

Het gaat in het pastoraat om heel de mens. Dat betekent dat de pastorale zorg niet alleen gericht is op de geestelijke dimensie, maar ook op het materiële. In het gevangenispastoraat heb ik vaak meegemaakt dat de toegang tot de diepere geestelijke dimensie geblokkeerd kan zijn door praktische en materiële nood. De predikant moet ook aandacht hebben voor de materiële nood. Natuurlijk kan de predikant dat allemaal niet alleen. Maar hij moet wel verbindingen leggen en volgen of er ook iets gebeurt.

In de justitie-inrichting is de verbinding van pastoraat en diaconaat heel actueel. Er kunnen actuele sociale noden zijn: iemand die geen kleren heeft, huisvestingsproblemen, wie neemt de zorg voor de thuissituatie op zich, een vreemdeling die geen telefoonkaart heeft, hoe gaat het met vrouw en kinderen, met huisdieren? Daar moet aandacht voor zijn. Het gaat niet alleen maar om de religieuze dimensie. Bovendien: de religieuze dimensie kan op de achtergrond blijven als er te veel actuele noden zijn.

GELOOFSOPVOEDING OM HET LEVEN TE DRAGEN

Opvoeding in geloof of levensbeschouwing is belangrijk. Ouders kunnen ervoor kiezen hun kinderen weinig of niets van hun eigen overtuiging meegeven. In hun ogen moeten de kinderen zelf

kiezen als ze volwassen zijn. Ze willen hun kinderen dan niets opleggen. Op zichzelf is dat heel begrijpelijk, want kinderen kunnen ook dichtgestopt worden met overtuigingen van hun ouders. Opvoeding is kinderen zich laten ontwikkelen tot zelfstandige en vrije mensen met een eigen identiteit en verantwoordelijkheid. Dit sluit echter vanuit een christelijke optiek een bewuste inwijding op een levensweg met God niet uit. Integendeel: kinderen zijn voor hun ontwikkeling zeer gevoelig voor de authenticiteit van hun ouderlijk huis. Een open godsdienstig en levensbeschouwelijk klimaat dat ook met geloofwaardige geloofspraktijk wordt voorgeleefd, legt de basis voor een eigen godsdienstige of levensbeschouwelijke levenspraktijk. Zonder verdieping blijft het leven steken in het materiële.

Doorleefde godsdienstige of levensbeschouwelijke oriëntatie kan onderweg op de levensweg van grote betekenis zijn. Ook als het leven ten einde loopt. Zo zag ik dat bij mensen die aan het eind van hun leven in een schemergebied terechtkomen. De enige communicatie die dan nog kan plaatsvinden, gaat over verhalen en beelden uit het verleden. Bekende bijbelverhalen, een belijdenistekst of een bekend gebed vormen dan een begin van herkenning dwars door de sluier heen. Heel vaak heb ik in crisissituaties – gevangenis, ernstige ziekte – gezien dat mensen terugvallen op oerervaringen uit hun jeugd. Bij dementerende ouderen of bij mensen met wie geen contact meer mogelijk is, omdat ze bijvoorbeeld in coma zijn, merkte ik dat vertrouwde klanken hen bereiken. Zo voel ik dat het overkomt als ik zwaar zieke mensen zegen. Het heeft iets te maken met ‘het oud vertrouwen’³², een soort oervertrouwen uit de Psalmen dat in ons kan zijn.

---

³² Psalm 42, oude berijming.

Ik was bij mijn oude buurvrouw die veertig jaar naast mijn ouders had gewoond en naast wie ik ben opgegroeid. Bij haar mochten de kinderen uit de buurt televisie kijken, want dat hadden wij toen zelf nog niet. Ze was in een verpleeghuis en ze was erg onrustig, ze wilde alsmaar weg. Ze was aan het einde van haar leven gekomen. Ze lag in een kleine kamer naast de gemeenschappelijke huiskamer. Toen ik kwam, waren haar broer en schoonzuster er. Ik stelde voor met haar te bidden en haar te zegenen. Ik begon te lezen uit Psalm 23. Eerbiedig kwamen een man en een vrouw aanlopen, beiden zwaar dement. Ze gingen met ons om haar bed staan. Een eerbetoon aan een medebewoonster. Ze luisterden aandachtig en instemmend naar de psalm. Toen ik het Onze Vader bad, baden ze hier en daar een paar woorden mee. Aan het eind hielden we elkaars handen vast in de kring en ik zegende haar en wenste haar een goede reis. Ze deed heel even haar ogen open.

SAMEN VIEREN

De kerkdienst is de plaats om elkaar en God te ontmoeten. Ook in de gevangenis zijn er wekelijks kerkdiensten. De kerk is de plaats om week in week uit met heel ons leven te komen in de warmte van Gods liefde. Als we hoopvol zijn, kunnen we daarin worden versterkt. Als we wanhopig zijn, kunnen we er betrokken raken op de hoop en de verwachting die ons van God uit tegemoet komt. In de kerk is iedereen welkom, grote gelovigen, kleine gelovigen en niet-gelovigen.

Een van mijn medewerkers zei dat ze zich aangesproken voelde in de kerstnachtdienst waarin ik voorging. Ze is niet gelovig, maar ze vond het wel leuk een keer een dienst van mij mee te maken. Helemaal aan het begin van de dienst probeer ik altijd aan te sluiten bij gevoelens die

kerkgangers kunnen hebben. In deze kerstnachtsdienst zei ik: 'Welkom aan u allemaal. U die hier altijd komt en u die hier vanavond gekomen bent omdat het kerstfeest is. Diepgelovige mensen, twijfelaars, maar ook mensen die zoekende zijn'. Dat laatste had haar aangesproken. 'Dat ging over mij', zei ze, 'ik ben ook zoekende! Dat gaf me al vanaf het begin een goed gevoel dat ik welkom was en dat gevoel is de hele dienst bij me gebleven.'

Aan het eind van een dienst in de gevangenis bij het koffiedrinken, riep een gedetineerde mij nog even apart. Ik dacht dat hij een gebed of een zegen wilde. Ik liep met hem mee achter een paar schermen die er stonden. Hij draaide zijn rug naar me toe en trok zijn t-shirt omhoog. Op zijn rug stond een heel grote tatoeage. Hij maakte zich helemaal breed om het zo krachtig mogelijk te maken: 'Jesus is King' stond er in grote gekleurde letters bij een afbeelding van Jezus.

Ik had dat geloofsartikel van de kerk nog nooit eerder zo sprekend tot uitdrukking gebracht gezien.

SYMBOLEN VAN DOOP EN AVONDMAAL

Doop en Avondmaal zijn in de protestantse traditie zichtbare tekenen van het christelijk geloof. Ze worden sacramenten genoemd. Ze maken tastbaar waar het in de relatie met God om gaat. In het water van de doop zien we dat er een verbond is tussen God en jou, waar je nooit uit valt.

Jezus heeft ons leven gedeeld in vreugde en in diepe gebrokenheid. Hij is solidair met ons tot in alle uithoeken van ons bestaan. Hij heeft voor ons de schuld gedragen. Hij maakt heel wat gebroken is. In het Avondmaal zien we in de tekenen van brood en wijn hoe Jezus ons nabij gekomen is en zich voor ons gegeven heeft. Ik vind het altijd heel ontroerend om brood en wijn heel persoonlijk

te mogen uitreiken met de woorden 'Het lichaam van Christus voor u gegeven; het bloed van Christus voor u vergoten'.

Over Robert heb ik eerder geschreven.³³ Hij zat in het huis van bewaring, omdat hij iemand had doodgestoken. Hij had zich door het slachtoffer bedreigd gevoeld en dat was helemaal uit de hand gelopen. Hij kwam iedere week bij mij langs. En ook had ik contact met thuis. Zijn moeder was heel ziekelijk. Er groeide een band. Hij werd veroordeeld tot zes jaar gevangenisstraf.

Vele jaren daarna kreeg ik een brief van hem. Hij schreef hoe het hem was vergaan. Hij had een vrouw en dochtertje. Ik zocht hem op en er volgden twee intensieve gesprekken over zijn levensgeschiedenis. Ik hoorde dieper dan toen. En ook meer. Hoe sterker de band, hoe intenser het pastoraat kan zijn. Hij vertelde me over zijn geloof. Zijn ouders lieten hem dopen en stuurden hem naar een christelijke school. 'Ik was gelovig in een ongelovige wereld', zo tekende ik uit zijn mond op. Ook vertelde hij me hoe hij zich in Lourdes liet dopen. 'Ik ben zomaar met een groep meegelopen.'

'En nu wil ik eigenlijk door u gedoopt worden', zei hij emotioneel. 'Wilt u dat doen?'

Ik vroeg hem waarom hij dat zo graag wilde. Hij zei: 'Met alles wat we hebben meegemaakt, wil ik voelen dat ik bij God hoor.'

Ik zei dat ik het heel mooi vond, maar dat een herhaling van de doop niet kon. Dat zou iets afdoen aan de diepte van de doop dat er voor altijd een verbond is tussen God en jou. Ik zei dat we wel een doopherrinnering konden doen. Je wordt dan opnieuw besprenkeld met water, niet als doop maar als een herinnering aan je doop.

Hij vond het heel mooi.

Vlak na Kerst gingen we naar een kleine kapel in een Exodushuis.

³³ 'Een misdadiger is meer dan zijn delict', pag. 245 e.v.

Z'n vrouw, z'n dochtertje, z'n zus en broer waren erbij.

We begonnen met de aloude woorden 'Onze hulp is in de naam van de Heer' en 'Genade zij u en vrede'. We staken de paaskaars aan en er was muziek op cd's door hem meegenomen. Ik las uit 1 Korintiërs 13, met dat mooie slot: 'Zo blijven dan geloof, hoop en liefde, maar de meeste van deze is de liefde.'

Robert knielde op de grond bij een schaal met water. Hij vouwde zijn handen en hij boog zijn hoofd. Ik zei: 'Wat ik vandaag wil doen, is jou opnieuw dat water van je doop laten voelen. Als herinnering aan de doop waar je ouders bij waren, heel lang geleden. Als teken van je eigen geloof toen je in Lourdes was. En nu ook daarin een antwoord van jouzelf op de liefde van God.' Ik raakte zijn hoofd aan met water als een herinnering aan wat God eens en voor altijd in hem begonnen was. En ik zei: 'Robert, ooit ben je gedoopt in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest. Toen, al heel jong, ben je kind van God geworden. Verbonden met Hem voor altijd. Op je levensweg heb je God zelf leren ontdekken. Je hebt leren zien wie Hij voor je is: Jezus Christus, Hij die jou in liefde omarmt. Het water van de doop laat ik jou nu opnieuw voelen. In de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest. Weet opnieuw dat je Zijn kind bent. Dat Hij je draagt en dat je mag horen bij Zijn volk.'

Daarna staken we kaarsjes aan, we baden het Onze Vader en ik gaf de zegen.

ANDERE SYMBOLEN

Symbolen zijn in. Ze helpen om iets spiritueels zichtbaar en tastbaar te maken. Symbolen zijn dragers van betekenis. Ze verwijzen naar iets en verduidelijken een begrip. Zo symboliseert een hart de liefde, een anker de hoop en een kruis het geloof. De katholieke

kerk heeft een rijke traditie aan symbolen. De protestantse traditie is sober met symbolen. Dat komt door de concentratie op de Bijbel als het Woord van God.

Een bewoner van een Exodushuis vertelde me dat bij Ciske de Rat³⁴ ook een symbool voorkomt. Ik had het boek vroeger ook gelezen, maar kon me dit niet meer herinneren. Het is het eerste boek dat ik las over een jongen die vastgelopen was. Ciske de Rat is het verhaal van een verwaarloosde jongen die zijn moeder doodt en daarna op een tucht-school belandt. Hij kreeg van een kapelaan een Mariabeeldje. Ciske is niet religieus opgevoed, maar hij is aan het Mariabeeldje gehecht geraakt. De kapelaan zegt tegen een niet-gelovige vroegere onderwijzer van Ciske die hem blijft bezoeken: 'Ik had dat beeldeke zelf eens gekocht, omdat het zoveel menselijker was dan al die kalken bazarpullen, die voor religieuze artikelen worden versleten. Vooral voor kinderen ging er zo iets zachts en liefelijks van uit, vond ik. Maar alle jongens raffelden hun 'Wees gegroetjes' af, onverschillig voor welk beeldeke. En die Ciske, die niet bidden kan, was de eerste, die dat menselijke opmerkte en er zich tot aangetrokken gevoelde.' De onderwijzer zei: 'Hij heeft me geschreven dat die menselijke Maria hem aan een lief vriendinnetje in Amsterdam deed denken.'

Steeds meer ben ik in het pastoraat de betekenis van symbolen gaan zien. Mijn vroegere rooms-katholieke collega in het gevangenispastoraat René Akkermans heeft mij daar jaren geleden sterk in geïnspireerd. Hij was er een meester in om gewone dingen uit het dagelijks leven of de natuur te maken tot iets wat verwees naar iets diepers.

---

34 Piet Bakker, 'Ciske groeit op', pag. 77.

In symbolen kunnen we iets van de rijkdom van het evangelie tastbaar aan mensen meegeven. Als ik voorga in kerkdiensten in de gevangenis neem ik meestal een symbooltje mee, bijvoorbeeld engeltjes of duifjes.

De engeltjes zijn van goudkleurig plastic. Ze hebben aan de achterzijde een plakrandje. Ze kunnen op een foto worden geplakt. Ik laat ze zien en zeg dan dat iedereen er na de dienst een krijgt. Een gedetineerde in Veenhuizen riep: 'Zijn ze van goud dominee?' Ik zei: 'Ja, maar niet van echt goud. Maar ze laten wel iets zien dat meer waard is dan echt goud, want engelen zijn boodschappers van God, die zeggen dat er in zijn wereld voor ieder mens toekomst is. Dus als je denkt dat je afgeschreven bent, neem dan die engel, kijk ernaar en weet, dat ieder mens recht heeft op toekomst. En zoek dan mensen op die je dat ook willen geven. En die zijn er best veel...'

De duifjes zijn ook heel mooi. Ook van plastic. Als je ze in het licht van een kaars houdt, nemen ze mooie parelmoerkleuren aan. Prachtig. Ik gebruik ze om uit te leggen wat bidden is. Ik gebruikte ze voor het eerst toen ik een dag lang op bezoek was geweest in een tbs-kliniek om een tv-opname voor te bereiden. Ik had die dag zelf heel sterk ervaren wat het betekent om de hele dag door geobserveerd te worden. En dat alles wat je doet genoteerd kan worden en in een rapportage opgenomen. Eigenlijk ben je nooit een moment vrij.

Voor het tv-programma werd ook een kerkdienst opgenomen waarin ik voorging. Als inleiding op de gebeden liet ik ze het duifje zien. Ik zei: 'Jullie krijgen straks allemaal zo'n vogeltje mee. In gevangenschappen en in klinieken heb ik heel veel vogelprenten gezien. Ze vliegen door de tralies heen naar buiten. Een vogel is in de kliniek het beeld van de vrijheid. We gaan nu samen bidden. Bidden is een vorm van vrijheid. Je hebt als je bidt een band met God die alleen voor jou is. Daar kan niemand tussenkomen. Bidden is

heel persoonlijk. Het scheidt veilige geborgenheid.'

Ook bij bijzondere gebeurtenissen doe ik altijd iets met symbolen. Ik laat ze speciaal maken. Ik heb een speciale symbolenmaker gevonden in Drenthe: Koos Zimdarse in Schoonloo. Hij kan alles wat ik hem vraag, uitbeelden en in tin gieten. Zo vroeg ik hem een keer een menselijke gestalte te maken met open armen. Het was bestemd voor de opening van een nieuw Exodushuis in Utrecht. Koos maakte een eerste afbeelding, maar ik vond de armen nog niet open en uitnodigend genoeg. Het was naar mijn idee nog een beetje te zuinig. 'O, dat is geen probleem', zei Koos: 'Het is gewoon een kwestie van warm maken, dan gaan ze vanzelf verder open.' Een betere preek had ik in tijden niet gehoord. Bij het aanbieden van het beeld zei ik erover:

Exodus wil iets van een samenleving representeren die mensen die vrijkomen met open armen weer ontvangt. Dat beeld met die open armen heb ik voor jullie meegenomen. Als geschenk bij deze opening. Het is speciaal voor jullie gegoten van tin. En ik vraag jullie om het op een centrale plaats in het huis neer te zetten.

In dit symbool kun je zien waar het bij Exodus om gaat. Een huis met open armen voor mensen op weg naar een nieuwe toekomst. Een huis met open armen als het goed gaat, maar een huis ook met open armen voor jou als het programma soms moeilijk voor je is, en als je het niet meer vol kunt houden. Dan kun je aan dit beeld zien dat je hier thuis mag zijn en iedere dag welkom bent om met al die mensen in het Exodushuis samen te vechten en te knokken voor een stukje perspectief in jouw leven.

Een ander symbool ging over vrijwilligerswerk. Toen ik het uitreikte, sprak ik de vrijwilligers toe over de zin en de betekenis van hun vrijwilligerswerk.

En dan nu voor jullie het jaarlijkse symbooltje. Het zijn twee handen die in elkaar grijpen en elkaar vasthouden. Het is de hand van jou en van degene die je begeleidt. Die twee handen bepalen je bij waar het in de begeleiding om gaat. Samen werken aan een nieuwe start.

Je kunt die handen bij je dragen. En ze zo nu en dan – als je het niet meer met iemand ziet zitten – even vasthouden.

En die twee handen kunnen helpen om, ook als het oude gedrag weer bovenkomt, toch die ander vast te houden en met hem of haar mee te gaan en te knokken om niet op te geven, maar door te gaan. De toekomst tegemoet. Begeleiden vanuit hoop en verwachting.'

Rituelen kunnen overgangen in het leven goed markeren. Ze kunnen helpen om van de ene in de andere fase te komen en ook om vanuit een bereikte levenssituatie niet meer terug te vallen in de vorige fase. Bijvoorbeeld een afscheidsceremonie als bewoners van een Exodushuis zelfstandig gaan wonen. Daarbij kan een symbool worden uitgereikt als herinnering aan het ritueel. Zo maakte ik het afscheid mee van een bewoner in een Exodushuis. Hij vertelde wat hij daar had geleerd. De andere bewoners vertelden hem wat zij in hem hadden gewaardeerd. Aan het eind kreeg

hij in overeenstemming met zijn geloofsovertuiging een bijbel mee met goede wensen erin geschreven.

Kaarsen zijn voor iedereen herkenbare symbolen. Kaarsen zijn unieke lichtbrengers. Door het ontsteken van een kaars wenden we ons naar het licht met alles wat in ons omgaat. Het aansteken van een heel kleine vlam brengt ons in verbinding met ons diepste gevoel – iemand van wie we houden – iemand die er niet meer is, een zieke, een stervende, iemand die voor iets heel belangrijks staat, en we noemen diep in onszelf een naam, een gebed, een wens, een verlangen, een gemis.

Symbolen kunnen ook worden doorgegeven aan anderen. Zo vertelde iemand dat ze haar ‘handjes’ had doorgegeven aan een ernstig ziek meisje. ‘Dat is Gods hand die je vasthoudt’, had ze erbij gezegd.

DODEN BEGRAVEN

Doodgaan is een grote nieuwe markt geworden. Je kunt te kust en te keur terecht als het gaat om het doodgaan van jezelf of een familielid. ‘Uitvaart Compact (UC) helpt’, las ik in de Posthoorn, een huis-aan-huisblad in Den Haag (21-11-2012). Bij UC kun je een uitvaart regelen via het internet. ‘Het is heel eenvoudig’, aldus iemand die de uitvaart van haar negentigjarige moeder via UC regelde. ‘Deels omdat ik me al had ingelezen; dat raad ik eigenlijk iedereen aan. Ik heb wel UC gebeld met een paar vragen. En dat was prettig. Mij werd verzekerd dat alles zo snel mogelijk in orde gemaakt zou worden. En inderdaad, die middag al kwamen er hele nette heren in een mooie auto. Alles lag klaar en mijn moeder werd opgehaald. Ik heb op internet direct betaald en alles ging vrij snel.’

Ook de gemeente Den Haag is met de dood bezig. ‘Denkt u wel eens na over uw dood?’, staat boven een advertentie voor een conferentie. ‘Dood-gewoon in Den Haag!’ Er worden vragen gesteld als: ‘Heeft u nagedacht over de laatste maanden of weken van uw leven? De tijd waarin u gaat sterven? Hoe ziet die periode eruit? Wat helpt u deze fase zinvol door te leven en terug te blikken? Dat zijn vragen waar niet iedereen een antwoord op heeft.’³⁵

Voor uitvaartbegeleiding is een groot commercieel aanbod beschikbaar. Begrafenisondernemers zijn uitvaartverzorgers geworden, met persoonlijke uitvaartbegeleiders. Er wordt ook ruimschoots reclame gemaakt.

In een huis-aan-huisfolder zegt Maria Verona, entertainer, met een brede glimlach: ‘Ik wil later eigenlijk een heel gewone uitvaart.’ En dan met uitspringende tekst: ‘Gewoon zonder poespas’. En dan verder: ‘De Contura-polis. Een geheel verzorgde uitvaart voor slechts € 2800,-. Geen gezondheidsvragen, geen leeftijds-grens.’ ‘Het geeft me een gerust gevoel dat alles in de polis is vastgelegd. Zo is alles geregeld, niet alleen voor nu, maar ook voor later.’

En uitvaartbegeleiders houden open dagen. Je kunt alle ruimtes bekijken, de sfeer proeven. En je kunt lezen over ‘meer dan een uitvaart’.

Een artikel in Trouw³⁶ gaat over allerlei manieren waarop mensen afscheid nemen. Een passend afscheid, zelf bedacht of volgens de traditie. ‘Als het om de dood gaat, zijn we doe-het-zelvers geworden’, zegt schrijver Stijn Fens. Zelf geeft hij de voorkeur aan een kerkelijke uitvaart. Een fragment uit het artikel:

³⁵ Posthoorn, 28 november 2012.

³⁶ Trouw, bijlage Tijd, 10 november 2012.

'Een paar jaar geleden overleed een vriendin. Ze was jong en had nog een hele begrafenis voor zich. Daar was een middag voor uitgetrokken. Bij het binnengaan van de aula kregen we een prachtig vormgegeven programmaboekje in onze handen gedrukt. Alsof we een theatervoorstelling zouden bezoeken. Er waren maar liefst zeven sprekers en muziek van George Michael. De poëzie was prominent aanwezig en er waren persoonlijke herinneringen. Hoe korter het leven, hoe langer de toespraken. De laatste spreker, we waren al een tijdje bezig, was de werkgever van Laura. Een kaasexporteur. "Laura, je hebt twee jaar bij ons gewerkt en dankzij jou is in die tijd ons aandeel blanco kaas op de Duitse markt aanzienlijk gegroeid. Ik neem graag de gelegenheid jou daarvoor te bedanken." Nu wendde hij zich tot de kist: "Laura, bedankt." Toen we de aula verlieten op weg naar het graf, stond op een tafel Laura's lievelingschampagne klaar. We moesten allemaal een glas meenemen voor een toast op haar, als ze in haar graf lag. Daar stonden we in de regen tussen de zerken met bubbels in onze handen. De nieuwe uitvaart is in...

(...)

Al dit soort dingen wordt natuurlijk bedacht om mensen het idee te geven dat de overledene voortleeft. De nieuwe uitvaart is in de kern een ontkenning van de dood. We aanvaarden onze sterfelijkheid niet meer en proberen met een uitgebreid afscheid het leven nog wat te rekken. De dood laten we verweesd achter in een hoek. Een begrafenis moet steeds vaker een feest zijn.'

Doden begraven behoort al eeuwenlang tot de kerntaken van het pastoraat. Juist in zo'n diep verdriet kan de kerk sterk present zijn. En ook een heel eigen rol vervullen.

Doden begaven of cremeren staat niet op zichzelf. Als iemand sterft, gebeurt er veel in allerlei dimensies. Het leven van de gestorvene wordt herdacht met alles wat daarin van betekenis is geweest,

wat voltooid is, maar ook wat onvoltooid is gebleven. Er zijn familie en vrienden met gedachten en gevoelens die een plaats moeten krijgen. En er is na de uitvaart een rouwproces dat begeleid moet worden en waar gaandeweg de diepte van het afscheid voelbaar kan worden.

Mensen die lid zijn van een kerk doen daarvoor een beroep op de kerk. In mijn pastoraat kwamen er veel vragen of ik een dienst of samenkomst wilde leiden van mensen buiten de kerk. Gelovigen, een-beetje-gelovigen en niet-gelovigen. Ik zeg er altijd ja tegen. En ik zeg alles ervoor af. Ik denk dat de kerken en predikanten voor alle mensen die dat nodig hebben beschikbaar moeten zijn om mensen in het afscheid van het leven nabij en van dienst te zijn. En daar moet dan altijd een goed evenwicht gevonden worden tussen wat de overledene zelf heeft nagelaten of wat de familie wil en iets wat de kerk te bieden heeft. Bij wat de mensen zelf inbrengen, ontstaat altijd ruimte om ook iets van jezelf als predikant in te brengen. Dit kan een accent zijn in de overweging, een symbool, een gebed of de zegen.

Op een avond ging de telefoon. Het was de neef van een vroegere buurvrouw van ons in mijn jeugd. Huilend vroeg hij mij of ik iets wilde zeggen bij de crematie bij zijn moeder. 'Je hebt dat bij tante Miep ook gedaan. En jij kent mijn moeder goed genoeg om het ook bij haar te doen.'

Ik had wel veel over zijn moeder gehoord en haar ook wel eens ontmoet. Ik wist dat ze een christelijke opvoeding had gehad, maar dat ze haar hele leven buitenkerkelijk was geweest.

Ik vroeg hem of zijn broer en zus ook wilden dat ik zou spreken. Dat wist hij niet. Ik vroeg hem dat ook aan hen te vragen. Dat zou hij doen en hij liet me weten dat ze dat een goed idee vonden. Ik kon het niet met hen alle drie samen voorbespreken, want twee van hen waren gebrouilleerd.

Toen ik hem als voorbereiding weer even belde, zei hij: 'Ik laat het toespraakje helemaal aan jou over. En doe aan het eind maar een Onze Vadertje.' Dat gebed had de priester in het verpleeghuis uitgesproken toen zijn moeder stervende was, met hem en zijn broer erbij. 'Dat was wel mooi', zei hij, 'zo helemaal voor haar.'

Ik was al vroeg in de aula van het crematorium. Er was nog niemand. Aan een medewerkster vroeg ik als de familie kwam, hun te zeggen dat ik er was. Er kwamen steeds meer mensen, maar geen uitvaartleider die mij kwam halen. Toen ik een paar minuten voordat de bijeenkomst zou beginnen zelf maar op zoek ging, trof ik hem en toen ik mij voorstelde zei hij: 'Ah, u bent degene die de dienst zal leiden.' 'Dat is goed', zei ik, 'maar dan moet ik nog wel even weten wat dan in de dienst gebeurt.'

Ik ging de familiekamer binnen. Daar was het heel stil. Geen communicatie. Ik begroette hen allemaal en ik zei dat ik hun wilde voorgaan in het afscheid. Dat deed iedereen zichtbaar goed en toen hoorde ik wat er in de dienst van hen uit zou gebeuren. Er zijn bloemen, zeiden ze, en een mooie foto van mama. Die is nog niet zo lang geleden gemaakt, toen ze nog niet zo ziek was. Verder een paar cd's die gedraaid moeten worden. Ik schreef het allemaal snel op, want we moesten al naar binnen.

Ik dacht: ik ga doen wat ik altijd doe. De mensen welkom heten. De bloemen benoemen en de foto van Miep laten zien. Ik stelde me voor en zei: 'Jullie weten dat ik dominee ben en daarom vraag ik onze hemelse Vader om er vanmiddag ook bij te zijn.' Muziek. Een kort gebed. Psalm 23. Mijn overweging. Muziek. Het Onze Vader. De zegen.

Na afloop was er veel waardering, vooral voor het persoonlijke karakter.

DE ZEGEN

De zegen is iets heel moois dat we meekrijgen in de kerk of persoonlijk ergens op de levensweg. Ik vind het groots die te mogen uitspreken. Zelf heb ik een uitgesproken voorkeur voor de Aäronitische zegen³⁷.

‘De Here nu sprak tot Mozes: Spreek tot Aäron en zijn zonen: Zo zult gij de Israëlieten zegenen:

De Here zegene u en behoede u;

de Here doe zijn aangezicht over u lichten en zij u genadig;

de Here verheffe zijn aangezicht over u en geve u vrede.’

Het ‘Dienstboek voor de Protestantse Kerk in Nederland’³⁸ geeft heel goed de betekenis van de zegen weer. ‘De zegen is een gebeuren dat God en mens “bij elkaar brengt”. Het zegenen is gericht op het in contact brengen van de mens met God, op een overbrengen van de mens in het krachtenveld en in de tegenwoordigheid van God.’ En verder: ‘De zegen is niet slechts het uitspreken van een belofte, maar in de zegen voltrékt zich de belofte van heil.’ Daarbij wordt gesteld dat het God zelf is die de zegen verleent. In de zegen worden vier aspecten onderscheiden: de zegen maakt heel, geeft kracht, biedt bescherming en sticht gemeenschap.

Ik werd eens gevraagd bij de zoon van vrienden de toespraak te houden bij hun huwelijk tijdens de huwelijksvoltrekking in het stadhuis. We hadden een intensief voorgesprek over wat van hun kant de inhoud van mijn toespraak zou zijn. Aan het eind van het gesprek vroeg ik hen of ze erover hadden gedacht ook de zegen te willen krijgen. Ze

³⁷ Numeri 6:22-27.

³⁸ Dienstboek voor de Protestantse Kerke in Nederland, deel II, Leven, zegen, gemeenschap, pag. 405-425.

dachten erover na en ze kwamen met de mooie zegen van Iona. Ik moest die over hen en vooral ook over alle aanwezigen uitspreken. Niet alleen voor hen. Aan het eind van de bijeenkomst vroeg ik iedereen op te staan en ik zei dat ik het bruidspaar, maar ook alle aanwezigen de zegen van de Heer wilde meegeven. Ik legde ook uit wat de zegen betekent. En toen spreidde ik mijn armen uit, eerst over het bruidspaar en daarna wijder over alle gasten, met de woorden:

*May the road rise to meet you,
May the wind be always at your back.
May the sun shine warm upon your face,
The rains fall soft upon your fields.
And until we meet again,
May God hold you in the palm of his hand.
May God be with you and bless you:
May you see your children's children.
May you be poor in misfortune,
Rich in blessings.
May you know nothing but happiness
From this day forward.
May the road rise up to meet you
May the wind be always at your back
May the warm rays of sun fall upon your home
And may the hand of a friend always be near.
May green be the grass you walk on,
May blue be the skies above you,
May pure be the joys that surround you,
May true be the hearts that love you.*

Na afloop kwam de ambtenaar van de burgerlijke stand wat opgewonden naar me toe. Ik dacht eerst dat ze er misschien bezwaar tegen

had dat ik in de publieke ruimte de zegen had uitgesproken. Het tegendeel was waar. Ze zei me ontroerd dat zij een paar jaar ervoor deze zegen aan haar stervende zoon had meegegeven. Het emotioneerde haar zeer dit nu zo mee te maken. Ik zei: 'En dan krijgt u hem nu van deze jonge mensen vandaag ook zelf weer mee voor uw eigen leven. Zo zijn we, hoe het ook gaat, gezegende mensen.'

4

Hoop brengen in de samenleving

Velen in ons land voelen zich goed. *'Geloof het of niet: we zijn gelukkig' staat op de voorpagina van Trouw op 30 november 2012. Eurofound, een agentschap van de Europese Unie, heeft onderzoek gedaan naar het cijfer dat burgers in Europese landen aan hun leven geven. Nederland staat op de zesde plaats met een 7.7. Denemarken, Finland, Zweden, Luxemburg en Spanje scoren hoger.*

Maar er zijn ook mensen die zich niet goed voelen. Ze voelen zich niet of niet meer thuis in de samenleving. We kunnen ons daar niet bij neerleggen. Ik noem hier als voorbeeld twee thema's waar iets aan gedaan moet worden: sociale uitsluiting en eenzaamheid. Vervolgens laat ik als teken van hoop zien hoe sociale uitsluiting van ex-gedetineerden doorbroken kan worden en dat mensen weer thuis kunnen komen in de samenleving.

1. SOCIALE UITSLUITING

Sociale uitsluiting betekent dat individuen of groepen geheel of gedeeltelijk buitengesloten zijn van het samenleven met anderen.

Dat kan allerlei oorzaken hebben. Mensen kunnen zichzelf uitsluiten. Dat kan een bewuste keus zijn, en dan moet dat natuurlijk worden gerespecteerd. Het zichzelf uitsluiten kan echter ook komen door latente of manifeste persoonlijke problematiek. Met niets en niemand verbonden zijn, kan diepgeworteld zijn in iemand zelf. Thuisloosheid wordt dit wel genoemd. Thuisloosheid steekt nog dieper dan dakloos zijn. Zij die zich thuisloos voelen, hebben andere mensen en de wereld nooit als een thuis leren ervaren. Er is geen verbinding gegroeid. Dat kan al begonnen zijn bij de geboorte, in het niet ervaren hebben van liefde en geborgenheid. Basisvertrouwen is vanaf heel jonge leeftijd nooit opgebouwd. Zij blijven zich bij alles wat beschikbaar is aan opvang en sociale contacten uitsluiten. In hoofdstuk 1 heb ik een aantal mensen in deze levenssituatie beschreven. Zorg en aandacht voor hen en het zoeken naar verbindingen en mogelijkheden om hen mee te laten doen, blijft een opgave voor ons allemaal.

Sociale uitsluiting kan ook ontstaan door opvattingen in de samenleving. Mensen in een gemeenschap kunnen anderen buitensluiten. Daar zijn allerlei oorzaken voor, zoals angst, vooroordelen, onwetendheid of gegroeide vaste patronen. In mijn werk heb ik gezien hoe verstikkend en toekomstblokkerend dat kan zijn. Veel gedetineerden en ex-gedetineerden en ook hun familie hebben de ervaring dat zij nooit weer helemaal aanvaard worden. Kerken, levensbeschouwelijke organisaties en politieke partijen kunnen eraan bijdragen om dit sociaal isolement van mensen die buiten de gemeenschap komen te doorbreken en ruimte te scheppen.

Sociale uitsluiting kan ook ontstaan door het functioneren van instituties. Daar spits ik het hier vooral op toe. Onze tijd kent een sterk liberaal en verzakelijk maatschappelijk klimaat. Dat is ook

neergeslagen in instituties en in de hulpverlening. Hiervan geef ik in het kort een paar observaties.

ZELFREDZAAMHEID

Zelfredzaamheid is het grote motto van deze tijd. 'Hij moet leren z'n eigen broek op te houden' wordt vaak gehoord. Er is niets mis met inzet op zelfredzaamheid. Het is mooi en uitdagend voor mensen die daartoe in staat zijn. Maar het is rampzalig voor hen die daar niet toe in staat zijn. En zeker voor hen die het ook niet meer kunnen leren. Zij vallen voortdurend buiten de boot en ze raken uit beeld.

'Hulp vragen is voor veel mensen een enorme drempel'. Kop in het Nederlands Dagblad, 11 maart 2010. Sociologe Lilian Linders noemt dat in haar proefschrift vraagverlegenheid. 'Het grote knelpunt van deze tijd is niet dat mensen zouden weigeren elkaar te helpen, maar het diepe besef dat je autonoom, zelfredzaam en zelfstandig moet zijn. Het is een taboe om zwak en afhankelijk te zijn. Mensen vinden het zo moeilijk om zich kwetsbaar op te stellen.'

Aan de andere kant zijn er volgens Linders ook de hulpbereide, maar te afwachtende buurtbewoners die zich niet ongevraagd met iemand willen bemoeien. Zij noemt dat handelingsverlegenheid en vindt dat we doorgesloten zijn in het idee van de autonomie.

Zij noemt in het artikel een voorbeeld. Jan Bal (87) is een grappige, gezellige man, iemand die zijn isolement als vanzelfsprekend heeft omarmd en dus niet aan de bel trekt als hij zich eenzaam voelt. Hij klaagt niet. Ook al is hij al jaren de deur niet uit geweest. Ook al biedt zijn appartement zonder tapijt op de vloer een haveloze aanblik. Ook al belt er zelden iemand bij hem aan.

Op de foto die erbij staat, zien we hem: hij slaapt in een kast. Daaronder een stofzuiger. Hij verzamelt vuil op een stoel. Het Centrum Indicatiestelling Zorg heeft ooit per telefoon vastgesteld dat Jan Bal vier uur per week nodig heeft. Die krijgt hij hoofdzakelijk van studenten, steeds weer andere, die soms niet eens komen opdagen.

De thuiszorgmedewerker die er kwam, werd in eerste instantie naar 'mevrouw Bal' gestuurd.

Drempels bij de hulpvrager en handelingsverlegenheid bij de omgeving zijn herkenbaar. Ook signaleer ik soms onvoldoende inschattingsvermogen bij hulpverleners van waar iemand toe in staat is. Men blijft dan een cliënt aanspreken vanuit een optiek waar deze niet aan kan voldoen. Het is een misverstand dat iemand die goed kan redeneren, zich in de praktijk ook goed zou kunnen redden.

Zo vertelde iemand mij over Kees. Hij is halverwege de vijftig en is altijd bij zijn ouders blijven wonen. Sinds zij zijn overleden, woont hij alleen in zijn ouderlijk huis. Hij heeft een bijstandsuitkering en hij werkt in een sociale werkvoorziening. Kees heeft chronisch geldgebrek en kan zijn eigen zaken niet zo goed regelen. Hij ziet van doktersbezoek af als hij vreest dat hij ervoor zal moeten betalen. Een rekening die hij niet kan betalen, legt hij weg, evenals de aanmaningen en de boetes die erop volgen, totdat hij de opgelopen rekening hopelijk met zijn vakantiegeld kan betalen. Reparaties in huis (een wc die doorloopt, een kapotte geiser) wil hij niet laten doen, hij wil niemand over de vloer hebben. Zijn huis vervuult. Zelf zit hij daar allemaal niet zo mee, behalve dan met het geldgebrek.

Een familielid dat bijna als enige contact met hem heeft, denkt dat hij een psychische aandoening heeft, waardoor mensen hem niet altijd goed begrijpen. Vooral in contacten met instanties levert dat soms

problemen op. Zijn contactpersoon bij de sociale dienst bijvoorbeeld is alleen telefonisch te bereiken. Kees heeft echter geen telefoon, daar heeft hij geen geld voor. Hij moet dan naar het kantoor van de sociale dienst gaan en daar tussen bepaalde tijden gebruikmaken van de cliëntentelefoon. Persoonlijk contact is er niet bij, wat in zijn geval een groot nadeel is. De contactpersonen volgen elkaar ook in hoog tempo op, waardoor hij zijn verhaal keer op keer moet vertellen. Na een paar keer doet hij dat niet meer. Hij heeft geen vertrouwen meer en wimpelt alle ondersteuning af.

Hij had een korte periode contact met een maatschappelijk werker, die niet zo goed wist wat hij voor Kees kon doen, omdat hij 'zijn mondje wel bij zich heeft'. Toen Kees z'n moeder overleed, probeerde hij dagenlang zijn maatschappelijk werker te bereiken, maar dat lukte niet. Ook op de rouwkaart die Kees stuurde, kwam geen reactie. Toen hij daar later een opmerking over maakte, werd gezegd dat het het beleid van de instelling was om daar niet op te reageren. Daar konden ze niet aan beginnen.

Een hulpverlener die bereid was zich enigszins in de persoon en de situatie van Kees te verdiepen, dacht ook dat hij iets mankeerde en vroeg een psychologische test aan. Zij kon daar echter niet zelf over beslissen, dat deed weer een andere functionaris. Deze persoon heeft na een gesprek met Kees, dat ongeveer tien minuten duurde, besloten dat er geen aanleiding is om een test af te laten nemen. Hij veroorzaakte immers geen problemen bij de werkvoorziening.

Contact met een maatje of begeleiding in een begeleidwonenproject zou Kees enorm helpen. Maar zolang er geen diagnose gesteld is, komt hij nergens voor in aanmerking. Zo zijn er heel veel mensen met hem bezig, zonder dat hij uiteindelijk ook maar één stap verder komt.

Een treurige en wanhopig makende geschiedenis, waarbij het lijkt alsof Kees zich in niemandsland bevindt.

VERTROUWENSRELATIE OPBOUWEN

Iets doen aan het gevoel van thuisloosheid begint bij het opbouwen van een vertrouwensrelatie. Daarin moet worden geïnvesteerd. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie is een onderdeel van wat in concrete hulp geboden wordt. Die vertrouwensrelatie kan een brug zijn om het isolement te doorbreken en de weg naar anderen weer te vinden. Het opbouwen van een vertrouwensrelatie is vakwerk op de vierkante centimeter en vraagt betrokkenheid, geloof in mensen, continuïteit in zorg, aandacht en betrouwbaarheid in de afspraken. Kortom: het gaat er allereerst om dat iemand een medemens in de hulpverlener ontmoet, die persoonlijke aandacht geeft. Hulpverleners moeten daarvoor in hun tijdsbesteding veel meer ruimte krijgen.

OUTREACHENDE HULPVERLENING

Er moet meer 'outreachende' hulpverlening zijn. Hulpverleners hebben veel te weinig ruimte voor eigen initiatief. Dat zou ten koste gaan van iemands autonomie. En ook is er de eerdergenoemde focus op zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid. Als iemand zelf geen initiatief neemt, dan kan er heel lang niets gebeuren. Zelf heb ik de ervaring dat hulpverleners onvoldoende in actie kunnen komen op signalen van derden. 'Meneer moet zelf bellen of bij het loket langskomen' is iets wat vaak te horen is. Maar wat als meneer geen telefoon heeft, of geen beltegoed, of geen vervoer, of zelf niet in beweging komt? Ook privacyregelingen kunnen nogal eens een blokkade zijn. Men kan helemaal niets doen buiten de cliënt zelf om, ook al loopt alles vast.

VERZAKELIJKING EN FORMATTERING

De hulpverlening is sterk verzakelijkt en geformatteerd. Dat gaat ten koste van het inzicht en de creativiteit van de hulpverlener. Er is een sterke concentratie op centraal vastgelegde interventies. Hulpverleners lijken in een korset van vastgelegde hulpverleningskaders te zitten. Ook is er te weinig integrale samenwerking. Hulpvragers moeten zich dan een weg banen door een doolhof van instanties en loketten, die vaak onvoldoende op elkaar afgestemd zijn en niet of onvoldoende met elkaar samenwerken.

Ook in de zorg zelf wordt dit onderkend. ‘Werkgevers in de zorg willen hun medewerkers meer vrijheid geven om zelf te bepalen hoe ze de zorg voor hulpbehoevenden inrichten. Voor dat andere werken, gericht op de cliënt, moet meer aandacht komen in de opleiding, bij de financier en in de instellingen zelf.’³⁹

CLIËNTEN

Hulpvragers zijn cliënten geworden. De bedoeling ervan is goed: het zet mensen in hun eigen waarde. Maar het effect ervan is dat de relatie verzakelijkt en er onvoldoende ruimte is voor een echte ontmoeting. En die ontmoeting is voor velen in de marge het beginpunt van een effectief hulpverleningstraject.

---

³⁹ Trouw, 10-1-2013.

INSTRUMENTEEL EN ANONIEM

Wij leven in een instrumentele en anonieme samenleving. Bovendien is veel in de taal en het jargon van instellingen niet afgestemd op het bevattingsvermogen van de hulpvrager, zeker niet als die zich in de marge van de samenleving bevindt of niet meer goed aanspreekbaar is. Om bijvoorbeeld telefonisch iemand te bereiken, moet men vaak door een woud van obstakels heen, zoals het intoetsen van keuzenummers en het leveren van zakelijke persoonsgegevens (BSN etc). Ik maakte zelf een keer mee dat ik bij de telefoniste van een begeleidingsinstelling alleen maar verder kwam als ik de geboortedatum van degene die ik begeleidde gaf. Anders kon ze me niet doorverbinden met de begeleider. Het systeem werkte niet op een andere manier, zo zei ze. Na lang aandringen was de telefoniste bereid in het systeem op zoek te gaan naar de naam.

De personal touch, een persoon aan de lijn die onbevangen ingaat op wat iemand vraagt, zo nodig voor een beginnend contact, ontbreekt in dit instrumentele woud. Daarbij gaat bij verschil van mening degene achter de telefoon meestal uit van het gelijk van de eigen organisatie en is men hoogstens bereid het nog een keer uit te leggen.

SCHAALVERGROTING

Veel kleinschalige instellingen op het gebied van gezondheidszorg en welzijn zijn opgegaan in grote verbanden. Daarbij komt dat in de schaalvergroting de identiteitbepaalde achtergrond van veel instellingen is verdwenen en algemeen is geworden. Daarmee

zijn ook verankering in de samenleving en een breder bezielend verband verloren gegaan. Het zijn ondernemingen geworden met managers en een bedrijfseconomisch taalveld en *targets*. Nogal eens hoor ik managers in een welzijnsinstelling spreken over ‘dit bedrijf’.

Ik noem deze punten niet omdat hulpverleners niet met grote toewijding zouden werken. Die toewijding is er zeker. Een groot risico is echter dat de persoonlijke aanpak van de hulpverlener en het persoonlijke belang van de individuele hulpvrager verwatere(n) vanwege de missie en visie van de organisatie. Je valt maar zo met jouw levenssituatie buiten ‘waar we in deze organisatie voor staan’.

VAN SYSTEEMWERELD NAAR LEEFWERELD

In het boek *Verdraaide organisaties, terug naar de bedoeling*⁴⁰ gaat het over professionals die verstrikt raken tussen enerzijds waar het om gaat in het werk en anderzijds het systeem waarin men gevangen zit. Hart spreekt over de mythe van de beheersbaarheid. (pag. 20) In iedere organisatie is sprake van een systeemwereld met allerlei afspraken hoe in de leefwereld (de praktijk) moet worden gewerkt. De systeemwereld is bedoeld om de praktijk van de cliënten en hun behoeften en de professionals te ondersteunen. De systeemwereld bevat allerlei ‘afspraken in de vorm van beleid, procedures, instructies, targets, verantwoordingseisen, formats,

---

40 Wouter Hart, in samenwerking met Marius Buiting (2012), ‘Verdraaide organisaties, terug naar de bedoeling’. Kluwer, Deventer.

sjablonen, etc.’ Hart stelt dat er een dominante pijl van buiten naar binnen is gericht. In het organisatiedenken is de systeemwereld de leefwereld gaan overheersen. De leefwereld is de wereld van de bedoelingen van de organisatie: waarvoor de werkers op aarde zijn. Het gaat om welke waarde de organisatie toevoegt, vooral ook in de beleving van de klant (pag. 124). Verpleegkundigen hebben voor het vak gekozen om mensen te verplegen en niet om formulieren in te vullen. De pijl, de denkrichting, moet worden omgedraaid. Er moet vanuit de leefwereld van de bedoeling gekeken worden naar de systeemwereld. De denkrichting moet worden omgedraaid van binnen naar buiten. De systeemwereld kan dan weer gaan functioneren zoals die bedoeld is: ondersteunend in plaats van dominerend. Deze beweging betekent dat ‘interesse in het hier en nu richting klant weer centraal komt te staan.’ (pag. 93) Centraal staat het denken vanuit de behoefte van de cliënt. Deze omkering leidt tot grotere effectiviteit. Er ontstaat een ‘hogere klantwaardering, een grotere medewerkerstevredenheid en veel betere financiële resultaten.’ (pag. 19)

Het Christelijk Sociaal Congres, een samenwerkingsverband van christelijk-sociale organisaties, gaat met dit onderwerp gezamenlijk aan de gang en wil het maatschappelijk agenderen.

2. EENZAAMHEID

Eenzaamheid heeft mij altijd beziggehouden. In de kerk en in de politiek ben ik ermee bezig geweest. Eenzaamheid is een groot maatschappelijk thema. Eind 2011 was er een ‘week tegen de eenzaamheid’ met een speciale Krant tegen Eenzaamheid. Uit die krant sprak hoop. Allerlei mogelijkheden werden genoemd om er

iets aan te doen. Moeder Theresa werd geciteerd. ‘Eenzaamheid is de ergste vorm van armoede die een mens kan treffen.’

Een situatie van eenzaamheid kan worden omschreven als ‘het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties’.

Een derde van de volwassenen in Nederland (30 procent) is eenzaam. Het komt in alle lagen van de bevolking voor en ook op alle leeftijden. Van de 30 procent eenzame mensen is een derde erg eenzaam en twee derde matig eenzaam.⁴¹ Van de ruim 2,6 miljoen 65-plussers voelen bijna 800.000 mensen zich eenzaam. Dat is 30 procent. 4 procent van de 65-plussers (ruim 100.000) voelt zich extreem eenzaam.⁴² En ongeveer 10 procent van de bewoners in verpleeg- en verzorgingshuizen krijgt nooit bezoek.⁴³

Ook bij jongeren komt eenzaamheid voor: 43 procent van de jongeren zegt eenzaam te zijn.⁴⁴

Het zijn cijfers waar je het koud van krijgt als je ze tot je door laat dringen. Het gaat om mensen in een vaak uiterst kwetsbare positie. Ze kunnen niet altijd zelf iets aan hun situatie veranderen. En als het om ouderen in zorginstellingen gaat, hebben ze geen sterke stem om hun levenssituatie onder de aandacht te brengen. Zij kunnen niet meer voor zichzelf opkomen of het nieuws halen. Zij zijn afhankelijk van anderen.

Eenzaamheid kan ook een existentieel probleem zijn. Het gaat dan niet alleen over het ontbreken van contacten, maar over de

41 ‘Signaleren en aanpak van eenzaamheid’, uitgave VU Amsterdam (2008) www.cvo.vu.nl.

42 ‘Feiten en cijfers’, www.ouderenfonds.nl.

43 ‘Oudere tehuisbewoners, landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen, 2008/2009’, Maaik den Draak, Sociaal Cultureel Planbureau 2010.

44 Samenvatting eenzaamheidsonderzoek Coalitie Erbij, TNS/NIPO oktober/november 2008.

manier waarop iemand zijn bestaan beleeft. Er kan een diep gevoel van thuisloosheid zijn: niet thuis zijn in deze wereld, geen deel hebben aan het samenleven met anderen, op jezelf alleen teruggeworpen zijn. Kerk, welzijnsinstellingen en de politiek moeten eenzaamheid als nieuwe vorm van armoede agenderen.

Mede op basis van bovengenoemde onderzoeken formuleer ik een aantal suggesties en maatregelen die genomen kunnen worden.

- Bewustwording en voorlichting. Veel mensen willen niet nadenken over mogelijke eigen eenzaamheid in de toekomst. Er is heel weinig bereidheid om de eenzaamheid op te lossen en er is ook heel weinig inzicht in wat je er zelf aan kunt doen om het te verminderen.
- Het bevorderen van deskundigheid bij hulpverleners of vrijwilligers bij het signaleren van eenzaamheid.
- Het organiseren van contactbijeenkomsten.
- Inzet van particulier initiatief en vrijwilligers.
- Kerken en religieuze organisaties kunnen meer planmatig bij de eenzaamheidsproblematiek worden betrokken.
- Bereikbaarheid en openstelling van kerken en welzijnsvoorzieningen, vooral ook het hele weekend door, moeten worden bevorderd.
- Geestelijke verzorging is van grote betekenis in instellingen van gezondheidszorg en ouderenzorg. Voldoende beschikbaarheid daarvan is noodzakelijk.

3. SOCIALE UITSLUITING DOORBREKEN IS MOGELIJK

Hoop en perspectief bieden aan mensen die uitgesloten zijn, is mogelijk. Soms moet het tegen weerstand in. Die kan er zijn in het

onvermogen van mensen zelf of door het ontbreken van financiële middelen om iets te doen. Gedreven door een ideaal om mensen uit een vicieuze cirkel te bevrijden, is het mogelijk vernieuwende projecten van de grond te krijgen.

Vanuit mijn praktijk beschrijf ik de ontwikkeling van nazorg aan ex-gedetineerden in de Exodushuizen en in het vrijwilligerswerk van Exodus. Ik wil hiermee laten zien dat het mogelijk is om mensen uit een isolement te halen en om perspectief te bieden.

Exodus is een breed nazorgprogramma dat uit het niets is ontwikkeld, soms ook tegen de stroom in. In 1981 begon ik als justitiepredikant in de gevangenis Scheveningen samen met vrijwilligers en enkele collega's met het Exoduswerk. Dat was om iets te doen aan de nazorg voor ex-gedetineerden. Dat had een aantal redenen. Allereerst de ervaring dat veel gedetineerden tijdens de detentie grote behoefte hadden aan het pastoraat en er intensief gebruik van maakten. Ik zag ook dat velen bij vrijlating in een gat vielen vanwege volstrekt onvoldoende begeleiding. Ze hadden ook dan begeleiding nodig. Verder was ik getroffen door de grote recidive. Zo'n 75 procent van de gedetineerden ging vanaf jonge leeftijd gevangenis in, gevangenis uit. Wat mij bijzonder raakte, was dat gedetineerden die ik nog kende uit de jeugdgevangenis waar ik kort werkte, al op heel jonge leeftijd in de zwaarste gevangenis binnenkwamen. Ik dacht: dat kan toch niet waar zijn. Daar moeten we iets aan doen! En ook: als we hier in de gevangenis door de kerk gezonden werkzaam zijn, dan zullen we toch ook mensen na de detentie kansen moeten bieden om hun leven opnieuw op te bouwen. We begonnen met een paar vrijwilligers en met steun van de kerken een opvang van twee dagdelen per week in een kelder onder een flatgebouw in Den Haag Moerwijk. Dit om contacten die tijdens de detentie waren opgebouwd, na de detentie voort te kunnen zetten. In ons enthousiasme hoopten we dat dit initiatief een

steen-in-de-vijvereffect zou hebben en dat het grote kringen van opvang om zich heen teweeg zou brengen. De opvang in het Open Huis in de kelder kwam van de grond. We signaleerden echter tegelijkertijd dat er voor veel ex-gedetineerden vanwege een complexe persoonlijke en maatschappelijke problematiek veel meer nodig was. Daarom ontstond vijf jaar later, in 1986, ook weer met steun van de kerken, het Huis voor Begeleid Wonen, met tien kamers. Dit huis werd gerund door nog maar een paar professionals een paar uur per dag, met ondersteuning van vrijwilligers. Sinds 1996 ontstonden er meer Exodusinitiatieven, die gingen samenwerken in Exodus Nederland. Er zijn nu inmiddels elf huizen met een wooncapaciteit van ca. 450 bewoners per jaar. Ook staan er nog drie Exodusinitiatieven in de startblokken. In Exodus werken ruim 200 professionals en verder is er een breed scala aan vrijwilligers. De 1800 vrijwilligers die bij Exodus zijn aangesloten hebben per jaar zo'n 5000 contacten met (ex-)gedetineerden. Zij doen zoekwerk in gevangenissen bij kerkdiensten en gespreksgroepen, zijn maatjes voor ex-gedetineerden, bezoeken relaties van gedetineerden en brengen kinderen bij hun gedetineerde ouders in het Ouders, Kinderen en Detentie programma (OKD). In Flevoland werkt een diaconale pastor van Exodus aan het project 'Verbinden en versterken'. Dit is een samenwerkingsproject met Kerk in Actie en het is erop gericht om een verbinding te brengen tussen waar gedetineerden in Flevoland behoefte aan hebben en wat kerken en andere organisaties aan opvang na de detentie te bieden hebben.

Exodus werkt breed samen in een netwerk met tal van organisaties, zoals werkgevers, onderwijsinstellingen, woningcorporaties, fondsen, welzijnsinstellingen, reclassering en instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. Ook wordt Exodus heel breed gesteund door kerken, particulieren en fondsen, omdat er vanaf

het begin sterk is ingezet op de vorming van een maatschappelijk draagvlak. Dat vloeit voort uit de doelstelling van Exodus, opgenomen in de eerste statuten.⁴⁵ Zo is er in 33 jaar een breed begeleidingsaanbod gerealiseerd met professionals en vrijwilligers, voor alle situaties verbonden met detentie. Voor gedetineerden tijdens en na de detentie: bezoekcontacten, laagdrempelige individuele begeleiding met maatjes, een strak gestructureerd residentieel begeleidingsprogramma in de Exodushuizen, familiebezoek en begeleiding van ouders en kinderen. Vanuit het niets is er een begroting van meer dan elf miljoen euro ontstaan.

De begeleidingsresultaten van Exodus zijn goed. Uit onderzoek⁴⁶ blijkt dat oud-bewoners bijna 9,5 procent minder recidiveren dan een vergelijkbare groep niet-bewoners. Bij bewoners die het hele programma doorliepen is er 27,5 procent⁴⁷ minder terugval over een periode van twee jaar.

TEGEN DE STROOM IN

Te midden van deze hoopvolle ontwikkelingen waren er ook teleurstellingen. Niet altijd zijn de Exodushuizen welkom in de buurt. Dan kan het fenomeen NIMBY ontstaan. NIMBY staat voor: 'Not in my backyard'.

45 'De opvang en begeleiding van personen die in aanraking met Justitie zijn geweest of dreigen te komen en aandacht te geven aan de maatschappelijke structuren die de oorzaak daarvan vormen.'

46 Mr. drs. Sigrid van Wingerden e.a., *Recidive na Exodus, DOOR, Ontmoeting en Moria*, Universiteit Leiden i.s.m. het WODC.

47 Dit percentage betreft een gemiddelde van de onderzochte organisaties: Exodus, DOOR, Ontmoeting en Moria.

Ik kwam met het fenomeen in aanraking bij de opstart van Exodushuizen. Meestal kwam de buurt in actie om zich tegen de vestiging te verzetten. Men vreesde dat de veiligheid op het spel kwam te staan. Ook de politiek kwam eraan te pas als de gemeentetoe stemming moest geven.

Not in my backyard. Iedereen die ervan hoort, vindt de doelstelling van Exodus prachtig. Een heel goede aanpak om de criminaliteit te verminderen door te investeren in mensen. Goed, maar niet in een woonbuurt. ‘Waarom gaan jullie niet naar een industrieterrein of buiten de stad?’, hebben we regelmatig gehoord.

Op zichzelf vind ik de weerstand van bewoners begrijpelijk. ‘Is mijn huis nog wel veilig? Lopen mijn kinderen gevaar? Moet ik voortdurend om me heen kijken? Zoveel ex-gedetineerden tegelijk – wordt de rust daardoor niet verstoord?’ Gedetineerden en ex-gedetineerden roepen een onbekende en onveilige wereld op. Weerstand moet dus altijd serieus worden genomen. Vanaf het begin bij alle Exodushuizen zijn we in gesprek gegaan met de omwonenden. En we hebben de bezwaren serieus genomen. Dat leidde al direct tot een 24-uurs bereikbaarheid van de leiding bij overlast. Wat we na het eerste Exodushuis in Den Haag bij alle nieuwe vestigingen konden aanbieden, was een gesprek met de burens van een ander Exodushuis.

Not in my backyard! Een begrijpelijke uitroep. Maar je kunt er ook kritisch op zijn. Het kan er ook toe leiden dat mensen geen nieuwe plaats kunnen krijgen na hun detentie.

Een voorbeeld van weerstand en verzet is de komst van Exodus Zuid-Limburg in Heerlen. Toen de voorgenomen vestiging in een voormalig klooster bekend werd, ontstond er stevig verzet bij een deel van de buurt. Het verzet wilde dat de gemeenteraad zou besluiten dat Exodus daar niet kon komen. Ook waren er ju-

ridische procedures. Om aan de buurt te laten zien hoe Exodus werkt, werd een bezoek georganiseerd aan Exodus 's-Hertogenbosch. Een reportage daarvan werd op de televisie uitgezonden. Een van de bewoners van Exodus 's-Hertogenbosch leidde de delegatie rond. Hij zei erover: 'Ik doe dat, omdat ik aan de mensen in Heerlen een gezicht wil laten zien.' De buurtbewoners in Den Bosch spraken op de televisie over de positieve ervaringen die ze altijd met Exodus hadden gehad. De gemeenteraad van Heerlen ging met een krappe meerderheid akkoord met de vestiging. Er volgde een informatieavond met de buurt. De Exoduswerkwijze werd uit de doeken gedaan. En we zeiden dat bewoners begeleid worden om goede burens te zijn. Er waren de nodige tegenstanders aanwezig. Zij roerden zich stevig. Als ambassadeur van Exodus was Rini Wagtmans, oud-geletruidrager in de Tour de France, aanwezig. Toen Rini het woord nam, werd het helemaal stil. Hij zei: 'Ik ben vóór de Nederlandse rechtsstaat en daarom ook voor het opleggen van een gevangenisstraf als dat nodig is.' Hij kreeg luid applaus. En toen vervolgde hij: 'Maar juist omdat ik voor de rechtsstaat ben met de straffen die erbij horen, ben ik er ook voor dat mensen die hun straf hebben uitgezeten, weer kunnen terugkeren in de samenleving.' Ook daarop volgde applaus. En wat opmerkelijk was, was dat ineens de voorstanders van de komst van Exodus zich ook gingen roeren. Iemand zei: 'Onze buurt heeft door de paters die er woonden in het klooster altijd al een bijzondere plaats geboden aan mensen in kwetsbare situaties. Zij vingden mensen uit de marge op.' In de pauze sprak ik met enkele verontruste burens. Ik kon me hun zorgen best voorstellen. Het was voor hen een vreemde en onbekende wereld die op hen afkwam.

Na de voorlichtingsbijeenkomst zijn we aan de slag gegaan om

een veiligheidsconvenant te sluiten met de politie, de gemeente, de burens en Exodus. In dat convenant waren voor de buurt relevante beheers- en veiligheidsaspecten opgenomen. Zo stond zwart-op-wit wat we met elkaar zouden doen om problemen te voorkomen.

DE WEERSTAND OVERWONNEN

‘Exodus brengt ex-gedetineerden thuis’ stond als kop in het Limburgs Nieuwsblad op 19 maart 2011. Het was de dag waarop Exodus Zuid-Limburg in Heerlen werd geopend. In het artikel kwam ik een bijzondere uitspraak tegen van mevrouw Kobbenhagen, een van de leiders van de oppositie en destijds niet overtuigd door het bezoek aan Den Bosch. Het was voor mij een teken van hoop en een bewijs dat hardnekkige standpunten soms ook te veranderen zijn. Ze zei: ‘Ik ben nu voor Exodus, want het is een organisatie die zijn afspraken nakomt.’

De burgemeester van Heerlen, Paul Depla, sprak bij de opening. Hij noemde ook de problemen die de buurt met de komst van Exodus had gehad. Hij zei dat dat een deel was van een integratieproces. En dat het goed was geweest dat de buurt z’n vrees en z’n twijfel had kunnen uiten. Maar ook dat de buurt serieus was genomen en dat zo de vrees weggenomen was.

Het mooiste bewijs van de integratie was de afsluiting van de opening. De keuken was vol met buurtbewoners. Ze maakten samen met bewoners de maaltijd klaar voor de gasten, maar ook voor kwetsbare mensen uit de buurt. Vlak voor de maaltijd werden aan de bewoners certificaten uitgereikt van de NL DOET-dag, omdat ze hadden geholpen de tuintjes van een aantal buurtbewoners op te knappen.

Mooi dat mensen van vijandige vreemden in buurtbewoners mochten veranderen.

De koppenmaker van het Limburgs Nieuwsblad had het goed begrepen: 'Exodus brengt ex-gedetineerden thuis.'

4. VRIJWILLIGERS

Voor hoopvol samenleven zijn vrijwilligers van groot belang. De samenleving kan niet zonder hen. Op tal van terreinen in zorg, welzijn, club- en buurthuiswerk, sport en kerk zijn ze actief. Op veel manieren zijn ze van belang. Ze hebben een eigen inbreng naast het professionele werk. Ze doen hun werk belangeloos. Het gaat hun alleen om de mensen of de activiteiten. Er hoeft geen resultaat geboekt te worden. Het contact van mens tot mens is zinvol, ook als het niets oplevert. Vrijwilligers kunnen hun eigen creativiteit voluit inzetten zonder zich om formele kaders druk te hoeven maken. Er is wederkerigheid in het contact. Vrijwilligers en de mensen voor wie de inzet plaatsvindt, zijn wederzijds voor elkaar van betekenis. Iedereen kan meedoen, elke leeftijdsgroep kan een steentje bijdragen aan de samenleving. Vrijwilligers brengen bezieling en compassie. Hun inzet is zingevend. En ten slotte: ze brengen hoop en geloof in mensen concreet de samenleving in.

In een jaarlijks dankwoord aan de Exodusvrijwilligers zei ik het als volgt:

Wat is de zin en de betekenis van jullie vrijwilligerswerk? Wij willen een vriendelijk gezicht van de samenleving laten zien. Jullie als vrijwilligers zijn de uitgestoken hand van de samenleving en de arm waarin je kunt inhaken. Vrijwilligerswerk is het bieden van een beetje herberg-

zaamheid te midden van een vaak anonieme samenleving. De kracht van wat je geeft is wie je bent voor mensen op hun zoektocht naar een nieuw begin. Jullie laten zien dat er voor ieder mens hoop is, hoe zijn levensweg ook gegaan is. Nu eens gaat het goed met onze mensen, dan weer wordt ineens een verborgen problematiek weer manifest. Nu eens lijkt er perspectief te komen en dan weer kan alles ze uit handen vallen.

Wij werken met deskundigheid en vooral ook met compassie. Dat betekent dat we altijd in mensen dieper willen kijken dan hun gedrag. En dat we altijd meer in ze willen zien dan ze zelf laten zien.

Een prachtige gospel zegt: 'You raise me up to more than I can be.'

Mooi dat wij er met elkaar aan kunnen bijdragen dat mensen weer thuisraken in hun leven en in de samenleving. Je gaat een tijdje met hen die je begeleidt, op weg. Voor hen ben je dan misschien wel meer dan je denkt, een houvast, een hand om vast te houden.

HOOP IN DE SAMENLEVING

Waarom is het zo hoopvol wat bij Exodus gebeurt en inspirerend om dromen, ook als het gaat om mensen die thuisloos zijn, waar te maken?

Gedetineerden zijn maatschappelijk gezien geen populaire groep om iets voor te doen. Integendeel: hun daden roepen veel weerzin en afstand op. Toch is het mogelijk gebleken maatschappelijk draagvlak te organiseren in de vorm van financiële middelen en in mensen om deze groep kansen en mogelijkheden te bieden voor de opbouw van een nieuw bestaan. Dat is hoopvol op tweeërlei wijze.

Allereerst maatschappelijk: dat het mogelijk is een brede beweging op gang te brengen om mensen die gefaald hebben nieuwe kansen te bieden. Maar ook voor de doelgroep zelf. In de bewo-

Hoop brengen in de samenleving

ners van de Exodushuizen en in de maatschappelijke kansen die gegeven worden, kan iedere gedetineerde concreet zien dat het niet nodig is opgesloten te blijven zitten in je eigen levensverhaal. Dat er mensen zijn die je niet afschrijven, maar kansen geven. Kortom: dat een nieuw bestaan wel mogelijk is.

5

De kerk: een gemeenschap van hoop

Voor mij is de kerk van grote betekenis. Het is een plaats om God en elkaar te ontmoeten. Er is troost, bemoediging en inspiratie te vinden in een gedeelde geloofsbeleving. Ergens bij horen en met anderen het leven delen is een sterke bedding voor de levensweg. De kerk is ook een plaats waar maatschappelijke initiatieven ontwikkeld kunnen worden.

Over de toekomst van de kerk zijn veel opvattingen. Er wordt wel voorspeld dat het op termijn een aflopende zaak is. De kerken lopen leeg, zegt men. Niet ontkend kan worden dat de ledentallen en het kerkbezoek in het algemeen sterk zijn teruggelopen. Maar we moeten daar niet alleen naar kijken, want er is meer te zien dan teruggang. Het is zeker niet zo dat de kerken overal leeglopen. Er zijn ook heel wat plaatsen waar groei is. Er worden nieuwe kerken gesticht die grote aantrekkingskracht hebben. Veel migrantenkerken zijn bloeiende gemeenschappen. In de gevangenis zitten de kerkdiensten iedere week vol. Een paar duizend gedetineerden

nemen er ieder weekend aan deel. ‘Zeker om er even uit te zijn’, zeggen cynici. Dat zal ook het geval zijn en daar is niets mis mee. De kerk kan zeker ook ontspanning zijn. Maar wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat de meeste gedetineerden naar de kerk gaan om existentiële redenen.⁴⁸

Van Noord-Groningen tot diep in Limburg is de kerk iedere zondag met meerdere vestigingen tegelijk geopend, als verder alles gesloten is.

Op een van die plekken is dat op een originele manier beschreven. Bij het 175-jarig bestaan van de gereformeerde kerk in Sellingen werd een boek uitgegeven met foto's van en interviews met alle gemeenteleden.⁴⁹ Duidelijk wordt wat de kerkgemeenschap voor hen betekent. Een greep eruit: iedereen voelt zich goed in de kerk. De kerk is een warm geestelijk tehuis. ‘We geven om elkaar’, zegt iemand. Een ander zegt: ‘De kerk hoort bij mijn leven.’ De ruimte die men elkaar geeft, wordt gewaardeerd. Vrijwel niemand wil helemaal terug naar het verleden. Wel is er hier een daar een licht heimwee naar iets van vroeger. De actieve gemeenschap en vooral de kerk naar buiten in sociale activiteiten worden ook heel erg gewaardeerd. Er zijn ook mensen aan de rand of over de rand van de kerk. Ze hebben nog een heel dun lijntje naar de kerk, bijvoorbeeld bij een huwelijk. Er zijn mensen die zich wel verbonden

48 Het KASKI onderzoek toont aan dat 68 procent van de kerkgangers de kerkdienst bezoekt om religieuze redenen, bijv. iets van God ervaren, de preek, bidden; 60 procent om persoonlijke redenen, bijv. een kaarsje aansteken, hulp bij problemen. KASKI, *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing. Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeurs, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken*, Radboud Universiteit Nijmegen, pag. 97

49 Koopmans & Van Dalen Communicatie e.a., (2011) *Gaan. Op hoop van zegen! De Gereformeerde Kerk Sellingen na 175 jaar* Ik was uitgenodigd om bij dit jubileum en de presentatie van dit boek een toespraak te houden tegen de achtergrond van mijn ervaringen in het justitiepastoraat, met als thema ‘Onze toekomst met de kerk’.

voelen, maar wat de kerk biedt in psalmen sluit niet aan bij hun belevingswereld. Er wordt gevraagd om nieuwe vormen van viering: vrolijker en minder statisch. Men wil gericht aandacht voor randkerkelijken. De kerk heeft ook maatschappelijke betekenis. 'Bij de kerk horen, helpt je om je ergens thuis te voelen', zegt iemand.

Er wordt aandacht gevraagd voor de jeugd en vooral ook voor de jonge gezinnen. Er worden ook diepe geloofsuitspraken gedaan. 'God is het belangrijkste.' 'Kerk, geloof en gemeenschap horen bij elkaar.' 'Jezus Christus is de kerk.' 'Het gaat in de kerk om het evangelie ervaren.'

Er is ook met de gemeenteleden gesproken over de toekomst van de kerk. Er is wel vertrouwen in de toekomst, maar er is geen scherp beeld van die toekomst. Dat is herkenbaar.

Veel kerkmensen bevinden zich tussen de vrees dat de kerk zal verdwijnen en de onbestemde hoop dat er toekomst is voor de kerk. De vraag is: waar zit de hoop voor de kerk? Wat kunnen we aanblazen aan vonken, vuur dat misschien nog verborgen is? Waar zit de dynamiek, de groei, de potentie? Waar zit de kracht? Waar liggen de kansen?

Via deze methode van gesprek met de gemeente kan een beleidsplan met concrete speerpunten worden opgesteld, dat aansluit bij wat onder de gemeente leeft.

In wereldverband groeit het christelijk geloof op nogal wat plaatsen. Een paar cijfers: in Afrika groeit het aantal christenen met 23.000 per dag.⁵⁰ Uit berichten in de Volkskrant⁵¹ blijkt dat het

---

⁵⁰ Kerknieuws.nl 15 december 2008

⁵¹ 12-8-2010 en 3-12-2011

aantal christenen in China tussen de 23 en 130 miljoen ligt.⁵²

Volgens 'The global christian landscape' van het Amerikaanse bureau The PEWforum⁵³ noemt het grootste deel van de wereldbevolking zich christen (32%), in totaal 2,2 miljard mensen.

DE KRACHT VAN DE KERK

De kerk bestaat niet voor zichzelf. Het gaat om de omgang van de mens met God en om dienstbaar zijn aan mensen, gelovig en niet-gelovig. We hoeven niet krampachtig een instituut in stand te houden. We kunnen ontspannen en zelfbewust onze plaats in de samenleving innemen. Hoop uitstralen en zo kerk zijn dat we iets te bieden hebben aan onze leden en aan de samenleving. En laten zien dat we geloven in onze boodschap.

De kerk heeft veel in huis in een grote diversiteit. In vieringen, persoonlijk pastoraat, in catechese en toerusting en in onderlinge zorg. Er is veel te vinden waar behoefte aan is: spiritualiteit, verbinding, idealisme, gekend zijn, troost, vergeving, samenzijn, delen, engagement, geborgenheid, optimisme, beleving van emotie. Er wordt ingegaan op onze diepste levensvragen en er wordt een richting aangeboden voor ons handelen.

We horen dat het zin heeft om ons in te zetten voor een bewoonbare wereld. Het komt goed met de mens en de wereld. De kerk

---

⁵² 23 miljoen wordt genoemd door de Chinese Academie van Sociale Wetenschappen en 130 miljoen wordt genoemd door Bob Fu van China Aid (een organisatie voor vervolgte christenen in China), die zich weer baseert op een inschatting van het Chinese ministerie van godsdienstzaken. De grote verschillen zijn te verklaren uit het feit dat een deel van de gelovigen behoort tot de ondergrondse kerken.

⁵³ Reformatorisch Dagblad 18-12-2012

draagt hoop in zich. Verder is het een bewogen gemeenschap, waarin mensen de zorg om het leven met elkaar delen. Alle lagen van de bevolking en alle leeftijdscategorieën zijn vertegenwoordigd. Men vindt er een *sense of belonging*, dat is: bij anderen horen. De *sense of belonging* schept een basis voor participatie buiten de kerk in de samenleving.

We staan als kerkgemeenschap niet op onszelf, maar we zijn deel van het grote geheel van het volk van God. We zijn dus helemaal niet klein. Dat volk van God komt overal in de wereld samen: in kleine ziekenzalen, in gevangenissen, in kapelletjes, in achterbuurten en in voorname wijken, in grote kathedralen en ook als er twee of drie in Zijn naam bijeen zijn.

We gaan niet op in hogere sferen, maar we maken iets zichtbaar van de nieuwe wereld die komt. Mensen kunnen bij ons opstaan uit de wanhoop. Concreet heb ik dat gezien in de gevangeniskerk. Mensen die uit de totale gebrokenheid van hun bestaan in de ontmoeting met God en medemensen van de kerk weer gaan werken aan een nieuwe levensweg.

‘Overmorgen ga ik bij mijn vriendin wonen’, zei Carlo. Ik zag hem in het Exodushuis in Leiden, op de open dag. Belangstellenden, ook uit de kerken, waren uitgenodigd om een kijkje te nemen bij het begeleidingsprogramma van ex-gedetineerden. Carlo had een badge op met daarop ‘stagiair’. Ik dacht eerst dat hij bij de begeleiding hoorde, maar het bleek dat hij bewoner was en dat hij bij een bedrijf stage liep. ‘Ik ken u’, zei Carlo. ‘Vorig jaar in de kerkdienst in de gevangenis in Krimpen aan den IJssel heb ik u gezien. Ik was daar toen koster en ik ben daar ook gedoopt. U vertelde daar over Exodus.’

Door justitiepredikant ds. Jan Kraaijeveld was ik als hoofdpredikant uitgenodigd om deze kerkdienst over Exodus te leiden.

Carlo, die vastgelopen was, vond in de gevangeniskerk een weg naar herstel van zijn leven. Na de detentie werkte hij met steun van Exodus aan de opbouw van een nieuw leven.

De kerk vervult ook een belangrijke maatschappelijke functie, in diaconaat en door verbondenheid met tal van sociale projecten. Die maatschappelijke functie blijkt ook uit onderzoek. Yvonne Bouman, onderzoekster bij de Pompestichting, promoveerde op een proefschrift over levenskwaliteit en recidive bij tbs-patiënten die in een traject naar buiten zitten. ‘Een deel van de protectieve werking van levensomstandigheden kan (...) gevonden worden in de controlerende werking van sociale instituties. Voor de onderzochte groep patiënten lijkt dit echter vooral samen te hangen met de binding aan instituties die enigszins verder van de patiënt staan, zoals clubs of verenigingen, de kerk, en sociale contacten op het werk.’⁵⁴

Verder is de kerk met grote en kleine gemeenschappen present in heel ons land.

Van bijzondere betekenis zijn de migrantenkerken. In Nederland zijn 800.000 christenmigranten van niet-westerse afkomst, en 1,3 miljoen met de Europese christenmigranten erbij. Zij komen samen in zeer vitale gemeenschappen. Wetenschappelijk onderzoek heeft de religieuze én de maatschappelijke betekenis van de migrantenkerken aangetoond.⁵⁵ Zij verbinden religieuze

54 Bouman, Yvonne H.A., *Kwaliteit van leven en criminele recidive bij ambulante forensische patiënten met een persoonlijkheidsstoornis. Een good lives benadering (2009)*, Maastricht

55 Stichting Oikos in opdracht van SKIN – Samen Kerk In Nederland, Amersfoort, en Stek – voor stad en kerk, *Gratis en waardevol, rol, positie en maatschappelijk rendement migrantenkerken in Den Haag*, Stichting Oikos, Rotterdam/Den Haag en Castillo Guerra, J., M. Glashouwer, J. Kregting, *Tel je zegeningen, Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*, Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen, Nijmegen.

activiteiten met sociale activiteiten. Ik ben ervan overtuigd dat het leggen van deze verbinding tussen geloofsbeleving en sociale actie ook voor de Nederlandse kerken groeikracht kan betekenen.

De migrantenkerken zijn als geloofsgemeenschappen dus ook maatschappelijk gericht. Een groeiend aantal is ook op het justitiepastoraat betrokken. Ze nemen deel aan het Migrantenplatform.⁵⁶ Ze hebben daar hun maatschappelijke activiteiten laten zien. Zo heeft de Victory Outreach Church in Den Haag een herstelhuis met een rehabilitatie- en re-integratieprogramma voor mensen die met justitie in aanraking zijn gekomen. Verder zijn daar een uitzendbureau, een speciale jongerenwerker en een maatschappelijk werker voor opvoedingsproblemen, financiële en huisvestingsproblemen en advies voor dagbesteding in werk en scholing. De Christian Baptist Church in Amsterdam-Zuidoost biedt hulp bij huisvesting en werk, geeft opvoedingscursussen en heeft een preventieprogramma voor uithuisplaatsing en huwelijks counseling en geeft voorlichting bij de start van een bedrijf.

VERSTERKING VAN HET FUNCTIONEREN VAN DE KERK

Hieronder draag ik een aantal punten aan ter versterking van het functioneren van de kerk. Ik heb er mijn ervaringen over de grenzen van de kerk heen in verwerkt. Ze werken vooral als ze in samenhang met elkaar worden ontwikkeld.

---

⁵⁶ Het migrantenplatform van het justitiepastoraat en SKIN (Samen Kerk In Nederland) is bedoeld om verbinding te leggen tussen het justitiepastoraat en migrantenkerken, vreemdelingenpastores, migrantenpastores en – kerkleden.

- *Een gezellige kerk*

Samen kunnen we de kerk tot een gezellige, onderling betrokken, herkenbare gemeenschap maken. Vreugde en verdriet worden er gedeeld. Er is ruimte voor persoonlijke beleving, maar ook ruimte voor een wij-gevoel. De kerk kan uitstralen dat het een hoopvolle en compassievolle gemeenschap is waar je graag bij hoort.

- *Religieuze beleving verbinden met sociale presentie*

Als religieuze gemeenschappen zich verbinden met sociale presentie vergroot dat hun relevantie. Indien de kerkgemeenschap ook een sociale dimensie heeft, kan er een bredere groep bij de gemeenschap worden betrokken. Ik heb daar in mijn werk veel voorbeelden van gezien. Zo organiseerden wij in het Exodus-huis in Den Haag met Kerst zogenaamde Kerstcafé's. Vanaf de kerstnacht tot en met tweede kerstdag waren we zestig uur aan- een geopend. Iedereen was welkom. Het was stampvol, dag en nacht, met ex-gedetineerden, dak- en thuislozen, zwervers en mensen uit de buurt en uit de kerken. En er was een wachtlijst van – kerkelijke en niet-kerkelijke – vrijwilligers.

- *Het bij de tijd brengen van de liturgie en gemeenteactiviteiten*

Liturgie en gemeenteactiviteiten hebben vaak een eenvormig karakter. De kerk wordt voor een bredere groep interessant als meer ingespeeld wordt op de diversiteit in de kerkgemeenschap. Meer afwisseling in muziek, de inbreng van meer symboliek en aandacht voor belangrijke levensmomenten vergroten de betrokkenheid. Kerkelijke en persoonlijke feesten kunnen uitbundig worden gevierd. Er kan meer worden ingezet op de diversiteit van mensen die aanwezig zijn, bijvoorbeeld aandacht voor mensen in de verschillende levensfasen. Een onderzoek of de tijden van samenkomst nog wel overeenstemmen met de mogelijkheden van

de kerkgangers is zinvol. Activiteiten aan het einde van de zondagmiddag blijken voor veel jonge gezinnen in een behoefte te voorzien.

De kerk moet laagdrempeliger worden om mensen te ontvangen. Zo kan ernaar gestreefd worden, zo mogelijk in oecumenisch verband, om niet alleen op zondag, maar ook door de week open te zijn voor stiltebeleving, voor gebed, voor een gesprek of voor hulp. De kerk kan ook ruimte bieden aan hulpverleners om er consult te houden. De kerk als een kloppend hart in de samenleving.

- *One-issue-inzet*

Vaak is te horen dat het aan medewerkers in de kerk ontbreekt. Misschien moeten we effectiever en gericht met de beschikbare menskracht omgaan en aansluiten bij wat gemeenteleden aan mogelijkheden hebben. Zo min mogelijk vergaderen en zoveel mogelijk inspirerende activiteiten. De huidige generatie is drukbezet, maar wel bereid zich in te zetten. One-issue-activiteiten voor een beperkte tijd en met een concreet doel vinden overal belangstelling.

- *Werving van herintreders en zijlijnbetrokkenen*

Er kan meer ingezet worden op contact met hen die uitgestroomd zijn en er kunnen handreikingen gedaan worden om weer opnieuw mee te gaan doen. Laten we onderzoeken hoe wij kunnen voorzien in hun behoeften. Nieuwe vormen van verbinding kunnen worden uitgewerkt. In Hannover en ook in andere steden in Duitsland is men begonnen met een zogenaamde herintredersbalie, niet in een kerkgebouw, maar gelegen op neutraal terrein. Zijlijnbetrokkenen noem ik hen die wel aangesloten willen zijn, maar niet als geregistreerd kerklid, laat staan als actieve deelne-

mer. In de gevangenis kennen we de aanduiding ‘contact dominee’ voor degenen die niet met een specifieke geloofsovertuiging geregistreerd willen staan.

• *Herkenbare verkondiging*

‘Dominee 2.0 wil weer over God praten’ kopt Trouw op 11 juli 2012. Het gaat om een groep jonge theologen die als Dominee 2.0 een manifest hebben gepubliceerd. Ze staan te trappelen, zo staat in het artikel te lezen, om hun generatie bekend te maken met het christelijk geloof. Ze willen het concreter over God hebben en niet ‘binnen vaste kaders en zeventiende-eeuwse vormen’. Het gaat hun vooral, zo blijkt uit een ander interview, ook om de vraag hoe God een rol speelt in het leven. Daarin zijn ook niet-christenen geïnteresseerd.⁵⁷

De vorige PKN-synodevoorzitter Peter Verhoeff vraagt van predikanten ‘bevlogenheid: mensen van wie echtheid en enthousiasme afstraalt. Deze tijd vraagt om predikanten die ergens voor staan.’⁵⁸

• *Pastorale zorg*

In pastorale zorg liggen grote mogelijkheden voor de kerk.

Persoonlijk pastoraat houdt aandacht voor mensen in. En aandacht, daar is vandaag de dag een niet te stillen behoefte aan. Als het gaat om het persoonlijke zijn de velden in onze samenleving wit om te oogsten. Er is dus maatschappelijk behoefte aan deze kerntaak van de kerk.

De organisatie van het persoonlijk pastoraat moet dan ook hoog op de agenda van de kerkelijke organisatie staan. Wat mij bij kerke-

⁵⁷ Christelijk Weekblad, 17 juli 2012.

⁵⁸ Kerkinformatie januari 2013.

lijke vergaderingen opvalt, is dat daar veel tijd uitgaat naar kerkelijk bestuurlijke processen. Zou er niet meer geïnvesteerd moeten worden in de organisatie van de gemeente in de uitoefening van haar directe pastorale taken, gemeenteopbouw en de groei van de gemeente? Dat betekent prioriteiten stellen en in ieder geval focussen op het ontwikkelen van een intensief persoonlijk pastoraat met een goede organisatie en dat gedragen wordt door meerdere gemeenteleden. Daarbij is het zinvol doelgroepen te onderscheiden, waardoor aangesloten kan worden bij de belevingswereld en de vragen die mensen in de verschillende levensfasen hebben. Ook aandacht voor belangrijke levensgebeurtenissen is van belang.

• *Praktische levensvorming en spirituele dienstverlening*

In onze tijd liggen de levensvragen voor het oprapen. Dit biedt kansen voor relevant preken en voor vormingswerk dat ingaat op levenssituaties waar mensen mee zitten. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om opvoedingsondersteuning voor jonge ouders; morele oriëntatie in tal van levensvragen; vragen over hoe om te gaan met het levenseinde; hoe kunnen we vanuit de gemeente concreet bijdragen aan duurzaamheid?

Ook op het gebied van religiositeit en spiritualiteit kan de kerk dienstbaar zijn. Allerlei goeroes zijn actief. Uitvaartleiders worden nieuwe voorgangers in afscheidsbijeenkomsten met een standaardrepertoire. Uit de losse pols worden rituelen aangedragen bij huwelijkssluitingen ('Ome Henk sluit het huwelijk en de hond brengt de ringen').⁵⁹

Zij springen hierbij in het gat dat de kerk laat liggen. Gelukkig ontstaan er initiatieven op dit gebied. À Dieu is een nieuw initia-

⁵⁹ Trouw, 27 juni 2012.

tief van de protestantse gemeente in Utrecht, vooral ook gericht op mensen die geen band (meer) hebben met de kerk. Voorgangers zijn beschikbaar voor uitvaarten. Er is een bereikbaarheidsdienst en een website: www.adieu-uitvaartdiensten.nl.⁶⁰

De kerk zou veel laagdrempeliger kunnen zijn bij scharniermomenten. Bij het dopen van een kind, bij huwelijksplechtigheden en bij begrafenissen wordt er vaak van uitgegaan dat mensen al op een of andere manier een band met de kerk moeten hebben. Naar mijn mening moet de kerk zich meer ontwikkelen als volkskerk en dienstbaar zijn, en een God representeren bij wie ieder mens met z'n hoogte- en dieptepunten terecht kan. Zoals Jezus dat deed, bij wie niemand tevergeefs aanklopte.

Zo kan de kerk ook dienstverlenend zijn voor mensen die wel religieus zoekende zijn, maar die zich niet of niet direct met het instituut kerk willen verbinden. Zo kunnen we in dienstbaarheid het hart van de mensen bereiken. En wie weet ook weer nieuwe betrokkenheid oproepen bij de kerkgemeenschap.

HET ZOEKEN VAN EEN BREDE OECUMENE

Komen tot eenheid is een opgave voor alle christenen. Het behoort tot het wezen van het christelijk geloof. Daarbij is ook de maatschappelijke opgave waarvoor we staan zo groot dat we die als christenen in gezamenlijkheid moeten oppakken. Zolang de kerkelijke eenheid er niet is, kunnen we niet in daadkrachtige oecumene samenwerken en hoopvolle compassie met de mensen en de samenleving laten zien. In de inrichtingen van Justitie

⁶⁰ Kerkinformatie, april 2013.

bestaat een vitale samenwerking tussen het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat. In tal van concrete projecten wordt samengewerkt om gedetineerden uit de spiraal van de criminaliteit te bevrijden. We doen dat onder de noemer van herstelgericht pastoraat. Ook is in het justitiepastoraat de samenwerking met de oosters-orthodoxen van de grond gekomen. Ook binnen het protestants justitiepastoraat is er sprake van een grote diversiteit. Het is mooi om te zien hoe deze verschillende kleuren van de christelijke traditie elkaar kunnen versterken.

Persoonlijk voel ik mij heel sterk verbonden met de rooms-katholieke kerk. Als ik een katholieke kerk binnenkom, voel ik mij 'thuiskomen' in een ritueel van de wereldkerk. Er is veel meer wat ons bindt dan wat ons scheidt. En de theologische verschillen uit de tijd van de reformatie moeten overbrugbaar zijn. Op de weg naar de volledige eenheid kunnen de kerken in concrete projecten met elkaar samenwerken.

SAMENWERKING TUSSEN GODSDIENSTEN EN LEVENSBSCHOUWINGEN

Samenwerking tussen godsdiensten en levensbeschouwingen is verrijkend. In mijn pastoraat heb ik behalve met rooms-katholieke justitiepastores samengewerkt met moslims, joden, hindoes, humanisten, boeddhisten en oosters-orthodoxen. Godsdienstige tradities verrijken elkaar en vullen elkaar aan. Ze dragen ieder voor zich en samen bij aan het verstaan van het geheim van het leven. Geloofs- en levensovertuigingen kunnen het leven verlichten, in beide betekenissen van het woord. Ze verdiepen en ze geven richting. Mooi in de samenwerking van de godsdiensten in de Dienst Geestelijke Verzorging van het ministerie van Veiligheid

en Justitie⁶¹ vind ik het voorbeeld voor de maatschappij dat inspirerende en vruchtbare samenwerking mogelijk is.

---

61 De Dienst Geestelijke Verzorging is binnen de Dienst Justitiële Inrichtingen van het ministerie van Veiligheid en Justitie een samenwerkingsverband tussen kerk en staat, waarin de overheid en zeven religieuze en levensbeschouwelijke organisaties invulling geven aan het recht van de gedetineerde 'zijn godsdienst of levensovertuiging individueel of in gemeenschap met anderen vrij te belijden en te beleven'. (Penitentiaire Beginselenwet, artikel 41.1)

6

Gaan in het licht van de hoop en politiek handelen

De Bijbel is niet alleen van persoonlijke betekenis. Hij geeft ook richting aan ons handelen in de samenleving. Als christenen zijn we geroepen te bouwen aan een rechtvaardige samenleving, waar elk mens tot zijn recht komt en waarin we solidair zijn met elkaar.

Vanaf mijn achttiende ben ik actief in de christen democratische politiek.⁶²

Ik was zoals ik al eerder beschreef in de jaren zestig geïnspireerd door de beweging van christenradicalen. Ik nam daaraan deel

---

⁶² In de partij heb ik verschillende functies vervuld: voorzitter van de Arjos Raad; intern parlement van de ARJOS; lid partijraad ARP; bestuurslid Kamerkring Den Haag CDA; plaatselijke en regionale bestuursfuncties in CDA; lid van landelijk Intercultureel Beraad van het CDA; Van 1992 tot 1994, en van 1994 tot 1998 was ik lid van de gemeenteraad van Den Haag; van 2002 tot 2006 was ik afdelingsvoorzitter van Den Haag. In 2006 en in 2012 werkte ik mee aan de verkiezingscampagne voor de voor de Tweede Kamer. Beide keren stond ik op een onverkiesbare plaats.

vanuit de ARP en de ARJOS (Anti-Revolutionaire Jongerenorganisatie).

We stonden voor een politiek van gerechtigheid en vrede, nationaal en internationaal.

Bij de ontwikkeling van het CDA vond in de jaren zeventig een intensieve discussie plaats over het uitgangspunt. In hoeverre is het evangelie het uitgangspunt? De discussie werd vanuit de ARP gevoerd onder leiding van Willem Aantjes. Hij hield vurige pleidooien voor het evangelie als centrale inspiratiebron voor het politiek handelen. Uiteindelijk werd overeenstemming gevonden in het opstellen van een politieke overtuiging. Deze politieke overtuiging moest in toetsing met de Bijbel tot stand komen. Langs deze lijn ontstond het program van uitgangspunten met de begrippen rentmeesterschap, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en gerechtigheid. De politieke overtuiging is het samenbindende element waarop een ieder in het CDA aanspreekbaar is. Toen Willem Aantjes zijn historische rede uitsprak op 23 augustus 1975 was ik met veel politieke geestverwanten voor een evangelisch radicale koers aanwezig. We hoorden de rede met groot enthousiasme aan. Aantjes sprak over hongerigen voeden, dorstigen te drinken geven, vreemdelingen huisvesten, naakten kleden, zieken en gevangenen bezoeken.

'Maar dat moeten we dan wel nu voor vandaag toepassen. Intussen zijn we 2000 jaar verder, en kijk eens om u heen! De hongerigen wórdten niet gevoed; zij sterven als ratten langs de wegen van hun uitgedroogde landen. En als wij 1% van ons nationaal inkomen voor ontwikkelings-samenwerking uitgeven, hebben wij meer zorg over de vraag of die ene procent wel goed wordt besteed, dan over de vraag of die 99% die wij voor onszelf reserveren wel goed wordt besteed. De dorstigen wórdten niet gelaafd. Zij worden aan hun lot overgelaten. En als wij ons aan

ons televisietoestel volzuigen met het vergif van de consumptiereclame, dan zit ons de verhoging van de alcoholaccijns meer dwars dan de ellende van de dorstigen in de wereld. En de vreemdelingen worden niet gehuisvest. Zij worden gediscrimineerd en uitgewezen. En wij laten ze uitwijzen, tenzij wij ze nodig hebben om het werk te doen waaraan geen Nederlander, ondanks honderdduizenden werklozen, zijn handen wenst vuil te maken. De naakten worden niet gekleed. Zij worden uitgestoten. En de gevangenen worden niet bezocht. (...)

Geen plaats voor christelijke politiek? De wereld hunkert naar christelijke politiek. Een politiek die spreekt voor wie geen stem hebben; die handelt voor wie geen handen hebben; die een weg baant voor wie geen voeten hebben; die helpt wie geen helper hebben.

Kunnen wij dan wel iets doen? (...) In een gedicht van Dorothee Sölle over het overwinnen van de machteloosheid springen als een bevrijding plotseling de woorden naar voren:

“Bij ons heeft al eens iemand brood verdeeld
dat genoeg was
voor allen
Bij ons is al eens
iemand opgestaan
uit de doden.”

Zo uniek, zo exclusief is het evangelie.’⁶³

Deze woorden zijn blijvend de grondtoon gebleven voor mijn visie op de politiek.

Bob Goudzwaard inspireerde ons met zijn boek ‘Kapitalisme en voortuitgang’, met daarin ‘de economie van het genoeg’, en hij was de auteur van het CDA-programma Niet bij Brood alleen.

⁶³ Vermaas, Rob Willem Aantjes, Bert Bakker Amsterdam.

Rondom dit programma ontstond met katholieken en protestanten in het CDA de werkgroep Niet Bij Brood Alleen (NBBA) om het CDA op een herkenbare evangelische koers te houden, gericht op het daadwerkelijk tot stand brengen van een structuur van gerechtigheid en vrede nationaal en internationaal. Samen met anderen uit katholieke en protestantse kring, onder wie mijn vriend Rien Weststrate, behoorde ik tot de initiatiefnemers. We kwamen voor het eerst bijeen in 1978. NBBA groeide uit tot een grote landelijke beweging, waarvan ik secretaris werd.

In het CDJA schreef ik mee aan het grondslagdocument 'Heelmaken wat gebroken is'.⁶⁴ Hierna volgt een citaat daaruit dat de geest ademt van de door het evangelie geïnspireerde visie die we hadden.

Als Bevrijder wil God mensen bewegen tot heil als zij onheil over zich heentrekken.

Hij wil HEELMAKEN WAT GEBROKEN IS: overal waar mensen elkaar of zichzelf in de weg staan, wil Hij bevrijden tot menselijkheid, waarbij ieder mens zich als een unieke gestalte kan ontplooiën en tot zijn recht kan komen, de barrières die mensen van elkaar scheiden zijn opgeheven, mensen elkaar dienen en niet overheersen, de mens als rentmeester de hem toevertrouwde schepping met zorg beheert.

Naast mijn werk in het pastoraat ben ik altijd politiek actief geweest. Ik kan niet zonder die combinatie. Wat in het pastoraat wordt gesignaleerd als tekort kan in de politiek worden rechtgezet in de structuren van de samenleving. Dat doen christenen in al-

---

64 Heelmaken wat gebroken is, Grondslagdocument CDJA.

lerlei partijen. Ieder maakt daarin een persoonlijke keus. Voor mij viel die keus altijd op de christendemocratie, in het bijzonder op het CDA. Ik heb daar meerdere argumenten voor.⁶⁵

- Het politiek handelen wordt getoetst aan de Bijbel. De vier daaruit afgeleide leidende uitgangspunten: rentmeesterschap, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en gerechtigheid, spreken mij bijzonder aan.
- Het is de partij van de samenleving. Niet de overheid, niet de markt, maar de mensen zelf en de verbanden waarin zij leven, zijn de basis waarop wordt gebouwd. Een politieke partij kiest een invalshoek om de samenleving te ordenen. Dat kan zijn: de overheid, de markt, het individu. Voor het CDA is de centrale invalshoek: de samenleving. Die samenlevingsoriëntatie vind ik belangrijk. De samenleving moet zelf de drager zijn van wat gedaan moet worden. In mijn werk bij re-integratie van ex-gedetineerden is heel belangrijk dat ze een omgeving hebben waar ze weer opgenomen worden en functioneren. Dat betekent voluit ruimte voor organisaties en maatschappelijke verbanden om welzijnswerk, samenlevingsopbouw en onderlinge zorg gestalte te geven. Ruimte ook voor kerken en geloofsgemeenschappen. Geen afstandelijke organisaties die van niemand zijn, maar organisaties die hun wortels hebben in de samenleving. Daarom ben ik ook een groot voorstander van identiteitsbepaalde organisaties, omdat daarin meer aanwezig is dan professionaliteit alleen. De identiteit kan bezieling brengen in de organisatie en brengt een achterban met zich mee.
- Het CDA schept ruimte voor dynamiek en draagkracht. Maatschappelijke structuren alleen zijn onvoldoende om het sa-

---

⁶⁵ Afscheidstoespraak als voorzitter van het CDA Den Haag (2006).

menleven draaiende te houden. Bewogenheid, bezieling en gemeenschapszin moeten kunnen ontstaan. Er moet vertrouwen gegeven worden aan professionele werkers in organisaties. Bureaucratie en regels die het eigen initiatief en de creativiteit in de weg staan, moeten worden teruggedrongen.

- Het is een volkspartij. Alle lagen van de bevolking worden verenigd. Er zijn ouderen en jongeren, autochtone Nederlanders en migranten, werkgevers en werknemers en vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld. Mooi vind ik ook de oecumenische samenwerking vanuit rooms-katholieke en protestantse tradities en ook met de joden, de moslims en hindoes die meedoen.
- Het CDA is onderdeel van de brede christelijk-sociale beweging.
- Het is meer dan een politieke partij. Het is een beweging van geestverwanten met gedeelde diepere levensopvattingen. Voor mij is het een politiek thuis.

‘Christendemocratische politiek is voor mij politiek van hoop en verwachting. Het leeft van het geloof dat God de wereld liefheeft en dat Hij de mensen, wie ze ook zijn en waar ze ook zijn en hoe hun leven ook gelopen is, met zijn liefde wil bereiken. Het heeft als horizon dat de wereld herschapen zal worden zoals die door God is bedoeld.⁶⁶ De focus van christendemocratische politiek moet dus zijn de wereld menselijker te maken: iedereen erbij, niemand uitgesloten.

Ernst Hirsch Ballin sprak in een rede over christendom en de toekomst van de christendemocratie: ‘De uitdagende vraag waarvoor de christendemocratie staat is deze: is ze een dienst aan onszelf of aan de ander? (...) Het gaat erom dat we onze waarden weer

⁶⁶ Toespraak adventsviering CDA Den Haag/Zuid Holland 2009.

centraal stellen, zoals mededogen, solidariteit, gerechtigheid en respect voor de ander met wat hem of haar eigen is.⁶⁷

Christendemocratische politiek is naar haar wezen sociale politiek. Vanuit mijn observaties noem ik een aantal thema's die actueel zijn bij het vormgeven van die politiek.

1. IDEEAALGEDREVEN POLITIEK: HET GROTE VERHAAL

De politiek moet een bijdrage leveren aan een samenleving waarin ieder mens en al het geschapene tot zijn recht komt. De politiek doet dat niet alleen, maar werkt daaraan met vele andere groepen, organisaties en vooral ook met de mensen zelf. Politiek moet zich dan ook dichtbij mensen zelf afspelen. Mooi aan politiek vind ik als er sprake is van idealisme. In de jaren zeventig waren er grote verhalen over hoe de wereld rechtvaardiger en vrediger gemaakt kon worden. Ik was erdoor gegrepen. We zijn nu realistischer geworden over wat bereikt kan worden. Maar ik verlang wel weer naar een groter verhaal. Een visioen van waar we heen gaan. Voor mij is dat een wereld meer op de menselijke maat. Niet alleen de sterken die tellen, maar ook de kwetsbaren die mee kunnen doen. Een wereld voorbij het individualisme en ieder voor zich. Waar we eerlijk delen en inzetten op vrede en gerechtigheid, ook in wereldverband. Een wereld waarin waarden van fatsoenlijk omgaan met elkaar weer breed zichtbaar worden. Verantwoord omgaan met wat ons is toevertrouwd. Waar we ouderen, als ze kwetsbaar zijn, tot onze gemeenschappelijke zorg rekenen. Waar jongeren leren dat de zin van het leven ligt in wie je bent voor iemand an-

---

⁶⁷ Nederlands Dagblad 23 februari 2013.

ders en niet in het materiële. Ik verlang naar een samenhangend verhaal dat alle levensterreinen met elkaar verbindt en waar we in een politieke beweging met elkaar voor gaan. En waar we zelf aan bijdragen door te participeren in concrete projecten die daar iets van laten zien. Een visioen dat richting geeft en dat mensen inspireert om mee te doen en zich ervoor in te zetten. Christendemocratische politiek kan putten uit tal van verhalen uit de Bijbel om de wereld te herscheppen naar zijn oorspronkelijke bedoeling.

2. LEIDERSCHAP EN GEROEPEN ZIJN

Leiderschap is meer dan ooit belangrijk in de politiek. En vooral: authentiek leiderschap. Politici zijn dragers van een hoog ambt. Zij zijn tot dit ambt 'geroepen'. Ze vertegenwoordigen het volk, de mensen met alles wat zij meemaken in het gewone leven. Zij moeten daarom niet zichzelf zoeken in politieke successen en ook niet in dienst staan van hun eigen politieke carrière. Politici zijn dragers van een overstijgend verhaal waar het heen moet met de samenleving. Ze gaan voorop. Ze moeten dan ook geen bandrecorder of versterkers van onderstromen zijn. Niet zomaar roepen wat mensen willen horen. Maar staan voor zaken die de gerechtigheid dienen. En daar mensen in meenemen, van overtuigen. Leiderschap betekent ook inspireren, een diepere snaar raken. Anderen betrekken in een droom.

Oud-minister Hirsch Ballin stelt in de Thorbeckelezing dat veel politici zijn gaan drijven. Hij ziet een sterke versimpeling van de werkelijkheid. Hij vraagt om authentieke leiders, die de moed hebben idealen een nieuwe lading te geven die past bij deze tijd.⁶⁸

---

68 Nederlands Dagblad 13 april 2011.

3. POLITIEK DICHT BIJ MENSEN

Politici zijn geneigd de volle schijnwerpers te zetten op grote concrete en actuele maatschappelijke thema's: de staatsfinanciën, de woningmarkt, Europa, milieu, integratie, veiligheid etc. Allemaal uitermate belangrijk. Net zo belangrijk voor de politiek is onderstromen te signaleren en daarmee te communiceren. Daarom moet er voortdurend gesprek georganiseerd worden met de burgers. Niet alleen maar tijdens de verkiezingscampagne, maar altijd. Vaak zijn politieke partijen naar binnen gericht. Bezig met het politieke bedrijf van iedere dag. Tijdens mijn voorzitterschap van de CDA-afdeling Den Haag heb ik sterk ingezet om ons te begeven buiten de gebaande partijkaders. 'De burgers tegemoet' was het thema. Als politici met burgers in contact komen, is het van belang om te beginnen met luisteren en horen wat er onder mensen leeft. Er moet vooral ook geluisterd worden onder de woorden. Onderstromen moeten worden gesignaleerd. En die zijn er veel.

Ik noem er een paar. Veel burgers voelen zich vervreemd. Ze voelen zich niet meer thuis in een veranderende wereld. Het herkenbare en overzichtelijke waar ze mee vertrouwd zijn, is weggevallen. In de verkiezingscampagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 ben ik ook veel 'burgers tegemoet' gegaan, op straat. Ik had een klein symbooltje bij me, een sterretje. Als ik mensen aansprak, waren ze soms afhoudend. Anderen waren welwillend, zeker als ik zei dat ik een klein cadeautje voor ze had. En als ze dan hun hand opendeden, legde ik een sterretje erin. Iemand vroeg me of het een hostie was. 'Het is een ster', zei ik. 'Een ster is een lichtpunt. Dat bent u ongetwijfeld ook voor iemand. We kunnen lichtpunten zijn voor elkaar. Daar gaat het om, dat we samen de samenleving dragen.' Meestal was er dan een glimlach en vaak ook ging het gesprek dieper.

Op straat heb ik veel onderstromen gehoord. Door alle generaties heen. Er is veel bestaansonzekerheid. Niet alleen op financieel gebied, maar ook moreel en existentieel. Het betreft ouderen, jongeren en mensen van middelbare leeftijd. In iedere generatie krijgt die bestaansonzekerheid een andere uiting: jongeren weten niet of er nog iets aan financiële middelen voor hen overblijft en ouderen vragen zich af hoe het gaat met de zorg en hoe het zal toegaan bij hun levenseinde.

Je kunt ook horen dat mensen blij zijn met de vernieuwingen in de samenleving. Ze willen voor geen goud terug naar het Nederland van vroeger. Er zijn mensen die hyperindividueel zijn geworden. Ze leven helemaal op zichzelf alleen en hebben nergens een boodschap aan. Als je veel van hen spreekt, lijkt het alsof heel onze samenleving uit egotrippers bestaat. Maar er zijn ook veel betrokken mensen. Gabriël van den Brink⁶⁹ beschrijft ze in zijn boek *Eigentijds idealisme*. Ik kom dat ook tegen bij de vrijwilligers in de gevangenis en als ik voorga in kerkdiensten overal in het land. Iedere zondag wordt er wel een hoopvol initiatief onder de aandacht gebracht. Zo ook toen ik een keer in Vaassen preekte. De collecte was bestemd voor een project van twee jonge mensen. Ze waren een paar weken naar Ethiopië gegaan om daar aan dove kinderen voetbaltrainingen te geven. Ze werkten samen met Ethiopische studenten. Ze lieten er ook een filmpje van zien. Eerst moest er contact gemaakt worden. Ze deden dat op een heel natuurlijke manier met spelletjes. Prachtig om te zien hoe de teams werden voorbereid op het toernooi en met hoeveel inzet er werd gespeeld.

---

69 Brink, Gabriël van den *Eigentijds idealisme, een afrekening met het cynisme in Nederland*, Amsterdam University Press.

Met alle onderstromen moet de politiek in gesprek zijn. In de debatten moet de gevoelswerkelijkheid van het gewone leven herkenbaar zijn. Men moet voelen dat politici weten wat er leeft. Iets van het eigen levensgevoel moet herkend worden. Politici zijn geen luidsprekers van deze persoonlijke gevoelens, maar ze moeten communiceren met deze gevoelens. De eigen ideële boodschap moet in verbinding staan met de actuele belevingswereld en met politieke en maatschappelijke problemen die opgelost moeten worden. En dat alles gedragen door authentiek leiderschap, waarbij politici ook zelf herkenbaar en geëngageerd moeten zijn met de samenleving waarheen ze zeggen op weg te zijn. Een visionair verhaal is nodig.

Voor het CDA is de C daarbij broodnodig. Die C is geen onwrikbaar fundament. Maar die C brengt ons met alles wat we meemaken in ons persoonlijk leven en in het maatschappelijk leven, in verbinding met verhalen van hoop en verwachting. De C schenkt ons een groots verhaal, een visioen, om al onze kleine verhalen en alle politieke thema's die we daaruit destilleren, richting en perspectief te geven. De C wijst ons de weg waar het heen moet met de mens en de wereld.

4. EEN AANDACHTSVOLLE SAMENLEVING

We verkeren in een morele, economische en financiële crisis. De crisis kan aanleiding geven tot het ontdekken van waar het op aankomt. Nieuwe gemeenschappelijke waarden en een nieuwe minder materieel gerichte levensstijl moeten ontwikkeld worden. Zorg en aandacht moeten breed van de grond komen. De grenzen komen in zicht van waar de overheid en professionele organisaties de samenleving kunnen dragen. Er is te veel geparkeerd bij over-

heid en instellingen. Er zijn meer dragende handen nodig.

De samenleving waar ik naar uitzie, zie ik als een aandachtsvolle samenleving. Die aandachtsvolle samenleving is erop gebouwd dat wij leven naar onze bedoeling in relatie tot anderen en tot de schepping als geheel. Er moet enerzijds voluit ruimte zijn voor persoonlijke identiteit en groei en anderzijds betrokkenheid op elkaar. Die onderlinge betrokkenheid is een pijler voor de samenleving. In een aandachtsvolle samenleving hoort iedereen erbij, niemand uitgezonderd. Om te komen tot een aandachtsvolle samenleving is een brede maatschappelijke inzet noodzakelijk en vooral ook een appel om daaraan mee te doen. In het kort noem ik een aantal punten waar op ingezet kan worden.

- De betekenis van ‘aandacht’ moet worden erkend.

Aandacht is broodnodig in het gewone leven, maar ook in de hulpverlening. Het schenken van persoonlijke aandacht is steeds meer weggesaneerd, hoor ik van professionals in zorg en welzijn. Steeds sterker moet worden ingezet op direct verzorgende taken alleen. Aandacht moet weer tot een erkende basis-houding bij de uitoefening van zorgtaken gaan behoren.

- De aandachtsvolle samenleving dragen wij met elkaar.

Een opdracht aan door de overheid gefinancierde organisaties moet zijn om samenlevingsbetrokkenheid te organiseren. Er moet ‘verworteling’ van het professionele werk in de samenleving ontstaan. Organisaties die daar goed in slagen zouden een voorsprong kunnen krijgen in de subsidieverlening. Een politieke partij moet ook zelf ideeën ontwikkelen waar en hoe maatschappelijke activering plaats kan vinden.

- Ruimte geven aan particulier initiatief.

Particulier initiatief is goud waard. Verenigingen en organisaties met een ideëel doel hebben werfkracht, staan dicht bij mensen en kunnen veel doen met weinig middelen. De kracht van het

particulier initiatief ligt in de vrije ontplooiing en de creativiteit. Alleen noodzakelijke criteria kunnen worden gesteld. Het is een uitdaging voor de overheid om het particulier initiatief ruimte en verantwoordelijkheid te geven.

- Een plaats geven aan kerken en levensbeschouwelijke gemeenschappen.

Kerken en geloofsgemeenschappen zijn bindende krachten in de samenleving. Zij zijn ook van betekenis over de grens van hun eigen gemeenschap heen. Ons land kent een scheiding tussen kerk en staat. Die scheiding kan heel krampachtig worden vormgegeven door politici die ervoor pleiten al het religieuze uit de publieke ruimte weg te halen. Ze willen de godsdienstige identiteit van de burgers achter de voordeur verbannen. De hele samenleving moet de kleur aannemen van hun seculiere levensovertuiging. Dat is intolerant. Het maakt de samenleving ook armer.

Prof. dr. Sophie van Bijsterveld, lid van de Eerste Kamer voor het CDA, schrijft over het belang van vertegenwoordiging van godsdienst in de samenleving.⁷⁰ Dit geldt allereerst voor de democratische rechtsstaat zelf. ‘Kerken vormen een tegenover voor de overheid.’ En verder vormen godsdienstige genootschappen en daarmee verbonden organisaties ‘een uitdrukking van het pluralisme dat wij in een democratische samenleving kennen’. Ook is er een dieper belang. ‘Zonder daarop een monopolie te hebben, vormen en bevestigen godsdienstige genootschappen en daarmee verbonden maatschappelijke initiatieven het sociale en morele weefsel in de samenleving.’ Ook is er het belang van de burger ‘bij

---

⁷⁰ Sophie van Bijsterveld (2008), ‘Overheid en godsdienst. Herijking van een onderlinge relatie’. Nijmegen, p.166-169.

werking van godsdiensten ten opzichte van de staat. De burger wordt niet uitsluitend in zijn *politieke* identiteit vertegenwoordigd. Via godsdiensten worden burgers – weliswaar heel anders, maar niettemin ook – vertegenwoordigd. De democratische invalshoek laat zien dat wat de burger ook belangrijk kan vinden niet alleen een teruggedrongen plaats in het privé domein heeft.’ Sophie van Bijsterveld pleit voor ‘gepaste distantie gecombineerd met intrinsieke betrokkenheid’.⁷¹

5. LEEFSTIJL, WAARDEN EN NORMEN

Waarden en normen maken de samenleving leefbaar. Daar is breed behoefte aan op maatschappelijk niveau en op straat. Waarden en normen kunnen niet zonder een voedingsbodem, een bron. Die bron kan liggen in geloof of levensbeschouwing, maar ook in gegroeide waarden als tolerantie, respect en gelijkwaardigheid. Oriëntatie op waarden en normen moet in de samenleving bevorderd worden.

6. DE MENSELIJKE MAAT (KLEINSCHALIGHEID, OVERZICHTELIJKHEID, OPLOSSINGSGERICHTHEID, AANDACHT, SAMENHANG, COÖPERATIE EN PARTICIPATIE)

De roep om de menselijke maat wordt steeds meer en steeds luider gehoord. ‘Er is een roep om de menselijke maat, om afschaffen van protocollen, vertrouwen in vakmanschap, verbinding’,

⁷¹ idem, p. 177.

aldus CDA Friesland.⁷² En voorzitter Tamminga zegt in hetzelfde artikel: ‘Onze samenleving is helemaal doorspekt met individualisme en liberaal marktdenken. De markt loopt vast en dat biedt een opening naar meer vertrouwen op mensen, op vakmanschap.’

In hoofdstuk 4 heb ik beschreven hoe door een zakelijk en instrumenteel klimaat mensen uit de boot vallen, vooral de meest kwetsbaren. De politiek kan op landelijk, maar zeker ook op plaatselijk niveau een aandachtsvolle samenleving bevorderen. Een paar sleutelbegrippen zijn daarbij van belang.

- Kleinschaligheid in de uitvoering met ruimte voor eigen initiatief van hulpverleners en sanering van bureaucratische processen.
- Overzichtelijkheid bevorderen voor hulpvragers en mantelzorgers.
- Een oplossingsgerichte cultuur en houding bevorderen van instellingen en medewerkers.
- Het praktiseren van een hulpverleningsstijl van aandachtsvolle communicatie en coöperatie.
- Het bevorderen van samenwerking en samenhang tussen hulpverleningsinstellingen en hulpverleners. De hulpvrager moet niet aan zijn lot worden overgelaten om zich een weg te banen door de hulpverlening, maar hulpverleners moeten indien nodig een gidsfunctie vervullen. Zij moeten ervoor zorgen dat een hulpverleningscontact elders tot stand komt, als zij er zelf niet toe in staat zijn. De spits moet altijd gericht zijn op het tot stand brengen van coöperatie met de hulpvrager en participatie.

---

72 Trouw 18 februari 2013.

7. POLITIEK VERBONDEN MET CONCREET ENGAGEMENT

Politieke partijen en politici moeten herkenbaar zijn aan de idealen die ze voorstaan, en engagement tonen. Dat gebeurt in werkbezoeken die worden gebracht als voeding voor standpuntbepaling. Maar politici kunnen zich ook zelf verbinden met concrete projecten. Incidenteel gebeurt dat wel. Maar het kan ook structureel worden ingepland. Politiek komt zo dichterbij. Een sympathiek voorbeeld kwam ik tijdens de verkiezingscampagne 2012 tegen in Strijen. Op de najaarsmarkt verkocht het CDA kruidkoek en stroopwafels die aan de kraam werden gebakken. De opbrengst was bestemd voor een gehandicaptenproject. Ook hoorde ik daar dat er reizen worden georganiseerd voor CDA-leden en andere geïnteresseerden.

Mooi vind ik hoe de SP politiek verbindt met concrete ondersteuning van mensen in kwetsbare posities.

8. CONCRETE THEMA'S

Vanuit mijn ervaringen breng ik een paar concrete thema's in in het politieke veld, ook weer gericht op een aandachtsvolle samenleving op plaatselijk en landelijk niveau. Daarbij is een samenhangende aanpak en effectieve samenwerking van betrokken instanties en instellingen noodzakelijk.

- Het doorbreken van sociaal isolement
- Aandacht voor eenzamen
- Maatschappelijk herstel van kwetsbare groepen

Kwetsbare groepen kunnen maatschappelijk in de marge geparkeerd worden. Ze zijn dan uit het blikveld van iedereen aan hun lot overgelaten. Tijdens mijn lidmaatschap van de gemeenteraad

van Den Haag heb ik een initiatief genomen tot het Maatschappelijk Herstelbeleid van de gemeente Den Haag. Inzet daarvan was om mensen in de marge ook maatschappelijk perspectief te blijven bieden. Van groot belang is dat de regie van begeleidingstrajecten in één hand ligt en dat effectieve samenwerking tussen hulpverleners en tussen instellingen wordt bevorderd. En vooral: ruimte geven aan oplossingsgericht kunnen werken en aan denken buiten de kaders om.

- Preventie

In mijn werk heb ik de grote gevolgen gezien van een lang verwaarloosde problematiek. Dan moet er veel worden geïnvesteerd in herstel, als dat herstel al mogelijk is. Er moet dus sterk worden ingezet op preventie in gezondheidszorg en welzijn.

- Vrijwilligerswerk

Vrijwilligers zijn onmisbare pijlers van onze samenleving. Zij vervullen essentiële maatschappelijke taken aanvullend op het professionele werk. Vrijwilligerswerk is een belangrijke maatschappelijke waarde en het levert veel meer op dan eraan wordt uitgegeven. Vrijwilligerswerk verdient niet alleen waardering, maar ook ruime financiële ondersteuning. Daarbij gaat het om vergoeding van onkosten, begeleiding en toerusting.

- Geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging is een onmisbare dienst in zorginstellingen, ziekenhuizen, krijgsmacht en in de gevangenis. De definitie van geestelijke verzorging is: de professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming (p. 21 Nieuw Handboek Geestelijke verzorging, redactie Jaap Doolaard). De ambtelijke invulling daarvan in deze defi-

nitie vind ik zeer wezenlijk. Geestelijke verzorging is een containerbegrip en overkoepelt een diversiteit aan ambtelijke invullingen. Geestelijke verzorging los van een ambt is niet goed mogelijk. Daar is een aantal redenen voor. Het ambt waarmee de geestelijk verzorger door zijn zendende instantie is bekleed, schept de vrije en eigen ruimte waar de diepere levensvragen veilig uitgesproken kunnen worden. Het ambt waarborgt ook dat de geestelijk verzorger geen verlengstuk wordt van de institutionele macht van de instellingen of van de overheid. Geestelijke verzorging kan mijns inziens dan ook nooit inhoudelijk worden aangestuurd door een inrichtings- of overheidsfunctionaris. De staat of de instelling kan geen inhoud geven aan geestelijke zorg. De staat of de instelling is neutraal en dient dat ook te blijven. Geestelijke verzorging als enkel professioneel beroep zonder verbinding met het ambt brengt het geestelijk werk in het instrumentele klimaat dat al zo welig tiert in de hulpverlening. Het geestelijk werk wordt nogal eens gebracht in het kader van zingeving of zinvindeing. Zingeving of zinvindeing zijn geen puur op zichzelf staande persoonlijke processen. Bij de begeleiding door geestelijk verzorgers moeten altijd ook als klankbord religieuze of levensbeschouwelijke inhoud en waarden en normoriëntatie van de geestelijk verzorger en de traditie waarin hij staat kunnen weerklinken. Degene die geestelijke verzorging ontvangt moet kunnen kiezen met wie of wat hij zich wil verhouden. Voor velen is dat de eigen geloofsinhoud of levensbeschouwing.

Prof. dr. Fred van Iersel, hoogleraar religie en ethiek in de context van de krijgsmacht, schrijft daarover in een blog over ongebonden spirituelen als geestelijk verzorgers: 'De cliënt heeft het recht te weten waar een geestelijk verzorger vandaan komt en met welk

doel hij of zij tot zieken gezonden is. De geestelijk verzorger representeert daarom een geestelijke stroming en biedt juist zo een “spiegel” aan de cliënten.’ Verder spreekt hij over ‘een eigen bin-nenperspectief dat de geestelijk verzorger ook moet hebben om anderen te kunnen begeleiden’.

Geestelijke verzorging ingevuld door godsdienst en levensbeschouwelijke tradities ontspringt aan de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing. De overheid en de inrichtingsdirecteuren dienen voor deze vrijheid van godsdienst en levensovertuiging voorwaarden te scheppen en moeten geen eenduidige algemene geestelijke verzorging ontwikkelen. Algemene geestelijke verzorging is een lege huls voor mensen met een religieuze of levensbeschouwelijke omschreven identiteit, omdat een algemeen geestelijk verzorger de pastorale kerntaken die bij een geloof of levensbeschouwing horen niet kan vervullen. Men zou dat ook niet moeten willen.

‘Create in me a clean heart, o God, and renew a right spirit within me.’ Met het zingen van dit lied begon een gespreksgroep van de dominee in het Uitzetcentrum Zestienhoven in Rotterdam. Daar zijn mensen zonder verblijfsrecht in Nederland ingesloten die het land moeten verlaten. Ds. Michael Idemudia die daar werkt is van Afrikaanse afkomst. De gespreksgroep bestond uit zeven Afrikanen. Ik zag de herkenning tussen de pastoranten en de dominee. Een diep gedeelde geloofsidentiteit. De gespreksgroep had een heel eigen verloop. De dominee was voor hen echt een leidsman. De deelnemers deelden met elkaar onder leiding van hem hun geloofsovertuiging. Ik tekende op: ‘Zonder geloof kunnen we niet; het brengt ons op de weg van goedheid; Gods tijden zijn anders dan onze tijden; wij moeten wachten op de tijd van God; het geloof geeft ons kracht; de genade van God zal komen!’

Ik was onder de indruk van deze ontmoeting in de vreemdelingentent. Mensen in een uiterst kwetsbare positie met een diep geworteld geloofsvertrouwen. Het was een ontmoeting in wederkerigheid. Ik heb die middag veel van hen ontvangen.

Geraadpleegde literatuur

- Bakker, P. (1945) *Ciske groeit op* (Elsevier)
- Beemsterboer-Avenarius, Wanda (2010) *Mam, ik bel je zo terug*, Inmerc bv, Utrecht/Antwerpen.
- Bijsterveld, Sophie van (2008) *Overheid en godsdienst. Herijking van een onderlinge relatie*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen.
- Bouman, Yvonne H.A., *Kwaliteit van leven en criminele recidive bij ambulante forensische patiënten met een persoonlijkheidsstoornis. Een good lives benadering* (2009), Maastricht
- Brink, Gabriël van den (2011) *Eigentijds idealisme, een afrekening met het cynisme in Nederland*, Amsterdam University Press.
- Castillo Guerra, J., M. Glashouwer, J. Kregting, *Tel je zegeningen, Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*, Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen, Nijmegen.
- CDJA, Grondslagdocument *Heelmaken wat gebroken is* (ongedateerd)
- Coalitie Erbij (2008) *Eenzaamheidsonderzoek TNS/NIPO. Dienstboek – een Proeve, Deel II, Leven Zegen Gemeenschap voor de Protestantse Kerk in Nederland* (2004), Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer.

- Doolaard, Jaap e.a. (red) *Handboek Geestelijke Verzorging* (2006)
Kok
- Draak, M. den (2008/2009) *Oudere tehuisbewoners, landelijk
overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen*, Sociaal
Cultureel Planbureau 2010.
- Eerbeek, J.D.W. (2009) *Een misdadiger is meer dan zijn delict*,
Ark Media.
- Groeneveld, Stanley & Max Verhart (2010) *Capone en King, van
delinquent tot idealist*, SWP Amsterdam / Scrivare.
- Hart, Wouter, in samenwerking met Marius Buiting (2012)
Verdraaide organisaties, terug naar de bedoeling Kluwer,
Deventer
- Iersel, A.H.M. van, en J.D.W. Eerbeek (redactie) (2009)
*Handboek justitiepastoraat, Context, theologie en praktijk van
het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Uitgeverij
Damon Budel.
- KASKI, *Beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing.
Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek
bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het
gevangeniswezen, jeugdinstellingen en tbs-klinieken*, Radboud
Universiteit Nijmegen.
- Kerknieuws.nl
- Koopmans, D. oktober 1991. *Exodus: Verhalen met perspectief*.
Stichting Exodus, Den Haag.
- Koopmans & Van Dalen Communicatie e.a., (2011) *Gaan. Op
hoop van zegen! De Gereformeerde Kerk Sellingen na 175 jaar*.
- Lamme, Victor, *De vrije wil bestaat niet. Over wie er echt de baas is
in het brein* (2012), uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam
- Metz, J.B. (1984) *Glaube in Geschichte und Gesellschaft, Studien zu
einer praktischen Fundamentaltheologie*, Mainz.
- Signaleren en aanpak van eenzaamheid (2008), VU Amsterdam.

Steenbeek, Rosita, *Intensive Care* (2004) uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam

Stichting Oikos in opdracht van SKIN – Samen Kerk In Nederland, Amersfoort, en Stek – voor stad en kerk, *Gratis en waardevol, rol, positie en maatschappelijk rendement migrantenkerken in Den Haag*, Stichting Oikos, Rotterdam/Den Haag.

Synodaal geschrift Samen Op Wegkerken (2009) *Jezus Christus, onze Heer en Verlosser*.

Vermaas, Rob (1977) *Willem Aantjes*, Bert Bakker Amsterdam.

Wingerden, mr. drs. Sigrid van, Drs. Daphne Alberda, Prof. dr. mr. Martin Moerings, Dr. Bouke Wartna, Dr. Johan van Wilsum (2010), *Recidive na Exodus, DOOR, Ontmoeting en Moria. In opdracht van Vereniging Samenwerkingsverband Exodus Nederland*. Universiteit Leiden, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Instituut voor Strafrecht en Criminologie i.s.m. het WODC.

